

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Кафедра української мови

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ В МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ
МАСМЕДІА: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ДИНАМІКА Й
ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ»**

здобувача СВО магістра
освітньої програми *Середня освіта. Українська мова і
література, англійська мова*
спеціальності *014 Середня освіта*
предметної спеціальності *014.01 Середня освіта (Українська
мова і література)*
додаткової предметної спеціальності *014.021 Середня освіта
(Мова і література (англійська))*
галузі знань *01 Освіта / Педагогіка*
Мерещук Марини Віталіївни

Науковий керівник: **І. Я. Завальнюк**, декан факультету
філології й журналістики імені Михайла Стельмаха,
доктор філологічних наук, професор

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

Вінниця – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ТА ОДИНИЦЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ	9
1.1 Синтаксис як розділ граматики. Категорії синтаксису.....	9
1.2 Публіцистика як сфера журналістики	17
1.3 Експресивні синтаксичні конструкції у фокусі масмедіа.....	26
1.4 Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА	36
2.1. Комунікативно-прагматичний потенціал нечленованих речень у медійному тексті.....	36
2.2 Неповні структури в мові українських масмедіа.....	44
2.2.1 Специфіка функціонування власне неповних речень.....	44
2.2.2 Стилїстичне навантаження еліптичних речень.....	50
2.3 Експресивні функції питальних речень у мові сучасних українських масмедіа.....	59
2.4 Окличні речення як інструмент стилїстичної експресії: функціональний аналіз.....	67
2.5 Функційна специфіка заперечних речень у медійних текстах.....	73
2.6 Висновки до розділу 2.....	78
РОЗДІЛ 3. ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ)	80
3.1 Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису в закладі середньої освіти.....	80
3.2 Специфіка вивчення синтаксису в старшій шкільній ланці.....	87
3.3 Дидактичні вправи та завдання (на матеріалі дослідження).....	94
3.4 Висновки до розділу 3.....	100
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105
ДОДАТОК А	112

ВСТУП

Вивчення мовної реальності на засадах антропоцентризму активізувало наукові дослідження, що виходять за межі формально-граматичної парадигми. Істотно розширено концептуальні підходи до вивчення граматичних, зокрема й синтаксичних, явищ: їх розглядають у сфері функційної реалізації, у процесі комунікації. Ґрунтовні теоретичні розробки в галузі формально-граматичного, структурно-семантичного та комунікативно-прагматичного аналізу речення й тексту слугують підґрунтям для студій функціонального спрямування. Це дослідження українських (Ф. Бацевич, І. Вихованець, М. Вінтонів, К. Городенська, Н. Гуйванюк, І. Завальнюк, А. Загнітко, Н. Іваницька, Н. Костусяк, М. Мірченко, О. Новікова, В. Олексенко, М. Скаб, М. Степаненко, Л. Шитик та ін.), а також західноєвропейських й американських (П. Адамець, Н. Бозе, Д. Грабер, Г. Лакофф, В. Матезіус та ін.) мовознавців.

У 70-80-х роках ХХ ст. в українському мовознавстві значно активізувалися дослідження газетно-публіцистичного мовлення. Це, імовірно, зумовлювалося зростанням загального інтересу до проблем і засобів мови масової комунікації та інформації. Вивчаючи окремі аспекти української мови та проблеми культури мовлення, дослідники часто зверталися до газетної мови для детального чи вибіркового аналізу. З часом мова преси стала самостійним об'єктом дослідження. У низці наукових праць проаналізовано й теоретично узагальнено практику використання мови в публіцистиці. Дослідники зосередилися на таких аспектах: узаємодія загальноновживаних та специфічних мовних засобів, логіко-інформаційна структура публіцистики та мовні засоби, що її забезпечують, емоційна насиченість публіцистики та її крайні прояви, потрібні й надлишкові мовні норми, роль заголовка як засобу заклику та мобілізації в публіцистиці, функція художньої деталі, використання розмовного мовлення як методу актуалізації публіцистичного стилю.

М. Пилинський у працях «Мовна норма і стиль» [58], «Розмовна лексика у мові преси» [59] порушив проблему використання елементів живої народної

мови та розмовної мови на шпальтах газет у ролі засобів її увиразнення й експресивізації.

Дослідженню експресивних можливостей синтаксису в публіцистичних жанрах, зокрема газетному, присвятили свої праці І. Завальнюк [30], В. Богатько [3], М. Вінтонів [11], П. Дудик [22], М. Пилинський [57], С. Марич [48], А. Мамалига [47] та ін.

В останні десятиліття помітно істотні зміни в мовному оформленні газетних публікацій, зумовлені реформами в соціально-політичній сфері та утвердженням української мови як державної. Ці зміни призвели до трансформації соціальної ролі засобів масової інформації. Лінгвістичний аналіз є потрібним для дослідження сучасних тенденцій у розвитку виражальних засобів мови газет та специфіки функціонування мовних одиниць у різних публіцистичних жанрах. Певні особливості порушеної проблеми окреслено в наукових розвідках А. Мамалиги [47] й О. Сербенської [63]. Зокрема, О. Сербенська, досліджуючи мову преси кінця ХХ ст., комплексно аналізує (з лінгвістичного, соціологічного та психологічного погляду) феномен публіцистичного мовлення як специфічний естетичний стереотип, зумовлений впливом соціальних чинників. Отримані дані свідчать про те, що мова газет тісно пов'язана з розвитком загальноприйнятих норм української мови, відображає їхні тенденції та зміни.

Одним із пріоритетних напрямків досліджень в українському мовознавстві є аналіз сучасних тенденцій у розмовній мові, оскільки мова ЗМІ найбільш відкрита до вкраплення розмовних елементів, до взаємодії з ними, засвідчуючи динамічні зміни в мовних стандартах. Інтегруючи новітні лексичні та граматичні елементи з усномовного мовлення, мова газет надає дослідникам цінний матеріал для вивчення й аналізу синтаксичних трансформацій, що відбуваються в сучасній українській мові.

Актуальність дослідження зумовлена потребою всебічного дослідження найновіших синтаксичних одиниць, представлених у мові

українських масмедіа, окреслення їхніх стилістичних функцій, комунікативного потенціалу, спричиненого інтенціями журналістів.

Мета дослідження полягає в аналізі семантичної структури, стилістичних функцій та комунікативно-прагматичного потенціалу синтаксичних одиниць у мові сучасних українських масмедіа, зокрема газет.

Для досягнення цієї мети потрібно розв'язати такі **завдання**:

– здійснити комплексний аналіз української преси початку ХХІ ст. в контексті сучасної соціокультурної динаміки з акцентом на її функціях, змістових характеристиках та впливі на суспільство;

– дослідити взаємозв'язок між динамікою функцій української преси та трансформаціями синтаксичних структур, що відбувалися в цей період;

– виокремити типові синтаксичні конструкції, властиві різним газетним жанрам, та обґрунтувати їхню функційну роль у досягненні комунікативних цілей;

– виявити і схарактеризувати синтаксичні засоби, які найбільш ефективно реалізують суб'єктивні інтенції авторів газетних текстів;

– окреслити інновації в функціонуванні основних синтаксичних одиниць;

– проаналізувати комунікативну функцію та прагматичний потенціал синтаксичних конструкцій у мові українських газет.

Об'єктом дослідження є неповні, питальні, окличні речення та заперечні конструкції, актуалізовані в мові сучасних масмедіа, зокрема української преси, під впливом динаміки мовних змін і суспільних процесів.

Предметом дослідження є встановлення стилістичних виявів синтаксичних одиниць у мові сучасних українських газет, зумовлених їхньою структурою, семантичним змістом та комунікативними цілями.

Матеріалом для дослідження слугувала картотека неповних еліптичних, питальних, окличних, заперечних структур, що налічує 170 одиниць, дібраних із текстів української преси 2023–2024 рр. («Молодь України», «Голос України», «Світ»).

Основними методами дослідження були *описовий* і метод *спостереження*, якими послуговувалися для диференціації структурно-семантичних різновидів синтаксичних одиниць. Крім них, на різних етапах використано також методи *функціонального аналізу* (для визначення стилістичного навантаження синтаксичних конструкцій), *контекстуально-інтерпретаційного* (зادля вияву специфіки взаємодії синтаксичних одиниць з іншими експресивами в газетних публікаціях), *структурного* (для окреслення специфіки утворення експресивних синтаксичних одиниць) та *компонетного аналізу* (для зіставлення деяких базових і похідних синтаксичних побудов).

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в тому, що в українському мовознавстві здійснено комплексне дослідження стилістико-прагматичних особливостей синтаксичних конструкцій у текстах української преси початку ХХІ ст.; схарактеризовано нові стилістичні можливості, що відкриваються завдяки трансформаціям синтаксичних одиниць у сучасних масмедіа; репрезентовано неповні еліптичні речення як засіб стилістичного оновлення сучасного українського газетного контексту; визначено специфіку функціонування окличних, питальних та заперечних речень у мові засобів масової інформації.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи зумовлене тим, що вона містить нову інформацію стосовно специфіки функціонування синтаксичних одиниць у мові сучасної української преси, що є істотним внеском у розвиток граматичної стилістики. Комплексний аналіз синтаксичних одиниць, що ґрунтується на прагматичній концепції, збагачує теорію синтаксису та стилістики української мови, відкриваючи перспективи для подальших досліджень.

Практична цінність одержаних результатів кваліфікаційної роботи полягає в тому, що вони можуть слугувати теоретичним підґрунтям для розробки нових наукових концепцій щодо розвитку української мови в умовах глобалізації.

Матеріали роботи можуть бути інтегровані в навчальні програми з синтаксису, стилістики української мови, культури мовлення, комунікативної лінгвістики та журналістики, а також використані для створення навчальних посібників, написання курсових та кваліфікаційних робіт здобувачами вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи викладено в доповідях на 3 наукових конференціях, зокрема:

- XI Міжнародній науково-практичній конференції «GLOBAL SCIENCE: PROSPECTS AND INNOVATIONS». Ліверпуль (Великобританія), 23–25.05.2024 р. Доповідь: «Експресивний потенціал еліптичних речень у публіцистичному мовленні»;

- II Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями філологічних, лінгводидактичних і соціальнокомунікаційних досліджень». Івано-Франківськ, 28–29 листопада 2024 р. Доповідь: «Окличні речення як засіб експресивізації публіцистичного тексту»;

- IX Всеукраїнській науковій онлайн-конференції з міжнародною участю «Літературні контексти ХХ століття Аркадій Любченко: Експериментальна естетика й поетика творчості». Вінниця, 24 жовтня 2024 р. Доповідь: «Лінгвопрагматична специфіка незакінчених речень (на матеріалі творів Аркадія Любченка)».

Публікації. Результати дослідження відображені в 2 наукових публікаціях:

- Мерещук М. В. Синтаксичні одиниці в мові сучасних українських масмедіа: функціонально-стилістичний вияв. *Філологічні студії*: збірник наукових праць студентів і магістрантів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха. Вінниця: ФОП Добрянська О. Г., ТОВ «ДРУК-ПЛЮС», 2024. Вип. 22. С. 56–62.

- Мерещук М. В. Експресивний потенціал еліптичних речень у публіцистичному мовленні. *Proceedings of the 10th International scientific and*

practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2024. P. 557–562. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-23-25-05-2024-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>.

Структура й обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (77 позицій). Загальний обсяг роботи – 116 сторінок, основного тексту – 104 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ТА ОДИНИЦЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

1.1 Синтаксис як розділ граматики. Категорії синтаксису

Синтаксис і морфологія найбільш повно розкривають ознаки мови як цілісної системи. Засоби кожного мовного рівня отримують своє повне значення лише в найменшій комунікативній одиниці (реченні), яка є об'єктом синтаксичного дослідження. Центральним розділом граматики, отже, є синтаксис, що вивчає способи та засоби поєднання одиниць на нижчих рівнях мовної структури, які виконують комунікативні функції.

Кожна наукова галузь має свої категорії – найосновніші поняття, що відображають найбільш типові характеристики та зв'язки об'єктів знання. В академічному виданні «Теоретична граматика української мови. Морфологія» К. Городенська та І. Вихованець трактують граматичну категорію як узагальнене граматичне значення, яке об'єднує багато конкуруючих однорідних граматичних значень і граматичних форм, виражених цими значеннями [8, 28].

А. Загнітко в «Теоретичній граматиці української мови» тлумачить граматичну категорію як цілісність граматичних значень і граматичних форм, які, будучи стрижневим компонентом організації мови, повністю реалізують мовні функції [39, 5], а О. Селіванова кваліфікує її як ознаку мови, представлену систематичними опозиціями у вигляді ряду граматичних форм слів з єдиним абстрактним значенням [62, 105].

У виданні «Українська мова. Енциклопедія» граматичну категорію потрактовано як складову одиницю мови, яка містить кілька протилежних, формально виражених загальних (морфологічних або синтаксичних) значень зі спільним граматичним значенням [66, 115].

Порівнюючи наведені визначення граматичних категорій, робимо висновок, що граматичні категорії відображають системність мови, тоді як

визначення граматичних категорій в українському мовознавстві здебільшого базуються на двобічному розумінні мовних символів: граматичні категорії базуються на певних граматичних формах, які розрізняються за абстрактним граматичним значенням, яке вони регулярно виражають.

Варто зауважити, що хоч науковці мають відносно послідовне розуміння поняття граматичних категорій, таке його тлумачення відображає переважно природу власне-морфологічних категорій, до прикладу, категорія роду, числа, відмінка, часу, способу тощо.

Натомість визначення поняття синтаксичних категорій не було повністю розглянуто в українському та слов'янському мовознавстві та становить серйозну теоретичну проблему, про що особливо свідчить брак тлумачення поняття синтаксичних категорій в сучасних лінгвістичних енциклопедіях.

На думку вчених, більшість суперечливих чи спірних кваліфікацій тієї чи тієї синтаксичної одиниці зумовлені відсутністю єдиного усталеного розуміння основних понять синтаксису, таких як «синтаксична категорія», «синтаксичне значення», «синтаксична форма» [38, 319].

У логіко-граматичній граматиці синтаксичні категорії, на відміну від морфологічних, вважаються універсальними, тобто такими, що можуть бути пов'язані з логічними категоріями та виражати їх: просте речення вважається судженням, підмет – суб'єктом, присудком предиката, складні речення – умовивід тощо.

У сучасній лінгвістиці найбільш обґрунтованим вважається твердження про те, що просте речення є основною синтаксичною одиницею, яка об'єднує всі можливі синтаксичні категорії. Ураховуючи багатоаспектність речень, доцільно диференціювати граматичні категорії за їхнім функційним навантаженням згідно з рівнями речень: 1) формально-реченнєві, 2) семантико-синтаксичні, 3) логічно співвіднесені, 4) комунікативно співвіднесені й ситуативно орієнтовані [38, 319]. Можна виокремлювати граматичні категорії й за основним вектором спрямувань: категорію комунікативного спрямування, категорію когнітивного спрямування та

категорію формального спрямування [8, 29]. На думку А. Загнітка, у сучасному мовознавстві, з одного боку, особливого значення набула проблема встановлення ієрархій реченнєвоструктурованих і висловленнєвомотивованих синтаксичних категорій, а з іншого боку, – дослідження синтаксичних категорій з урахуванням лінгвістичних теорій іменування, референції та теорій комунікативної дії [38, 128–133].

В українській лінгвістиці теоретичні питання синтаксичних категорій комплексно досліджує М. Мірченко. Ураховуючи багатоаспектність речень, учений запропонував трактувати синтаксичні категорії як своєрідне поєднання речень, що включає загальний синтаксичний зміст їх речень, контрастних варіантів – семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні і комунікативні категорії [51, 8]. Відповідно мовознавець розрізняє такі семантико-синтаксичні категорії, які відображають відношення позамовної дійсності; формально-синтаксичні категорії, які базуються на типах синтаксичного зв'язку й орієнтуються на формальну організацію речення; комунікативні синтаксичні категорії, що спираються на комунікативну структуру речень. Запропонована категорійна структура синтаксичного речення характеризується системністю та послідовним відображенням трьох рівнів речення: семантико-синтаксичного, формально-синтаксичного, комунікативного. Учений змодельовав категоріальну організацію речень із відповідними ієрархіями та зв'язками їхніх компонентів: надкатегорій, підкатегорій, категорій, граєм. А. Загнітко також наполягав на необхідності встановлення ієрархії синтаксичних категорій.

Сучасна лінгвістика часто характеризується антропоцентричною спрямованістю, тому вчені намагаються виділити синтаксичні категорії за їхньою спрямованістю на адресата чи мовленнєву ситуацію адресата: категорії, що пов'язані з адресантом, – це ствердження, заперечення, модальність, дейксис персональності, емотивність; категорії, що зорієнтовані на читача, комунікативна настанова, інформативність, мовленнєва ситуативність.

Синтаксичне значення є семантичною основою синтаксичних категорій і є абстрактним значенням, вираженим у синтаксичних одиницях. Зокрема, найабстрактнішою синтаксичною значеннєвою ознакою будь-якого речення є предикативність, яка характеризує зміст речення через його зв'язок із дійсністю – істинність у певному часовому діапазоні: *Приходить зима; Прийшла зима; Прийде зима*, або як ірреальне за межами часової дійсності: *Прийшла б зима; Нехай прийде зима; Прийди, зимо*.

У новітніх дослідженнях українські вчені пропонують тлумачити синтаксичне значення речень, які представляють певну послідовність мовних виразів як складне співвідношення семантичних компонентів денотативного значення, що відображає реальну ситуацію, сигніфікативного, що вказує на тлумачення мовцем ситуації, що описується, а також на прагматичне тлумачення, що вміщує комунікативну мету повідомлення [36]. Формальне визначення відіграє вирішальну роль у синтаксичному значенні, крім того, можна говорити про певний його прихований прояв. Сучасні типології синтаксичних одиниць базуються на основі регулярного формального вияву синтаксичних значень.

Синтаксична форма – це поняття, яке узагальнює структурно-формальні характеристики організації синтаксичних одиниць і є носієм синтаксичного значення та синтаксичної функції конкретної мовної одиниці. Вираження синтаксичного значення в українських синтаксичних формах виявляє його специфіку відповідно до природи самої синтаксичної одиниці. На рівні словосполучень особливо важливими є граматична форма підрядного компонента (особливо флексії), службове слово (прийменник) стає засобом вираження синтаксичного значення, узаємодіючи з флексією підрядного слова та префіксом опорного слова.

На рівні речення формальні засоби вираження синтаксичного значення являють собою більш широкую систему: 1) порядок слів у реченні та інших синтаксичних компонентів; 2) сполучники та сполучні слова; 3) співвідносні

компоненти; 4) співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків; 5) інтонаційні засоби; 6) лексичне наповнення реченнєвих структур.

Одним з фундаментальних понять синтаксису є синтаксичний зв'язок. У виданні «Українська мова. Енциклопедія» синтаксичний зв'язок окреслюють як «зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їх поєднання» [66, 595].

К. Шульжук указує на те, що синтаксичний зв'язок – це формальний зв'язок між компонентами синтаксичної структури (словосполучення, простого речення, складного речення як комбінаторного варіанта), вираженої відповідними мовними засобами [73, 17].

У «Лінгвістичній енциклопедії» О. Селіванова інтерпретує синтаксичний зв'язок як різні типи семантико-синтаксичних відношень у словосполученні й реченні [62, 655]. Подібний підхід розглядає у своїй монографії А. Загнітко, адже за його визначенням, синтаксичний зв'язок – це формально виражений смисловий зв'язок між синтаксичними одиницями [37, 23]. Натомість І. Вихованець вважає, що синтаксичні зв'язки представляють формальний рівень речення, однак при цьому присутня певна кореляція із семантико-синтаксичними відношеннями [9, 18].

Ідея послідовного поділу синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень на основі характеру залежності між опорними компонентами та підрядними компонентами належить видатному французькому мовознавцю Л. Теньєру. Він стверджував, що синтаксичне відношення здійснюється від опорного компонента до підрядного, а семантичне, тобто семантико-синтаксичне – від підрядного до опорного. Отже, синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення різнобічно спрямовані.

Найважливішу роль в утворенні синтаксичних одиниць відіграють синтаксичні зв'язки. На думку А. Загнітка, специфіка синтаксичних одиниць визначається саме реалізацією чи нереалізацією відповідного типу синтаксичного зв'язку [38, 17]. Учений запропонував ієрархічну систему

синтаксичних зв'язків, що охоплює словосполучення, простого речення, формально ускладненого простого та складного речення, окрім цього, у ній простежуються міжрівневі зв'язки та взаємопереходи: 1) реченнєвотвірні, на основі яких утворюються прості та складні речення: предикативний; сурядний; підрядний (займенниково-співвідносний, власне-прислівний, детермінантний); недиференційований; 2) реченнєвомодифікаційні формально та семантично модифікують просте речення: детермінантний; дуплексивний; напівпредикативний; сурядний; опосередкований; модальний інтродуктивний; 3) словосполученнєвотвірний, на базі якого формуються словосполучення: керування; узгодження; кореляція; прилягання [12].

Велике значення у визначенні особливості певного синтаксичного зв'язку мають передбачуваність і непередбачуваність форми залежних компонентів, семантична обов'язковість/вибірковість залежних компонентів.

Синтаксичні відношення – це змістові відношення між синтаксичними одиницями, пов'язаними певними синтаксичними зв'язками. Синтаксичні відношення поділяються на абстраговані типи в академічному виданні «Українська мова. Енциклопедія»: субстанціальні, що є виразником предметності, атрибутивні й адвербіальні [66, 595]. Така типологія відтворює поділ семантико-синтаксичних відношень на предикатні і непередикатні.

Найбільш довершеною вважають типологію семантико-синтаксичних відношень між компонентами словосполучення: об'єктні; інструментальні; апозитивні; обставинні (темпоральні, локативні, зумовленості); комплетивні.

У сучасному мовознавстві можна виділити низку теоретичних проблем, пов'язаних із тлумаченням поняття функції. Поняття функції є основним, навколо якого об'єднуються синтаксичні одиниці та категорії.

Сучасна лінгвістика загалом визначає функцію мовної одиниці як роль, яку мовна одиниця відіграє в мовленні [36, 111]. На цій основі синтаксична функція описується як певна роль, призначення і граматичний засіб синтаксичних одиниць у побудові зв'язного мовлення.

Варто зазначити, що поняття синтаксичної функції передбачає нерозривну єдність із її носієм – синтаксичною одиницею. Функції синтаксичних одиниць пов'язані з основними комунікативними та когнітивними функціями мови.

При поясненні поняття синтаксичної функції можна окреслити два протилежні підходи. Перший підхід увиразнює суто граматичну природу синтаксичної функції, тобто функція синтаксичної одиниці протиставляється семантичному значенню, яке вона виражає, а її функція визначається семантичним значенням. Прибічником підходу є американський мовознавець Л. Блумфільд, який визначав функції синтаксичних форм відповідно до їх позиції в реченні. Другий спосіб кваліфікації синтаксичної функції був запропонований у працях представників Празької лінгвістичної школи. За їх визначенням функція означає мету, призначення мовного елемента, тобто функція не протиставляється семантиці, адже семантика стає однією з функцій [7, 196].

Поняття синтаксичного значення і синтаксичної функції досить близькі за змістом. З одного боку, синтаксичне значення може виникати в результаті функції, тому можна говорити про функціональну семантику синтаксичної одиниці, а з іншого боку, функція мовної одиниці може визначатися її синтаксичною семантикою, тому в цих випадках говорять про синтаксичну функцію. Відмінність між цими поняттями полягає в спрямованості синтаксичного значення на внутрішній зміст синтаксичної одиниці; натомість поняття синтаксичної функції орієнтується на з'ясування ролі синтаксичної одиниці у складі одиниць вищого рівня, ніж вона сама.

В українському мовознавстві І. Вихованець пропонує поділ функцій на три різновиди синтаксичних одиниць: семантико-синтаксичні (вказують на роль елемента зображуваної ситуації загалом, вона пов'язана з вивченням об'єктивного смислового змісту речень як відображення реальних явищ), комунікативно-синтаксичні (визначається насамперед релевантною структурою речення, яка є визначальною для певної мовленнєвої ситуації,

тобто розвитком тематичних відношень у висловлюванні) і формально-синтаксичні функції (роль синтаксичних компонентів в організації речення). У функціональній системі синтаксичних одиниць важливу роль відіграють синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення, функції впливу яких поділяються на два види: формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні. Ці два види функцій спрямовані у сферу мови, а комунікативно-синтаксичні спрямовані у сферу мовлення [10, 16].

До фундаментальних понять синтаксису належить поняття синтаксичної одиниці, від особливостей тлумачення якої пов'язане розмежування напрямів синтаксичних досліджень. Синтаксичні одиниці носії синтаксичних категорій і синтаксичних значень. Для розмежування синтаксичних одиниць учені найчастіше використовують поняття синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень.

Українські лінгвісти переважно виділяють три синтаксичні одиниці: мінімальна синтаксична одиниця (синтаксичне слово), словосполучення, речення, беручи до уваги саме їхню незаперечну відтворюваність, дискретність і системний характер.

У сучасному українському мовознавстві утвердилася кваліфікація речення як основної синтаксичної одиниці, якій ієрархічно підпорядкована найменша синтаксична одиниця (синтаксичне слово) та словосполучення. У цьому плані показовим є підхід О. Мельничука до кваліфікації речень як синтаксичних одиниць, трактуючи речення як первинну семіотичну одиницю мовлення, що складається з мовних знаків нижчого порядку [50, 141].

Речення є центральною синтаксичною одиницею ще й тому, що в реченні реалізуються синтаксичні зв'язки всіх можливих типів семантико-синтаксичних відношень, а тому представлені різні типи синтаксичних категорій. В академічному виданні «Українська мова. Енциклопедія» речення трактують як основну одиницю синтаксису, що репрезентує ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), представляє відношення між передаваним змістом і дійсністю, має безперервність синтаксичних зв'язків і семантико-

синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею обміну думками [66, 390]. Видається доцільним визначити речення як предикативну синтаксичну одиницю, яка виконує передусім дві основні функції мови: комунікативну та когнітивну. Визначаючи речення як фундаментальну синтаксичну одиницю, Іван Вихованець виходить з його багатоаспектності й окреслює формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні та комунікативні реченнєві ознаки [10], [9]. Важливим для трактування речення та словосполучення є їхня характеристика як синтаксичних одиниць-конструкцій. Як основна синтаксична одиниця-конструкція речення реалізується у формах простого і складного речень.

1.2 Публіцистика як сфера журналістики

Стиль мови витлумачують переважно як спосіб оперування мовними засобами. Розрізнення між стилями ґрунтується на таких чинниках: *соціальних* (наявність у найрізноманітніших екстралінгвістичних видах діяльності, де так чи інакше використовують мову) і *власне лінгвістичних* (специфіку стилю формують мовні ознаки, що предують у його основі). Публіцистичний стиль посідає особливе місце в системі стилів сучасної української літературної мови завдяки своїм неповторним стилістичними характеристикам.

Публіцистичний стиль (ширше – публіцистику) визначають як стиль мовлення, що характеризується інформативністю, доступністю та прагматичністю. Основні риси цього стилю – об’єктивність викладу, лаконічність та прагнення до ефективного спілкування з аудиторією.

М. Титаренко виокремлює три підходи до визначення публіцистики на основі визначальних сфер її функціонування:

- 1) публіцистика як сфера літератури (художня публіцистика);
- 2) публіцистика як сфера філософії, релігії, науки (світоглядна публіцистика);

3) публіцистика як сфера журналістики (зокрема, газетна, журнальна, телевізійна та радійна публіцистика) [65, 41–50].

Перші два підходи ґрунтуються на широкому розумінні публіцистики як феномену, як синкретичного й міждисциплінарного явища. Третій підхід уможливорює кваліфікацію публіцистичних жанрів, методів, предмета, функцій публіцистики як професії та науки. У різноманітних медійних форматах, від газет та журналів до телебачення й інтернету, використовується публіцистичний стиль.

На сьогодні публіцистика досить впливово виявляє себе у сфері журналістики. Вона відображає складну взаємодію між мовою та суспільством, сприймається як засіб комунікації та впливає на формування громадської думки.

Публіцистика порушує актуальні проблеми суспільного життя, характеризується багатством мовних засобів, експресією, яскраво вираженим оцінним характером. Українська мовознавиця А. Коваль зазначає, що серед найбільш практичних стилів виділяється публіцистичний стиль, оскільки вибір і використання мовних засобів характеризуються поєднанням обох вимог – намаганням посилити логічний та емоційний боки висловлення [43, 10].

Розвиток публіцистичного стилю тісно пов'язаний з історичним розвитком української літературної мови, адже він є одним із її основних елементів. Вивчення мовних особливостей публіцистичного стилю можна пояснити зацікавленістю лінгвістів у його вдосконаленні, оскільки важливою характеристикою публіцистики є її різноманітність і багатоаспектність стилістичних оформлень текстів, пов'язаних з нею.

Мовознавці виділяють підстили публіцистичного стилю: газетно-публіцистичний (мова газети), агітаційний (заклики, листівки, прокламації), офіційний політико-ідеологічний (постанови), масово-політичний (виступи на зборах політичного характеру), хоч чітких меж між цими підстилями немає. Серед них особливе місце посідає газетно-публіцистичний підстиль.

Публіцистика виконує численні функції в сучасному суспільстві. Серед них:

- інформаційна функція: публіцистика поширює інформацію про події, явища та проблеми, що відбуваються в суспільстві;
- аналітична функція: надає аналіз та оцінку подій, допомагаючи аудиторії розуміти їх значення та наслідки;
- комунікативна функція: сприяє спілкуванню між різними групами людей та створює платформу для вираження різних поглядів.

У публіцистичній комунікації між учасниками мовленнєвих актів установлюються особливі стосунки. Щоб відбувся мовленнєвий акт, адресат повинен уявити поле змісту реципієнта в момент впливу і після впливу, тобто уявити характер і спрямованість тих змін у полі змісту реципієнта, які він повинен досягнути через взаємодію. Тому ефективність масової комунікації залежить насамперед від повного розуміння комунікатором того, на кого і як впливає його публіцистичний текст. Адресатам часто або бракує цих знань, або вони мають лише інтуїтивні уявлення про особу, з якою говорять. Замість того, щоб націлюватися на нереалістичну загальну читацьку аудиторію, журналісти повинні зосередитися на конкретних групах людей, урахувати їхні інтереси й пріоритети та відповідно організувати свої трансляції.

Відповідно до теорії мовної комунікації мова газет виконує такі функції:

- 1) референційну – привернення уваги до конкретних відомостей про події, факти, явища;
- 2) поетичну – образне передавання висловленого;
- 3) емотивну, що відображається у ставленні мовця до змісту повідомлення;
- 4) конативну – орієнтація вислову на конкретного адресата;
- 5) фатичну, яка передбачає створення зв'язків між комунікантами;
- 6) металінгвістичну – передбачає перевірку того, чи використовують учасники спілкування однаковий код.

У процесі масової комунікації автори газетних текстів, керуючись ілюктивними завданнями, приділяють якомога більше уваги вираженню референтної, емоційної та фатичної функцій.

У процесі інтерпретації будь-якої одиниці публіцистичного тексту потрібно враховувати відмінність між загальною та масовою комунікацією. Найпростіший спосіб спілкування передбачає участь двох партнерів, які обмінюються думками. Кількість учасників комунікаційного зв'язку може зростати й досягати мільйонів. Однак у цьому випадку змінюється характер партнерства між учасниками мовленнєвого спілкування, адже, на думку Г. Почепцова, у такому разі порушується основний ланцюг спілкування, оскільки адресат мовлення може брати участь у процесі або не бути залученим. Оскільки текст створюється на основі ідеалізованого уявлення адресата, реальні потреби читача чи слухача можуть не збігатися з уявленням мовця. У цьому разі акт спілкування не відбудеться. Отже, процес масової комунікації є спілкуванням із змодельованим мовцем-реципієнтом, і успіх комунікаційного акту залежить від правильного вибору комунікативної моделі [61, 37].

Публіцистика серед інших видів літературно-творчої діяльності людини характеризується найактивнішим і безпосереднім реагуванням на повсякденні суспільні потреби – економічні, політичні, культурно-освітні, задовольняючи вимоги певних соціальних верств, політичних партій і навіть певних груп суспільства. Публіцистичні новини цілеспрямовано впливають на широку аудиторію, інформуючи читачів про події, що відбулися або мають відбутися. Основна мета публіцистики – формування громадської думки та суспільно-політичної свідомості громадян. Вона має на меті активізувати сприйняття державою, економікою та громадськими організаціями певних подій у країні. Публіцистичний тон і дух повинен відповідати новизні й масштабності завдань, які постають перед сучасним суспільством [28, 64].

Поетична функція слова є домінантною в художніх текстах, але відіграє лише допоміжну роль у публіцистичному мовленні, сприяючи передусім референційній, афективній та мовленнєвій функціям мови. Якість і подання газетних текстів слугують передусім засобом впливу на читачів, аби переконати їх у правильності вирішення певних проблем політичного,

економічного чи культурного життя сучасного суспільства. Неможливо порівнювати художню цінність публіцистичних текстів і художніх текстів, навіть якщо вони були створені в той самий період, хоча б зважаючи на те, що публіцистичне слово актуальне насамперед лише в момент появи. Спрямованість цього функціонального стилю передбачає опис різноманітних фактів у різних сферах життя та діяльності людини. За твердженням М. Пилинського, на зміни окремих літературних норм, їх старіння та появу реалізації нових норм виразно впливають соціальні чинники, визначають тип та інтенсивність цих змін. Проте темпи нормативних змін не зовсім синхронізовані з темпами суспільного розвитку, а також залежать від ступеня розвитку літературної мови, давності й стійкості літературної традиції [63, 28]. Тому зміни соціальних чинників призводять до неминучих змін в організації функціональних стилів мови, оскільки вони є їхнім продуктом. Публіцистичний стиль найбільш чутливий до екстралінгвістичних передумов розвитку мови, оскільки газети, радіо і телебачення максимально тісно пов'язані з повсякденним життям суспільства й активно відображають усі особливості мовних процесів часу [22, 5].

Теорія і практика журналістики базується на сучасному розумінні ролі та статусу засобів масової інформації, оскільки вони сприяють формуванню суспільства загалом та виконують у ньому комунікаційні функції. Газетні тексти, як і будь-яка форма спілкування, обмежені екстралінгвістичними факторами (конкретні ситуації, припущення, національні культурні традиції). Адже, як визначив Ф. де Соссюр, загальна мовна діяльність є «різноманітною й різнорідною». Вона міцно пов'язана з багатьма сферами і є водночас фізичною, фізіологічною, психічною, а також мовна діяльність належить до індивідуального та суспільного поля [69, 20].

Розвиток преси залежить від розвитку суспільства, стосунків та відносин між членами суспільства, соціальних, політичних та економічних факторів, адже під час її комунікаційного процесу (масова комунікація, поширення соціальних повідомлень) можуть виникати різні перешкоди. Ці бар'єри

охоплюють фізичні, семантичні, психологічні, психосоціальні, епістемологічні, економічні, політичні та ідеологічні умови, які впливають на сприйняття, розуміння, запам'ятовування, засвоєння та трансформацію переданої інформації в практичній діяльності.

Свого часу М. Жовтобрюх зауважував, що значення періодичного видавництва в розвитку літературної мови залежить від ролі, яку воно відіграє в суспільному житті. Розвиток преси не можна відділити від економічного, політичного і культурного життя народу, тому поживлення суспільного життя позитивно впливає на розвиток періодичної літератури [27, 3]. Сучасні масмедіа, особливо преса, змінюють свої соціальні функції. Під час тоталітарного режиму преса виконувала передусім функцію урядового речника та служила для всіх ідеологічним орієнтиром, закритим для критики. Метою газетного письма того часу було проголошення певних принципів і заклик до виконання партійних наказів. Читачі нерідко передбачали зміст газет, але часто не вважали цей зміст джерелом інформації, оскільки вона була неправдивою. У такому разі адресат комунікації усвідомлював, що мовленнєва пропозиція може не відповідати дійсності, а отже, одна з головних умов успіху мовленнєвого акту не може виконуватися. Отож успіх акту масової комунікації значною мірою залежить від відвертості мовця, оскільки конгруентність мовленнєвого акту з інтенційним станом суспільно визнається як обов'язковий характер мовленнєвого акту. У тоталітарних умовах зміст газетних текстів часто не відповідав бажанням і потребам мовця, тобто іллокутивна мета висловлювання не узгоджувалася з інтенційним станом свідомості мовця. Реципієнти мовлення, усвідомлюючи реальність ситуації та обставини мовлення, з підозрою ставилися до відвертості та щирості репортера, зосереджувалися не лише на сказаному, а й на недомовленому, шукали правдиву інформацію «між рядками». В умовах обмеження свободи вираження поглядів і прямої залежності масмедіа від влади між адресатом і адресантом устанавлювалися специфічні стосунки, за яких акт спілкування часто вважався невдалим.

На сьогодні пресу вирізняє наявність різних поглядів і більш тісний зв'язок з усіма групами суспільства. Це сприяє змінам у комунікативній царині, а відтак і в мовних засобах досягнення головної мети журналістики – тематичного висвітлення суспільно-політичних та всіх інших проблем сучасності [22, 19]. Певний поділ у суспільстві призводить до диференціації газетних видань на певні групи читачів. Сьогодні журналісти зазвичай орієнтуються не на читачів загалом, а на читачів певного типу газет, які належать до одного із соціальних статусів, мають певні знання, чіткі інтереси та пріоритети. У формуванні функціонального стилю як суспільно типового зразка використання мови важливу роль відіграє об'єктивний чинник часу, який разом з іншими чинниками визначає розвиток форм суспільної свідомості, соціальний розвиток суспільства, розширення сфери мовлення, сфери соціальної діяльності. Це означає, що кожен стиль змінюється, розвивається, набуває з часом певних характеристик та втрачає їх. Розвиток публіцистичного стилю більше залежний від розвитку суспільства, ніж науковий або діловий стилі. Особливо це стосується мови газетної періодики.

Публіцистика як особливий функціональний жанр між художніми та публіцистичними текстами залучає для власних потреб елементи з інших стилів. У пресі знайшли відображення всі стилі літературної мови: хроніки відомостей, що вживаються в урядових постановах, дипломатичних документах тощо, тобто офіційні документальні матеріали виступів, численні статті про науково-технічний прогрес тощо, відповідно до вимог наукового стилю [52, 7]. Сучасні журналісти мають мільйонну аудиторію, зважають на її вимоги, словесні стереотипи та наявні виражальні можливості мови і, звичайно, прагнуть до максимально раціонального оформлення газетно-журнальних матеріалів. Оскільки поле спілкування не є ізольованим і замкнутим, стилі літературної мови, потрібні для задоволення потреб різних сфер спілкування, не можуть бути розділені. Загалом узаємодія і взаємопроникнення стилів вирізняють стилістичну систему української мови на сучасному етапі [42, 17].

Мова газет посідає особливе місце в системі публіцистичного стилю, оскільки поєднує в собі риси книжної та розмовної мови, мовні навички для масового читача, тому позбавлена консерватизму. Різноманітність не порушує загальної цілісності стилю, яка залежить насамперед від комунікативного спрямування тексту та конкретних ілюкативних цілей мовця: донести достовірне повідомлення й переконати адресата. Цей стиль застосовний до всіх ділянок відображення, насамперед з погляду інформації (тобто повідомлення). Для досягнення цього потрібні динамічність, стислість, строгість висловлювань, ясність і швидкість фраз, абзаців, поєднання цих засобів з мінімумом «описовості» і відволікання [1, 5]. Необхідність виконання інформаційних функцій та функцій формування громадської думки пов'язана з особливістю стилю публіцистичного тексту, який характеризується підвищеною логічністю й емоційністю висловлювання.

Як слушно зауважує І. Завальнюк, «рівень та характер досліджень мови преси нерідко детермінують еволюційні процеси у світовій лінгвістиці, яка останнім часом набуває ознак екстенсивного розвитку – від дослідження мови як замкнутої системи до її вивчення у зв'язках і різноманітних функційних виявах: мова і суспільство, мова і мислення, мова і культура» [29, 37–38].

З розвитком публіцистичного стилю виявилися дві протилежні тенденції, що позначилися на виборі стилістичних засобів і організації текстів. З одного боку, спостережено тенденцію до формування типових структур і деформацій певного стилю в типові монограмні комбінації, що призвело до появи функціональних додаткових штампів. З іншого боку, це також виявляє прагнення мовця усунути кліше та урізноманітнити текст власними словесними зворотами. Перша тенденція розвитку журналістики – робити її мову легкою для сприйняття й розуміння читачами. Тенденція експресії та урізноманітнення газет зумовлена потребою зацікавити читача, зробити повідомлення актуальним для нього, вплинути на його почуття та викликати необхідні асоціації, тому в газетних текстах наявні яскраві мовні засоби оцінки та вираження.

Публіцистиці постійно потрібні експресивні одиниці, але публіцистична експресія має яскраві соціальні характеристики. Це пов'язано з тим, що лише досягнувши відповідних експресивних ефектів, тобто пробудивши необхідні емоції в реципієнтів тексту, можна вплинути на читачів і досягти змін у їхніх переконаннях. У цьому контексті особливого значення набуває якість мовного оформлення висловлюваного змісту, а мовна компетенція журналіста є однією з головних професійних якостей. З огляду на утвердження української мови як національної та враховуючи значний вплив масмедіа на мовленнєву практику носіїв мови, публіцистичні тексти мають бути зразком стилістичної вправності, позбавлені нелітературних елементів, здатні позитивно впливати на психологію й емоції читачів.

Певний образ якісного газетного тексту у читача газети складається ще до того, як він прочитає певний матеріал. Потреба переконати читача у правильності авторської позиції диктує використання експресивних одиниць. Засоби виразності в мовленнєвому спілкуванні виступають допоміжними, оскільки ними виражаються думки, почуття й оцінки, пов'язані з предметом думки мовця, тобто суб'єктивними сторонами сприйняття світу та взаємодії людини з ним.

Публіцистика має значний вплив на формування громадської думки, встановлення громадських цінностей та формування політичної комунікації. Вона може відтворювати та підсилювати певні стереотипи або, навпаки, допомагати в розбудові толерантного та різноманітного суспільства. Публіцистика як сфера журналістики, публіцистична експресія як засіб формування думки соціуму є важливими в сучасному медійному просторі, адже поєднують в собі мовну ефективність, інформативність та вплив на аудиторію. Розуміння особливостей та функцій публіцистики, її експресивних виявів на різних мовних рівнях допомагає краще розуміти її роль у формуванні суспільства та громадянської свідомості.

1.3 Експресивні синтаксичні конструкції у фокусі масмедіа

У дослідженні багатоаспектних мовних процесів масмедіа постає як простір поширення інформації, розвитку суспільної думки, формування концептуальних картин світу людини, персоніфікації складних структурних систем мови, технічної взаємодії. Масмедіа, окрім констатації фактів, учасників мовленнєвих взаємодій, каналів передачі конкретної інформації, охоплює велику кількість невербальних інтегральних компонентів. Основний принцип масмедіа – орієнтація на адресата. «Фактор реципієнта» є складним поняттям, оскільки адресант має звертати увагу на соціолінгвістичні ознаки, які позначають ту чи ту соціальну групу та визначають соціальний статус реципієнта – вік, стать, професійні, соціальні, культурні, освітні ролі. Ось чому деякі аудиторії ЗМІ часто об'єднані однаковими очікуваннями щодо форми та змісту комунікаційних актів. Уплив на масову аудиторію в медіапросторі за своєю метою подібний до маніпулятивного впливу в міжособистісній комунікації, відрізняється лише способом передачі повідомлення (опосередкованість масмедіа та засоби впливу не можна відразу підлаштувати під аудиторію) [74, 72–73].

Соціальне буття людини безпосередньо пов'язане з мовою, і події навколишнього світу поступово відображаються в мові. Масмедіа представляють певну медійну реальність і в її межах представляють мовний образ сучасного публічного світу [6, 164]. Засоби масової інформації є найважливішими інститутами в сучасному суспільстві та є найкращим засобом швидкого та всебічного передавання різноманітних повідомлень людям. Масмедіа має особливий вплив майже на всі сфери людського життя та суспільні інститути: економіку, політику, релігію тощо. Масмедіа, безсумнівно, відіграють дуже важливу роль у формуванні та еволюції громадської думки. Крім того, завдяки їм і з їхньою допомогою здійснюється інтерпретація найважливіших подій і явищ світу. Саме тому ЗМІ часто називають «четвертою владою», адже вони дійсно мають найпотужніший

уплив на суспільну свідомість і водночас відіграють одну з вирішальних ролей у формуванні громадської думки та інтересів громадян.

Громадська думка існує майже в кожній сфері та площині суспільного життя, але вона не висловлюється опосередковано та не оприлюднюється з будь-якої причини чи проблеми. Загалом до сфери громадської думки потрапляють лише ті питання, факти та події, які є актуальними, викликають суспільний інтерес, допускають багаторазове тлумачення та можливість дискусії на конкретну тему. Не маючи прямих знань або досвіду того, що відбувається, аудиторія покладається насамперед на медіа, які надають їй потрібну інформацію. Це не означає, що масмедіа вказує нам, як думати чи як сприймати певну інформацію, адже люди сприймають медіа-повідомлення критично та раціонально, але засоби масової інформації відіграють ключову роль в організації громадської думки та суспільного інтересу до певних тем [72, 13–14].

Преса є однією з найдавніших та найпопулярніших сфер людської комунікації. Нині друковані ЗМІ стали важливою та впливовою соціальною структурою. Саме засоби масової інформації значною мірою призвели до третьої технологічної революції – інформаційної, за якої поняття «комунікація» стає невід’ємним компонентом поведінки та атрибутом культури кожної спільноти. Дефініцію поняття комунікації відносять до одного з двох трактувань: це лінійний процес передачі повідомлень від одного або кількох адресантів адресатам; або перебіг формування ідей, точок зору й обміну ними. Особлива увага звертається на те, як інформація взаємодіє з людьми та впливає на формування їхніх думок. Це зумовлює актуальність аналізу синтаксису сучасних популярних офлайн-медіатекстів в Україні та визначення його функції, зокрема здатності поствербальної масмедіа впливати на світогляд аудиторії [60, 56].

Синтаксичні одиниці посідають вагоме місце в мові сучасних українських масмедіа як засіб вираження викладу, надання йому ознак чіткості, логічності, певної ритмомелодики в організації текстового масиву.

Формально-синтаксична організація речень, їхня семантико-синтаксична структура допомагає створити текст, який не лише передає інформацію, але й вражає реципієнта своєю виразністю та стильовою насиченістю. У публіцистиці, де точність інформації та її емоційна сила мають важливе значення, синтаксичні конструкції стають інструментом для досягнення цілей автора.

Синтаксичні одиниці нерідко розглядають абстрактно, незалежно від їхнього лінгвістичного змісту. Через неоднозначність синтаксичного ладу мови значення деяких речень можна встановити лише в певному контексті. Тому специфіка синтаксису визначається його функцією – у сукупності з лексичними, морфологічними та фонетичними засобами відтворювати й виражати думки та почуття людей на певному етапі їхнього буття і розвитку. Синтаксис у медійній сфері потрібно розглядати крізь призму потрійного співвідношення між формою, функцією та значенням. Зауважимо, що функції і значення мають тенденцію до зближення. Поняття функції в граматиці часто залежить від значеннєвого вираження, а значення прагне наповнити функцію змістом.

Особливої, нерідко економної форми побудови й відтворення повідомлення досягають за допомогою експресивних структур. Як слушно зауважує І. Завальнюк, «нині традиції синтаксису української газетної мови зазнають також впливу позамовних чинників: соціальних, індивідуально-авторських тощо. Особливо вагомим постає чинник адресата (читача), який спричиняє моделювання комунікативних намірів адресанта (автора, журналіста), переорієнтацію усталених апеляцій із розумових характеристик до почуттєвих, із документальних тем до актуальних, із звичайного нейтрального подання інформації до швидкого експресивного тощо» [30, 9].

Різні аспекти експресивного синтаксису на матеріалі українських масмедіа свого часу досліджували В. Богатько, М. Вінтонів, П. Дудик, С. Єрмоленко, І. Завальнюк, А. Загнітко, Л. Конюхова, С. Марич, М. Пилинський, О. Сербенська та ін.

Помічено, що в динамічній системі мови сучасних українських масмедіа синтаксис щораз-то активніше виявляє ознаки самотності, значною мірою репрезентує національні синтаксичні традиції: конструкцію речень, розподіл змістового навантаження між частинами речення, переважання тих чи тих синтаксичних засобів, що надає текстам яскравого національного колориту [55, 45].

Функційне призначення експресивних структур у масмедійних текстах передбачає кілька взаємопов'язаних дій: вплив, привернення уваги, навіювання, афективне перенесення (емоційне вираження), увиразнення, виділення. Це різні аспекти однієї поведінки, які чинять психологічний тиск на реципієнта, хоч вплив на нього може бути легким або агресивним. Експресивні конструкції в мові масмедіа здебільшого постають як емпатичні еквіваленти нейтральних синтаксичних структур. Оскільки синтаксичний рівень охоплює всі попередні рівні мови, то крім синтаксичних одиниць, він також уміщує маркери фонологічного, лексичного та морфологічного рівнів мови, які взаємодіють, синтезуючи значення речень (висловлень).

Основні стилістичні можливості синтаксису пов'язані з традиційними синтаксичними стилістичними прийомами, зокрема: застосування різних типів простих та складних речень, роль порядку слів у реченні, використання синонімічних та паралельних синтаксичних одиниць, вставних і вставлених конструкцій, звертань, різних засобів передачі чужого мовлення, еліпсів, приєднувальних конструкцій тощо.

Починаючи з 1960-х рр. XX ст., у вивченні східнослов'янського синтаксису з'являється термін «експресивний синтаксис» [62, 149]. «Експресивний синтаксис» використовується для опису певних синтаксичних явищ писемного мовлення, хоч принципи, за якими виділяється експресивний синтаксис, у багатьох синтаксичних дослідженнях різняться. Експресивність проєктується в розуміння емоції мови, яка, на думку відомих лінгвістів, є обов'язковим компонентом експресії.

Серед українських лінгвістів відзначимо дослідження одиниць експресивного синтаксису Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, І. Завальнюк, А. Загнітком, В. Чабаненком та ін.

Як зазначає С. Єрмоленко, експресивність синтаксису пов'язана з включенням у її семантику розмовних, невимушених структур і, що особливо актуально, з сегментацією фрази, вибором теми та реми. Будь-яка мова і засоби виразності можуть виконувати експресивні функції в конкретному тексті, але мова має усталені прийоми реалізації виразного змісту – тропи і фігури, тому синтаксичні засоби виразності також пов'язані з поняттям стилістичної фігури [26, 127].

Найчастіше дослідники визначають загальний рівень експресії як систему стилістичних чи риторичних фігур або систему метафоричних засобів у художніх текстах. Як зазначав В. Чабаненко, мовленнєва експресія є складною категорією стилю мови, яка залежить від загального комплексу внутрішніх, психологічних і соціальних чинників мови і виявляється в посиленні виразності змісту, що передається, а також у здатності виражати повідомлення, збільшуючи силу мовлення [70, 237].

У сучасних синтаксичних дослідженнях основною одиницею рівня синтаксису мови є модель речення, під якою розуміють морфологічний предикативний ланцюжок, що складається з підмета, присудка та залежних від присудка членів речення, що має певну лінійну семантику та форму. Емоційний аспект висловлювання представлений мовними, а не мовленнєвими ознаками, що впливає на тип будови речення. Ускладненість структури речень зумовлює експресивність символів. Механізм формування експресивної здатності відображається через мовну здатність. Зміна семантики виявляється в поверхневій структурі речення, оскільки воно набуває певної синтаксичної форми, що виявляється в розмірі речення, розташуванні й повторенні компонентів, сегментації чи усіченні речення. Експресивна сила речень характеризується функціональною креативністю, яка

є результатом узаємодії трьох параметрів: синтаксису, семантики та прагматики.

Концепція експресивної граматики все ще виглядає нечітко визначеною та описаною. Так, наприклад, Н. Гуйванюк пропонує визначення експресивного синтаксису, наголошуючи, що це синтаксичні конструкції, які передають певні повідомлення адресату і водночас привертають його увагу, максимально увиразнюючи важливість повідомлення [18, 417].

Якщо на лексичному рівні експресивність – невід’ємна частина значення слова, то на синтаксичному ця категорія є функційно-стилістичною властивістю багатьох синтаксичних структур, яка постає як інтенсифікація того чи того повідомлення, що передається реченням/висловом або його складовими частинами. На думку Ю. Зоріної, «сучасний синтаксис, на відміну від класичної форми, склався на початку ХХ століття. У ньому переважають експліцитні зв’язки, і це змінює загальну ритміко-мелодійну структуру: різко зменшується довжина речень-висловлень, граматичні межі речень порушуються шляхом можливого відчленування компонентів цього речення. Найважливіше місце посідають синтаксичні побудови, експресивність яких закладена саме в граматичну структуру» [40, 84].

У працях швейцарського лінгвіста Ш. Баллі поглиблено досліджено синтаксичну експресію. На переконання вченого, експресивний (емоційний) елемент є невід’ємною складовою будь-якого висловлювання, репрезентуючи суб’єктивний світ мовця, його думки та почуття, емоції, а також є засобом впливу на реципієнта. На думку науковця, кожне твердження загалом складається з двох рівнів, перший – це інформація, а другий – суб’єктивна оцінка цієї інформації мовцем [75, 45].

Дослідник А. Загнітко виокремлює синтаксичні структури з погляду експресії, розглядаючи її як особливу технологію, засновану на формально-функціональному спрямуванні мовлення [38, 523]. Натомість Н. Гуйванюк експресію синтаксичних одиниць пов’язує з «так званним аранжуванням смислів чи видозміною функціональної перспективи висловлення»

[18, 417–418], механізми мовного вираження експресивності – з людським чинником, а її техніку – зі стилістичними прийомами: неповнота речень, приєднання, сегментація.

«Визначаючи статус експресивної синтаксичної конструкції, традиційно спираються на два критерії: прагматико-стилістичний, вектор якого спрямований на виразність і певний ефект впливу, та формальний, зорієнтований на наявність синтаксичного розчленування. Структурного вираження експресії досягають переміщенням змістового центру конструкції на неочікувану позицію, наприклад, від центру до периферії» [30, 36].

Саме тому засоби експресивності є універсальною частиною побудови будь-якого масмедійного тексту. Н. Івкова зауважує, що проникнення виразних синтаксичних засобів в українське писемне мовлення зумовлене граматичним ладом української мови, який базується на розмовній мові та характеризується внутрішньою організацією зв'язних змістових одиниць [41, 4].

Виразним експресивним засобом може слугувати повтор словоформ, словосполучень чи речень, адже він є порушенням синтаксичного ланцюжка і тому може перетворитися на виразний синтаксичний засіб, заснований на цій структурній ознаці. Як слушно зауважують українські дослідники, «повтор є способом формування різноманітних стилістичних фігур, різних за будовою, розташуванням елементів у тексті або в будь-якому сегменті мови (анафора, епіфора, симплока, анадиплосис) і через функційно-смісловий наголос (ампліфікація, хіазм, антитеза)» [77, 268].

Експресивність як особлива форма писемного мовлення супроводжується значними конструктивними змінами. Експресивний синтаксис реалізує такі функції, як парцеляція, сегментація, вставні конструкції, побудови складних речень, еліпсис, антиеліпсис, усічення тощо.

За функційною належністю речення традиційно поділяють на розповідні, питальні та спонукальні. Логічне та граматичне значення розповіді, спонукування й питання розроблено з урахуванням синтаксису та

морфології. Проте структура не завжди чітко відповідає семантиці. Дослідження комунікативного та прагматичного аспектів значення синтаксичних конструкцій, що реалізують категорію експресивності, переконало, що прагматична домінанта їхнього використання в мовленні – вплив на адресата.

Дослідження комунікативно-прагматичних характеристик виражальних конструкцій уможлиблює виявлення низки їхніх особливостей. Основним комунікативним призначенням експресивних структур у масмедійних текстах можна вважати вираження спонукального функційного значення. Структуру висловлення систематизовано на основі моделювання трьох узаємодоповнювальних аспектів: формальної структури, семантичного синтаксису та комунікативної прагматики, що дає змогу з'ясувати природу предикативних властивостей, семантику та функції таких структур.

Серед функцій текстів масмедіа зазвичай розрізняють інформаційну функцію та функцію впливу. Інформаційна функція полягає в повідомленні потрібної інформації про предмет/явище. Функція впливу визначається як поєднання емотивної (створення потрібної автору емоційної реакції адресата, мотивація) та переконання.

Основні завдання масмедійних текстів – привернути увагу, створити сприятливий для реципієнта стан, викликати інтерес до теми спілкування, продемонструвати переваги чогось, популяризувати погляди та думки, закріпити свідомість реципієнта та спонукати до позитивних дій.

1.4 Висновки до розділу 1

Синтаксис, як розділ граматики, що вивчає способи поєднання слів у словосполучення та речення, відіграє ключову роль у розумінні мови як інструменту спілкування. Саме на синтаксичному рівні реалізується комунікативна функція мови, оскільки речення є мінімальною одиницею, за допомогою якої ми виражаємо думки, почуття та встановлюємо соціальні контакти. Морфологія, що вивчає будову слова, забезпечує матеріал для

синтаксичних конструкцій, проте саме синтаксис організовує цей матеріал у смислові цілісності. Різні стилі мовлення характеризуються своїми специфічними синтаксичними особливостями. Аналізуючи синтаксичні конструкції масмедіа, можна виявити стилістичні прийоми, які використовує автор для досягнення виразності, емоційності, переконливості.

Публіцистика сьогодення – це унікальний різновид мовлення, який вирізняється низкою особливостей. По-перше, публіцистичні тексти мають чітке комунікативне спрямування, адже їх мета – вплинути на аудиторію. По-друге, ситуація мовлення у публіцистиці специфічна: автор і читач віддалені один від одного, а спілкування відбувається з певною одноманітністю. Серед різновидів публіцистичного стилю газетна мова посідає особливе місце, адже саме вона найкраще відображає його характерні риси.

Розвиток публіцистичного стилю характеризується двома суперечливими тенденціями, які впливають на вибір мовних засобів та структуру тексту. З одного боку, спостерігається прагнення до стандартизації, використання типових для публіцистики конструкцій, фраз та словосполучень. Це призводить до формування стереотипних мовних моделей, характерних для функціональних стилів. З іншого боку, публіцистика прагне оновлюватися, уникати мовних штамтів та використовувати нові, оригінальні вислови.

З одного боку, публіцистичний стиль прагне до простоти та доступності, використовуючи зрозумілу мову, яка не потребує від читача спеціальних знань чи зусиль для сприйняття, а тому охоплюють якнайширшу аудиторію. З іншого боку, публіцистика прагне до емоційності й експресивності, використовуючи різноманітні мовні засоби, для того щоб зацікавити читача, вплинути на його думки та почуття, спонукати до дії. Цього досягають шляхом уживання експресивних синтаксичних одиниць, а також стилістичних тропів і фігур, які употужнюють експресивізацію викладу.

Експресивні засоби у фокусі масмедіа – це потужний інструмент, який використовується для створення емоційного відгуку у аудиторії, маніпуляції

свідомістю та формування певної точки зору. Експресивні структури в масмедіа – це потужний інструмент впливу на аудиторію. За допомогою синтаксичних, лексичних та інших мовних засобів автори маніпулюють емоціями читача, привертають його увагу та формують певне ставлення до повідомлення. Ці структури є результатом взаємодії різних мовних рівнів і виконують різноманітні функції: від простого підкреслення важливості інформації до створення складних образів і асоціацій.

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА

2.1 Комунікативно-прагматичний потенціал нечленованих речень у медійному тексті

Сучасний український синтаксис еволюціонує в бік аналітизму. Це проявляється у двох аспектах: структурна складність, тобто синтаксичні форми стають більш розгалуженими, складаючись із кількох компонентів; їх обсяг зростає, перевищуючи межі однієї одиниці та порушуючи її цілісність (структура речення як цілісності може розриватися). Аналітизм проявляється як внутрішньо, так і зовні речення. Внутрішньореченневий вияв полягає у введенні в речення вставних слів та конструкцій, уточнень, звертань. Зовнішньореченневий вияв – це членування єдиної цілісної реченневої структури на дві або більше частини.

Синтаксичні інновації найяскравіше проявляються в публіцистичних текстах. Це пояснюється специфікою публіцистичного стилю, який репрезентує дискусійність і полемічність, емоційність та експресивність, прагнення до впливу на читача. Тексти масмедіа рясніють синтаксичними засобами експресивності, які роблять їх більш емоційними, переконливими та запам'ятовуються. До таких засобів належать: парцеляція (розбиття речення на короткі, самостійні за змістом частини), приєднувальні конструкції (додавання нових думок і пояснень до вже висловленої думки), повтори (лексичні, синтаксичні, фразеологічні), вставлені конструкції (вставні слова, речення, звороти), еліптичні та неповні речення (пропуск слів, які легко відновлюються з контексту), риторичні питальні конструкції (не потребують відповіді, а лише увиразнюють думку).

Важливим та ефективним інструментом для посилення експресивності тексту є нечленовані речення (еквіваленти речень). В українському мовознавстві триває дискусія щодо статусу еквівалентів речення. Лінгвісти не

визнають їх повноцінними реченнями, адже такі конструкції неможливо розкласти на члени речення або ж вони репрезентують незавершеність думки або наявність підтексту, який може тлумачитися по-різному [73, 138]. Оскільки ці конструкції виступають як своєрідні замітники речень, їх часто йменують еквівалентами речення. Відсутність чітко виражених членів речення в таких конструкціях зумовило їх назву – нечленовані. Для позначення еквівалентів речень використовуються різні терміни: слова-речення (цей термін акцентує на тому, що еквіваленти речень складаються здебільшого з одного або декількох слів, але не мають типової структури речення); нечленовані речення (цей термін наголошує на тому, що в еквівалентах речень неможливо виділити члени речення, як це робиться в типових реченнях); квазі-речення (цей термін, запозичений з латини, використовують для підкреслення того, що еквіваленти речень схожі на речення, але не є ними повною мірою. Синтаксично нечленовані конструкції стали предметом дослідження українських лінгвістів, зокрема І. Вихованця, М. Вінтоніва, А. Грищенка, П. Дудика, А. Загнітка, М. Каранської.

У мовознавстві не існує консенсусу щодо назви синтаксично нечленованих конструкцій. К. Шульжук використовує термін «слова-речення» для позначення синтаксично нечленованих одиниць, які виражаються частками, модальними словами та вигуками [73, 138]. Проте цей термін має й певні недоліки. По-перше, не всі нечленовані конструкції складаються з одного слова: *Оце так!* (Світ, вересень 2023, с. 5); *На вихід!* (Україна молода, 29 березня 2023, с. 6); *Та хай буде!* (Україна молода, 29 березня 2023, с. 11); *Та не може такого бути!* (Україна молода, 29 березня 2023, с. 11); *А зась!* (Україна молода, 29 березня 2023, с. 14). По-друге, існують однослівні члени речення, як двоскладні, так і односкладні. Тому А. Загнітко справедливо, очевидно, не схвалює вживання терміна «слова-речення», вважає, що такий підхід до називання не є досконалим, адже ґрунтується лише на кількісному показнику, не враховуючи інші важливі характеристики [34, 80].

І. Слинько, Н. Гуйванюк та М. Кобилянська пропонують використовувати термін «комунікати» для опису нечленованих синтаксичних конструкцій [64]. Звернімо увагу на зауваження А. Загнітка, що термін «комунікати» має деяку нечіткість з погляду формальної граматики та семантико-синтаксичного аналізу. Використання цього терміна фокусується лише на комунікативній функції висловів, ігноруючи інші аспекти, зокрема їхню граматичну структуру. У рамках граматичного аналізу речення комунікати розглядаються як самостійні висловлення [34, 82].

Дослідники нечленованих речень (І. Білодід, І. Вихованець, П. Дудик, О. Куц, М. Каранська, О. Мельничук, І. Слинько та ін.) наголошують, що такі структури мають можливість самостійно виражати думки та виконувати комунікативну функцію. При цьому вони часто вживають терміни «слова-речення» та «нечленовані речення» як синонімічні.

М. Вінтонів, дослідивши «нечленовані речення» з погляду їхньої комунікативної функції, відніс їх до категорії релятем. Це пов'язано з тим, що ці мовні конструкції виконують певну роль у тексті, зокрема виражають зв'язки та відношення між різними його частинами [13]. Дослідник стверджує, що «нерозчленовані висловлення» в комунікативно-синтаксичному плані будуються за тим же принципом, що й інші речення. Проте один з компонентів актуального членування – тема – у них відсутній. Актуалізацію в таких реченнях витлумачують як потенційну можливість розгорнути їх у мовленні до розчленованої структури [12, 356]. У результаті дослідження зроблено висновок, що «нерозчленовані речення-висловлення» мають нульову тему та лексично виражену рему. Отже, принцип бінарності актуального членування залишається дійсним і для них. Нульова тема в таких реченнях відсилає до позамовної дійсності, про яку йдеться у повідомленні [12, 356].

К. Шульжук, досліджуючи різні терміни для нечленованих речень, надає перевагу терміну «еквіваленти речення», але також використовує синонім «нечленовані речення». Він вважає «слова-речення» одним із різновидів еквівалентів речення [73, 138].

У працях А. Загнітка окреслено структурні, семантичні та функційні різновиди еквівалентів речень, визначено їхні диференційні ознаки [34, 79-91]. Дослідник пропонує типологію нечленованих речень, детально описуючи слова-речення, незакінчені (обірвані) речення, формули мовного / мовленнєвого етикету й речення-звертання. Він також розмежовує власне- і невласне-еквіваленти речення.

Нечленовані структури мають складну мовну і мовленнєву природу, що й пояснює розбіжності в думках науковців щодо їхнього трактування. Ця складність проявляється в семантичному, граматичному та функційному аспектах. Нечленовані речення відрізняються від типових речень відсутністю чіткої структури та виражених граматичних елементів. Їх зміст та функція розкриваються лише в контексті, а основним будівельним матеріалом слугують слова неповнозначних частин мови. Нечленовані речення не завжди зрозумілі самі по собі, і для їхнього тлумачення важливо враховувати ситуацію спілкування, а також невербальні сигнали, які супроводжують мовлення. Використання термінів «нечленовані речення» та «еквіваленти речення» дозволяє чітко окреслити цю групу синтаксичних одиниць та відрізнити їх від типових речень. При дослідженні нечленованих структур зосереджують увагу не на їхній лексико-граматичній будові, а на їхній комунікативній здатності. У контексті мовлення вони виражають думки, які зазвичай передаються за допомогою різноструктурних речень із модальністю ствердження, заперечення або запитання.

А. Загнітко використовує два терміни – «нечленовані речення» та «еквіваленти речення» – для опису синтаксично нерозкладних комунікативних утворень [39]. Учений використовує термін «нечленоване речення» для опису речень, де не чітко виражені предикативні зв'язки. Нечленованими він називає конструкції, які складаються з одного слова або словосполучення, де неможливо виділити окремі члени речення [39, 457].

Нечленовані речення відрізняються від типових тим, що в них неможливо чітко виділити члени речення (ні головні, ні другорядні) на основі

формально-синтаксичного аналізу. На думку К. Шульжука, структури, що містять повнозначні компоненти, які свідчать про двоскладність/односкладність конструкції, можна вважати реченнями. Інші ж, які не мають таких ознак, є еквівалентами речень. Дослідник поділяє нечленовані речення на слова-речення та еквіваленти речень, не заперечуючи при цьому можливість уживання термінів «нечленоване речення» та «еквівалент речення» як синонімів [73, 146].

Нечленовані речення, подібно до звичайних речень, містять думку про щось, але не мають чіткої структури. Ця думка не розбивається на формальні та смислові компоненти, як це відбувається у звичайних реченнях. Саме відсутність чіткої структури і робить нечленовані речення особливими. Еквіваленти речень – це нерозчленовані синтаксичні конструкції, які виражають різні мовні значення, як-от: ствердження, заперечення, питання, спонукання, емоційну оцінку тощо.

Публіцистика рясніє еквівалентами речень, які поділяються на три основні категорії:

1. За комунікативною настановою: розповідні (повідомляють про події, факти, думки); питальні (ставлять питання, збуджують цікавість, заохочують до дискусії); спонукальні (виражають заклик, наказ, прохання, пораду).

2. За емоційно-експресивним забарвленням: окличні (увиразнюють емоційне ставлення мовця до висловленого, посилюють його значення); неокличні (нейтральні, не виражають емоційної напруги).

3. За співвідношенням з об'єктивною дійсністю і логічним критерієм: стверджувальні (констатують) та заперечні (заперечують) факт, подію, думку.

Що стосується морфологічного вираження еквівалентів речення, то можна виділити такі групи:

1. Слова-речення, виражені частками: заперечні: *Ні!*; спонукальні: *Ну! Ану! Ще!*; підтверджувальні: *Так! Авжеж!*

2. Модальні слова-речення: обов'язку: *Треба!*; згоди: *Правильно!; Добре! Гаразд!*; незгоди: *Ні! Не можна!*

3. Вигуківі слова-речення: емоційні: *Ой! Ох! Ух! Ого! О!*; звуконаслідувальні: *Бах! Бух! Дзень!*

4. Виражені фразеологічними зворотами: *От тобі і на!*; *Та і правда!*; *Ой, і не кажи!*

Ці різновиди кваліфікують як власне-еквіваленти речень. До невластне-еквівалентів речень можна зарахувати незакінчені речення, речення-звертання, формули мовного / мовленнєвого етикету.

Еквіваленти речень – це незвичайні синтаксичні конструкції, що володіють широким спектром значень. На відміну від звичайних речень вони не поділяються на односкладні та двоскладні, не мають парадигм і не змінюються за часами, особами, числами тощо. Однак їм притаманна інтонація завершеної думки. Еквіваленти речень можуть виражати модальне та суб'єктивне значення, мати поширювачі та входити до складу складних речень. Іншими словами, вони є своєрідними заміниками речень, що володіють схожими функціями, але відрізняються за структурою. Хоч у публіцистичному стилі переважають чітко структуровані речення, їм нерідко на зміну приходять еквіваленти речень – нерозчленовані конструкції. Їхнє завдання – виражати спонукання: накази, заклики, прохання та інші, тим самим відображаючи емоційну реакцію мовця на певну ситуацію.

І. Вихованець висунув цікаву думку: двоскладні та нечленовані прості речення стоять на протилежних полюсах системи простого речення. *Двоскладні речення* чітко поділяються на підмет і присудок, мають чітку структуру та можуть включати в себе будь-які другорядні члени речення. Натомість, *нечленовані речення* не поділяються на члени речення, являючи собою цілісні синтаксичні одиниці. Нерозчленовані речення відіграють особливу роль серед експресивних синтаксичних конструкцій [8, 100]. Вони можуть складатися з одного слова або з нероздільної єдності службових елементів, тому їх часто називають словами-реченнями. І. Вихованець наголошує, що слова-речення неможливо розкласти на члени речення через їхню лексико-граматичну специфіку. На відміну від повноцінних речень

слова-речення складаються з часток, модальних слів та вигуків, які не виконують синтаксичні ролі членів речення [8, 101].

Нечленовані структури володіють значним експресивним потенціалом, пор.: *Фінляндія: «Геть від росії!»*. Фінський постачальник трубопровідних систем *Uropor* пішов із росії – російський бізнес продали місцевому керівництву компанії. Парламент Фінляндії абсолютною більшістю підтримав законопроект що-до членства країни в НАТО (Світ, березень 2023, с. 2); **Не ведіться!** За інформацією СБУ, для збору закритих відомостей ворог використовує спеціалізовані інтернет-платформи та професійні онлайн-форуми українських журналістів (Світ, березень 2023, с. 2); **Слава українським науковцям! Слава Україні!** (Світ, травень 2023, с. 1); *А тут і хліб виріс позахмарно в ціні. Кілька скибочок, яких може вистачити на обід лише двом людям, коштують близько 30 гривень! І що далі?* (Україна молода, 06.03.2024, с. 4); *Це була просто наша цільова аудиторія! Один в один! Це теж надзвичайно зворушлива річ* (Україна молода, 08.02.2023, с. 4).

Трапляються нечленовані речення переважно в усному мовленні. Нечленовані речення часто використовуються в телевізійних ток-шоу, де ведучі та гості спілкуються динамічно й емоційно. Вони також поширені в інтерв'ю на радіо, де важливо передати емоції та інтонацію голосу. Нечленовані речення допомагають ораторам під час виступів, щоб зробити їх більш емоційними та природними.

Нечленовані речення, як невід'ємні частини неформального спілкування, володіють трьома ключовими характеристиками:

1. Ситуативна зумовленість: їх значення та функція чітко пов'язані з контекстом мовленнєвої ситуації.

2. Стійкість: вони мають усталену форму та часто вживаються як мовні шаблони.

3. Емоційно-експресивне забарвлення: нечленовані речення передають емоції та ставлення мовця до предмета мовлення.

Нечленовані речення – це не лише слова, а потужні інструменти, які роблять наше спілкування більш емоційним, експресивним і динамічним. Їх роль у мові виходить далеко за рамки простого передавання інформації. Завдяки нечленованим реченням ми можемо: впливати на співрозмовника (переконувати, просити, наказувати, давати поради, висловлювати згоду або незгоду); висловлювати емоції (радість, гнів, здивування, сумнів, захоплення, розчарування тощо); створювати невимушену атмосферу спілкування (робити мовлення більш емоційним, експресивним, динамічним). Нечленовані речення, крім вербального контексту, містять емоційний компонент, який передається невербально: жестами, мімікою, інтонацією, поглядом. Ці екстралінгвальні засоби посилюють мовний вплив під час спілкування.

Нечленовані речення, будучи частиною мови, мають багатий спектр функцій. Ця багатогранність проявляється в тому, що ті самі речення, з погляду лексичного складу, можуть виконувати різні ролі залежно від задуму мовця, напр.: *Щира рекомендація? Та ви що!* (33-й канал, 20.06.2023) – у реченні переплітаються емоції недовіри й іронії; *Винайшли новий підхід до рішення. Невже!* (33-й канал, 20.06.2023) – речення репрезентує щирий подив та сподівання.

Особливе місце в системі української публіцистики посідають нечленовані речення. Це особливий структурно-семантичний тип речень, якому притаманні ознаки логічної семантики та граматичної нерозривності, контекстуальної зумовленості, емоційності. Вони реалізують властивий їм комунікативний потенціал, підсилюють прагматичний ефект інформації. Основна функція цих мовних одиниць – це вираження короткої, часто емоційної реакції мовця на факти лінгвістичного й екстралінгвістичного характеру. Метою спілкування є вплив на світ або думки співрозмовника. Цей вплив може бути прямим, коли ми прагнемо змінити навколишнє середовище, або непрямим, коли ми хочемо змінити думки чи поведінку співрозмовника. Нечленовані речення відіграють важливу роль у цій прагматичній функції

спілкування. Їхня стислість та експресивність роблять їх ідеальними інструментами для швидкого й емоційного впливу на співрозмовника.

Основна функція нечленованих речень – комунікативно-прагматична. Їхня мета – не лише передати інформацію, але й вплинути на співрозмовника. Інші функції нечленованих речень: експресивна (нечленовані речення часто використовуються для вираження емоцій та почуттів мовця); емоційно-реактивна (ці речення дозволяють швидко та емоційно відреагувати на події, явища, дії або слова інших людей); контактоустановча (нечленовані речення можуть використовуватися для встановлення контакту зі співрозмовником або для підтримки вже наявного контакту). Важливо зазначити, що інші функції нечленованих речень є змінними. Їхня реалізація залежить від контексту мовленнєвої ситуації. Отже, нечленовані речення – це гнучкий інструмент спілкування, який може використовуватися для різних цілей. Їхня експресивність та прагматичний вплив роблять їх незамінними в багатьох мовленнєвих ситуаціях, зокрема й у мові масмедіа.

2.2 Неповні структури в мові українських масмедіа

2.2.1 Специфіка функціонування власне неповних речень

Мовознавці активно вивчають, як мова еволюціонує з часом. Ці зміни особливо помітні в газетних статтях, де вони впливають на різні синтаксичні конструкції, ураховуючи неповні двоскладні та односкладні речення.

Українські періодичні видання відіграють значну роль у розвитку культури та мови українського народу. Вони поширюють знання в різних сферах, таких як наука, політика та суспільне життя, тим самим підтверджуючи поліфункціональність, багатогранність та гнучкість української літературної мови, сприяючи формуванню та вдосконаленню мовних норм.

З-поміж усіх синтаксичних одиниць української мови речення посідає одне з найскладніших місць. Використання неповних речень є характерною рисою української мови, вони слугують потужним засобом для передачі

ситуативно обумовлених, комунікативно орієнтованих та інтенційно акцентованих ідей. Ці фрагменти мови володіють стійкими функційно-стилістичними параметрами, що робить їх унікальним інструментом самовираження. Прагнення до економії мовних засобів у публіцистиці веде до вживання неповних речень, де частина інформації не передається прямо, але легко відтворюється з контексту або з урахуванням ситуації спілкування. Попри відсутність деяких формальних елементів неповні речення, подібно до повних, мають власну чітко окреслену синтаксичну структуру та володіють самобутньою граматичною, семантичною та комунікативною сутністю. Неповні речення, завдяки своїй економності, лаконічності, значеннєвій насиченості та фрагментарності, стають оптимальним вибором у газетному мовленні.

У питаннях диференціації та класифікації неповних речень ми спираємося на міркування П. Дудика. *Неповні речення* – це тип речень, де свідомо пропущено одну або декілька синтаксичних одиниць (членів речення або їх частин). Ці пропущені елементи, хоча й не виражені словами, чітко зрозумілі з контексту або ситуації спілкування [25, 171].

Ще в першій половині XIX ст. мовознавці, вивчаючи явища повноти/неповноти речень, диференціювали конструкції, які самі по собі були неповними як за змістом, так і за граматичною структурою, а також речення, неповні лише граматично (синтаксично), але змістовно завершені.

Аналіз неповних речень, як і повних, потребує комплексного підходу, що охоплює три ключові аспекти: конструктивний (формально-граматичний), семантичний та комунікативний. Зрозумілість неповних речень, незважаючи на конструктивну та змістову неповноту, не залежить від контексту, оскільки вони володіють автономністю та самодостатністю, подібно до повних речень. До прикладу, еліптичне речення *«Строїтелі комунізма»... в басейні з підігрівом* (Україна молода, 24.04.2024, с. 11) має типову для двоскладного речення синтаксичну структуру: лексично виражений підмет: *«Строїтелі комунізма»* та формально відсутній присудок, лексичне значення якого можна

сприймати синонімічно (*горять, киплять, варяться, печуться*). Власне неповні речення не є автономними та самодостатніми, їхнє розуміння залежить від контексту та ситуації, у якій вони вживаються. Напр.: *Перемога, якої їй хочеться насамперед побажати усім нам! А ще – попри всю складність нинішніх часів – не втратити жагу до наукового пізнання.* (Світ, травень 2023, с. 1) – присудок пропущений у другій частині, і ми можемо встановити його, спираючись на першу частину речення.

Розуміння неповного речення, його комунікативного задуму та функціональної спрямованості залежить від контексту попереднього повного речення, загальної тональності публіцистичного, а також від формально-змістової організації самого неповного речення. Використання неповних речень стає можливим завдяки дії внутрішньосинтаксичних та зовнішньосинтаксичних чинників. Внутрішньосинтаксичні чинники, що виражаються у формах слів, які синтаксично залежні від інших слів у реченні, дають нам інформацію про семантику, морфологічні особливості (рід, число, відмінок, особа, час тощо) та синтаксичну функцію неназваного члена речення. Формування неповних речень зумовлюється не лише внутрішньомовними чинниками, але й зовнішніми (конкретика ситуації, оточення й обставини мовлення). Ці чинники дають мовцям змогу інтерпретувати зміст неповного речення і призводять до формування двох типів неповних речень: контекстуальних та ситуативних. Обидва типи мають однакову структуру. Ситуація, що виходить за рамки мови, охоплює конкретні обставини, у яких відбувається мовлення, а також спільний життєвий досвід, набутий мовцями. У певних комунікативних ситуаціях немає потреби використовувати повне речення: *Досить!* (Світ, серпень 2023, с. 8).

Функціональні відмінності контекстуальних неповних речень роблять їх унікальними та відмінними від ситуативних неповних речень: *Усвідомлення Батьківщини, нерозривного зв'язку з нею для когось настає раніше, для когось – пізніше* (Україна молода, 24.04.2024, с. 6). Неповне контекстуальне речення

сприймається як достатнє за змістом тільки тому, що неназваний у ньому присудок *настає* наявний у попередній частині реченні.

Зміст неповного речення не можна зрозуміти лише на основі значень слів, із яких воно складається, та їх граматичних форм. Цю глибину значення та інші властивості неповне речення набуває лише в контексті з сусіднім реченням.

Неповні речення ґрунтуються на структурі та принципах побудови повних речень. Їхнє використання можливе лише завдяки тому, що зміст, який вони передають, може бути виражений за допомогою граматично повних форм. Ці два типи речень, повні та неповні, є паралельними та синтаксично синонімічними засобами вираження тої самої думки. Неповні речення, як і повні, бувають двоскладними та односкладними, поширеними й непоширеними, розповідними, питальними, спонукальними й окличними. Неповними можуть бути й приєднані структури, які «віддзеркалюють логіку авторської думки, спрямовану на ті моменти, які автор вважає за потрібне виокремити. Водночас читач не відволікає увагу на вже відоме чи другорядне, а концентрується на вагомих в інформативному повідомленні предметах, діях, ознаках, об'єктах тощо» [31, 204].

Для публіцистичного стилю характерне застосування синтаксичної конденсації та компресії. Ці стилістичні прийоми ґрунтуються на пропуску певних членів речення з метою економії мовних засобів. Так, пропущене слово можна реконструювати на основі інформації, представленої в попередньому реченні. Напр.: *Окрім того, ФРН передала три мобільні, дистанційно керовані та захищені системи розмінування, обладнання для знешкодження вибухонебезпечних предметів та 250 наборів інструментів з підривними матеріалами, а також іншу зброю і спорядження* (Світ, квітень 2024, № 13-14, с. 2). Так, у другій частині пропущений присудок *передала*, який ми відновлюємо з попередньої частини речення. *Було акредитовано 113 освітніх програм. А за останні три роки їх [освітні програми] акредитовано 208, з яких 1 – з визначенням «зразкова»* (Світ, квітень 2024, № 13-14, с. 3). Як

бачимо, у другому реченні словосполучення *освітні програми* замінено сполучником *іх*, а в другій частині другого речення присудок *акредитовано* опущено. *Задля досягнення цієї мети вони використовують чисельну перевагу та різноманітні мотиваційні чинники, серед яких – розстріли (Україна молода, 17.04.2024, с. 2) – пропущено підмет та присудок вони використовують.* Приклад такого пропуску демонструє наступне речення: *Тут читач чітко відчує, як «сатаніє крижаний вітер» і триває нескінченний гуркіт вибухів снарядів. А на цьому тлі – непоодинокі морально ганебні ситуації грабунку та твалтування з боку визволителів, що так нагадує нинішні дії «визволителів» рашистських (Світ, квітень 2024, № 13-14, с. 8).*

Пропуск компонента зумовлений його попереднім уживанням, що робить повторення зайвим. Часто трапляються випадки опущення підмета: *Галя і Гена – однокурсники, хоч і з різних груп. Навчалися на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного вишу (нині – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) (Світ, квітень 2024, № 11-12, с. 3) – передбачений контекстом у другому реченні підмет Галя і Гена легко відновити з контексту попереднього речення; Пізніше, вже у США, у своїй професійній діяльності Струков використовував теоретичні напрацювання Степана Тимошенка в галузі інженерної механіки та враховував практичний досвід Ігоря Сікорського в галузі авіабудування. Під час Першої світової війни воював на різних фронтах. Дослужився до чину капітана кавалерії (Світ, квітень 2024, № 11-12, с. 4) – у другому та третьому реченнях ми ідентифікуємо підмет Струков, спираючись на зміст першого речення; Коли почалася кривава війна, пан Ігор захопив заздалегідь зібраний наплічник і пішов до військкомату. Вже потім згадав, що покинув своїх корів без догляду, тому взявся дзвонити знайомому фермеру, аби той прихистив худобу в себе (Україна молода, 17 квітня 2024, с. 6) – у другому реченні опущено підмет пан Ігор, який ми встановлюємо з першого речення; Перший урок – зроблено потужний замах на парадигму нового справедливого світу, яка була заснована у 1945 році Ялтинською Декларацією. Другий – ООН в особі*

Радбезу не здатна далі розв'язувати проблеми, що руйнують світовий порядок і не здатна виконати своє найважливіше завдання – гарантувати збереження миру (Світ, листопад 2023, №41-42, с. 3).

Пропуск присудка в реченні можна розпізнати за наявністю обставини або додатка: *Загальний обсяг експорту росії внаслідок майже на третину (28,3 %) за 2023 рік, а постачання до Європи – на 68 %.* (Світ, квітень 2024, № 11-12, с. 2) – у другому реченні пропущений присудок *внаслідок* можна легко відновити з попереднього контексту. *Одного разу бачу, як повз наш двір проходить вдова Малофєєва, жінка років 50, вона тягне за собою возик, а на возику – мішечок, у якому десь 30-40 кг пшениці* (Україна молода, 28 жовтня 2022, с. 8) – присудок *тягне* пропущений у другій частині речення, але ми його встановлюємо з першої частини.

У мові сучасних українських масмедіа трапляються й ситуативні неповні речення. Такі речення не мають певних членів, адже вони зрозумілі із загальної ситуації мовлення, і потреба називати їх відсутня: *Цей проєкт чекає успіх. А якийсь із привабливих, на перший погляд, опиниться у смітнику. Задача Sikorsky Challenge – дати інноваціям шанс, показати привабливість того чи іншого рішення. А головним суддею буде, безумовно, інвестор. Ау, інвестори!* (Світ, листопад 2023, №41-42, с.7) – останнє речення не містить головного члена *приходьте*, його наявність і не потрібна, адже сутність висловлення можна легко зрозуміти із ситуації мовлення.

Отже, мова сучасних газетних публікацій еволюціонує динамічно, що чітко простежується на синтаксичному рівні. Зростає популярність неповних двоскладних та односкладних речень, які роблять текст динамічним, економним та насиченим інформацією. Завдяки пропуску деяких членів речення автори газетних статей економлять мовні засоби, роблячи текст більш інтенсивним та лаконічним. Це дозволяє їм чітко та зрозуміло висловлювати свої думки, не обтяжуючи читачів зайвими деталями.

2.2.2 Стилiстичне навантаження еліптичних речень

Групу неповних структур становлять еліптичні речення, «особливість яких полягає в пропуску головних чи другорядних членів речення з метою надання висловленню вищого ступеня емоційності, динамічності та художньої виразності» [5, 53]. Неповнота таких речень виявляється лише на структурному рівні, насамперед у відсутності дієслів-присудків. Однак семантично ця конструкція не вимагає встановлення неназваного компонента. Відомо, що заміна неповних речень на граматично повні призводить до надлишкових повідомлень, що сповільнює мовлення. Еліптичні речення не мають чіткого завершеного відповідника. У цьому і є їхня особливість, оригінальність. Структурна незавершеність і своєрідність семантики еліптичних речень порівняно з основними в граматичній традиції простими двоскладними конструкціями призвели до суперечливих думок щодо кваліфікації таких речень і визначення їхнього місця в синтаксичній системі мови.

В українському мовознавстві еліптичні конструкції є предметом активних досліджень, проте їхня класифікація залишається дискусійним питанням. Деякі мовознавці не розглядають еліптичні конструкції як окремий тип неповних речень, а інші, наприклад П. Дудик, вважають їх різновидом неповних речень, поряд з контекстуальними та ситуативними. Еліптичні конструкції мають подвійну природу: з одного боку, вони характеризуються відносною неповнотою формально-граматичного складу, що робить їх схожими на інші неповні речення, а з іншого – вони можуть вживатися самостійно, як речення особливого типу, де відсутність дієслівного присудка є специфічною рисою їхньої структури.

Деякі дослідники вважають, що еліптичні конструкції не можна однозначно віднести до повних чи неповних речень, а варто розглядати їх як окремий тип, що має проміжне положення між цими двома категоріями. Переконливими є аргументи, які свідчать про те, що еліптичні конструкції, з одного боку, мають граматичну неповність через відсутність

підпорядковувальних слів, а з іншого – завдяки семантиці наявних компонентів значення відсутньої граматичної ланки стає зрозумілим, що робить можливим розуміння цих конструкцій навіть без контексту і конкретної ситуації спілкування. Ця риса становить ключову відмінність еліптичних речень від неповних речень загалом [14, 21].

Ми витлумачуємо еліптичні речення «як синтаксичні одиниці з імпліцитним предикатом, як структурно неповні речення, неповноту яких компенсує семантика наявних компонентів, за допомогою яких створюється уявлення про описувану дію» [4, 65]. І. Завальнюк слушно зазначає: «До еліптичних ми відносимо речення з невербалізованими (імпліцитними), переважно ядерними компонентами, які не потребують ні контекстуальної, ні ситуативної компенсації...» [32, 141].

Еліптичні речення активно досліджували І. Вихованець, В. Богатько, П. Дудик, І. Завальнюк, А. Загнітко, О. Корсун, В. Кухарева та ін. Учені розглядали їхню синтаксичну будову, окреслювали особливості семантики, специфіку функціонування в різностильових текстах.

Еліпсис як синтаксичний засіб стиснення тексту полягає в пропуску логічно потрібних членів речення задля створення динамічності, стислості вираження думки. Пропущені частини легко відновлюються з контексту мовлення. З цього приводу П. Дудик наголошує, що неповнота пропущеного речення буває ситуативною і відносною, про неї судять за змістом речення, семантично-граматичною будовою, формою синтаксично залежного слова пропущеного компонента [24, 181], а, отже, пропущена конструкція є найпоширенішим методом стиснення для усних і писемних текстів засобів масової інформації.

В еліптичних реченнях пропущений елемент структури легко ідентифікується, адже його значення та функція чітко впливають з лексико-граматичних характеристик речення, а також його загального сенсу та форми. На відміну від звичайних неповних речень, де пропущений член речення без контексту залишається незрозумілим, еліптичні конструкції, навіть без

додаткових пояснень, чітко передають значення завдяки своїм лексичним та граматичним особливостям [17, 19].

В. Богатко слушно зазначає, що «еліптичні структури чітко стабілізовані, передусім у публіцистичному мовленні, і виступають його виразною стильовою ознакою. Будучи нормативними, наповненими сучасним змістом, такі конструкції виявляють тенденцію до все більшого поширення в усіх жанрах публіцистики, її писемній і усній формах» [4, 106]. Відповідно до законів мовної економії ті компоненти, які є надлишковими та перевантаженими інформацією, але вже відомі з ситуації мовлення чи інших джерел інформації (культурні, соціальні, наукові знання), вилучаються.

Пропущені компоненти легко встановити з конкретної ситуації мовлення, семантики та граматичної форми синтаксично пов'язаних слів за допомогою наявних знань і досвіду. Комунікація повідомлення й інформаційна релевантність також відіграють важливу роль у сприйнятті лаконічних повідомлень за допомогою еліптичних структур.

П. Дудик вважає, що еліптичні структури публіцистичного стилю є особливим типом речень, оскільки їхній внутрішній зміст сучасний, а лексика породжена умовами життя і відображає різноманітні його прояви [24, 58–59].

Цим реченням властиві публіцистична піднесеність, лаконічність, мобілізаційний і наснажувальний зміст [24, 59]. На думку вченого, еліптичні речення є типовими розмовними комунікативними структурами. Вони характерні для мовлення з емоційним забарвленням і, меншою мірою, для звичайного розмовного. Згадані структури відчутно активізують живе мовлення, стають ознакою його безпосередності та природності, служать засобом згорнутого й невимушеного вираження думок і почуттів. Після більш-менш видозміненого чи прямого перенесення в мовну структуру художніх і літературних творів еліптичне речення стає (звісно, за мотивацією його вживання) одним із найвиразніших і найефективніших засобів наближення й реалізації тексту до усно-розмовної ситуації [4, 53].

Усі синтаксичні структури речень, моделей словосполучень і членів речення мають свою специфіку та ефективність, що залежить від контексту та мети спілкування. Авторський вибір синтаксичних конструкцій у тексті має ґрунтуватися на стилістичних міркуваннях. Різні типи речень, що відрізняються за частотою вживання та функціональною продуктивністю, дають можливість реалізувати різні комунікативні цілі. Це справедливо й щодо неповних речень, чия частотність може різнитися залежно від жанру публікації. Журналістика, зокрема оформлення газетних матеріалів, відзначається багатством та різноманіттям синтаксичних конструкцій, що використовуються авторами. У мові сучасних українських масмедіа, зокрема в мові газет, найактивніше використовуються синтаксичні конструкції з пропущеними дієсловами. Це можуть бути дієслова руху, пересування, буття, які належать до дійсного, умовного чи наказового способу. До прикладу, *Допомога – звідусіль!* (Світ, березень 2023, с. 2); *Українські громади – на підтримку України* (Світ, квітень 2024, № 13-14, с. 2); *США – Україні: душіть корупцію!* (Світ, квітень 2024, № 13-14, с. 2). Також трапляються еліпси предикатів мислення-мовлення, сприйняття, або еліпси іменників, якщо в реченні є узгоджені з ними означення.

Широке використання еліпсису в публіцистичному стилі зумовлене його виражальними можливостями та стилістичною маркованістю. Пропущена частина не є основним центром повідомлення речення, вона все ще є «ною» і виражена опосередковано. Ураховуючи структурну типовість переважної більшості еліптичних структурних моделей у мові газет, їхні явні критерії мають тенденцію бути близькими до мовних синтаксичних відбитків, кліше та еліптичних речень, а структури можна згрупувати відповідно до їхніх внутрішніх синтаксичних особливостей. Водночас семантика імпліцитних предикатів і пояснювальних компонентів має комунікаційну важливість. З функційного погляду ці структури є типовими інформаційними одиницями або закликами. Еліптичні речення отримують максимальне змістове

навантаження та комунікаційне значення у функції заголовка і часто використовуються, щоб висловити зміст усієї статті в стислій формі.

П. Дудик вважає, що еліптичні конструкції в публіцистичному стилі є особливим типом речень. Їхньою характерною рисою є «сучасний» зміст та лексика, яка «виникає з умов життя та відображає його різноманітні прояви» [23, 58–59]. Для подібних речень характерна патетика публіцистичного стилю, лаконічна форма та наповнення мобілізаційними та інструктивними інтенціями. Еліптичні та власне неповні речення, згідно з думкою вченого, є типовими структурами для розмовної комунікації. Такі речення «найбільш характерні для емоційно забарвленого мовлення і, меншою мірою, для звичайного розповідного. Вони суттєво динамізують живе мовлення, слугують ознакою його природності, є засобом стислого та легкого вираження думки, почуття. Будучи перенесені – з більшою чи меншою модифікацією або безпосередньо – в мовну тканину художньо-літературних творів, еліптичні речення стають (звичайно, у випадку вмотивованості їх вживання) одним з найвиразніших і найдієвіших інструментів наближення, стилізації мови цих творів до усної, саме усно-розмовної» [23, 53].

Широке застосування еліптичних конструкцій у публіцистиці пояснюється їхньою виразністю та стилістичною маркованістю. Еліпсована частина, не будучи основним джерелом інформації в реченні, все ж таки належить до його «теми» і виражається опосередковано: *Про нікчемність створеного московією образу «великої культури»* (Україна молода, 24.04.2024, с. 11).

Зважаючи на структурну одноманітність переважної більшості еліптичних моделей у газетній мові, їхню очевидну стандартизованість, яка часом наближається до синтаксичних штампів та кліше, еліптичні речення можна згрупувати за характеристиками їхньої внутрішньо-синтаксичної структури. Важливу роль відіграє також семантика імпліцитного присудка та експліцитних компонентів, які набувають особливої комунікативної ваги. З функціонального погляду ці структури представляють собою типові

інформативні одиниці або спонукання до дії. Найбільшого змістового навантаження та комунікативної значущості еліптичні речення набувають у функції заголовка, де вони використовуються часто, лаконічно представляючи зміст усієї статті.

До еліптичних речень належать також конструкції питальної модальності з пропущеним предикатом, що мають різну семантику. Важливо зазначити, що еліпсація предиката в питальних реченнях трапляється нечасто. Згідно з дослідженнями Н. Дзюбак, це явище більш характерне для питально-з'ясувальних конструкцій, де експліцитно вживається питальне слово (займенник або займенниковий прислівник), семантичний суб'єкт, а рідше – об'єкт [20, 176–177]. Як зазначає Н. Дзюбак, з погляду ілокутивних цілей подібні висловлення можуть мати на меті: з'ясувати особу співрозмовника, місцезнаходження певного предмета або особи, що є семантичним суб'єктом; виразити цікавість співрозмовника до життя людини, яка не бере участі в розмові, або стурбованість її станом; спонукати адресата мовлення поділитися своїми враженнями щодо суб'єкта речення-питання. Напр.: *Сергію Григоровичу, сьогодні часто доводиться чути, що росіяни постійно вчаться на цій війні, змінюючи тактику й атак на фронті, й обстрілів мирних територій. А як у нас?* (Україна молода, 15.05.2024, с.4); *Оце мене найбільше дратує. Ми знали про проблему, знали про шляхи вирішення, нас запевняли, що все там робиться добре, але знову штанга! Та скільки ж можна?!* (Україна молода, 15.05.2024, с. 4); *З гумором нормально?* 6 січня 2024 року на каналі «Еспресо» в телевізійній програмі Віталія Портникова і Христини Яцків серед інших питань обговорювали проблему виживання гумористичних передач на телебаченні (Україна молода, 15.05.2024, с.6); *Орвелл зображує представників електорату без найменшої емпатії: «Діяльний, безмежно дурний, сповнений ідіотського ентузіазму... Правовірність означає не мислення, а відсутність мислення... В її голові не було жодної думки, яка не була б гаслом». Це ж не тільки про росіян, правда?* (Україна молода, 15.05.2024, с.13); – *Знаю. – Звідки?* (Україна молода, 15.05.2024, с.16).

Групу окремих еліптичних речень становлять питальні модальні конструкції з різним семантичним значенням, які не заповнюють позицію предиката. Варто зазначити, що пропуск питальних предикатів є рідкістю. За спостереженнями Н. Дзюбак, це явище більш характерне для питально-пояснювальних конструкцій, у яких питальне слово, виражене займенником або займенниковим прислівником, є смисловим суб'єктом і рідше об'єктом, що тлумачиться [20, 176–177]. Цей тип структури в основному використовується для діалогічного мовлення. У ній наявна обставина, що виражається прислівником *де*, і підмет, вони також можуть становити сполучення додатка, що виражається займенником *що* в знахідному відмінку, з іншим займенником або іменником в орудному відмінку: *Попереду ще дипломатичні жертви?* (Україна молода, 06.03.2024, с. 12). На думку Н. Дзюбак, з позиції ілокутивних завдань такі висловлення можуть бути спрямовані на з'ясування особистості співрозмовника, місцезнаходження конкретного об'єкта, особи, яка уявляється як смисловий суб'єкт, а також на вираження наміру співрозмовника, цікавитися життям особи, яка не бере участі в спілкуванні, піклуватися про її стан, спонукати мовця висловити власні враження від суб'єкта речення. Зі стилістичного погляду еліптичні питальні структури в газетних текстах можуть бути використані не тільки як матеріал для побудови статей, а і як засіб вираження думок, зосередження уваги читачів на найважливіших моментах тексту: *Кілька скибочок, яких може вистачити на обід лише двом людям, коштують близько 30 гривень! І що далі?* (Україна молода, 06.03.2024, с. 1); *А звідки гроші?* (Україна молода, 06.03.2024, с. 8); *Так і до чого тут Греція?* (Україна молода, 21.02.2024, с. 2).

У мові газетних публікацій питання відіграють значну стилістичну роль. Вони не лише слугують будівельним матеріалом для статті, а й виступають засобом увиразнення її головної думки, концентруючи увагу читача на ключових аспектах тексту. У цих та подібних випадках питання вживаються здебільшого не в діалозі, а в монологі. Тобто, вони не виконують свого

безпосереднього завдання, адже не ставлять за мету отримання відповіді [4, 72].

Еліптичні речення-заголовки є найпоширенішими. І. Завальнюк слушно зазначає, що «сьогодні констатуємо значні структурно-семантичні й функціонально-стилістичні зміни в заголовкових комплексах, спричинені зміною загального спрямування газетних текстів: послабленням тенденції до імперативності, директивності, зникненням потреби використання штампів» [32, 117]. Напр.: *Крапельна допомога – на чай із Тарасом Григоровичем* (Україна молода, 06.03.2024, с. 2); *Приватна справа – на державних теренах* (Україна молода, 06.03.2024, с. 8); *Разом – до перемоги* (Україна молода, 06.03.2024, с. 14).

Основним завданням автора газетної публікації є зацікавлення читача виданням та спонукання до ознайомлення з певним матеріалом. У цьому контексті особливої важливості набувають заголовки статей, адже саме вони слугують орієнтиром для читача, виступаючи першим кроком до сприйняття тексту. Заголовок можна розглядати як психологічно помітний і концептуально значущий елемент тексту, який сприймається читачем на кількох рівнях: до та після прочитання тексту. Заголовок відіграє ключову роль на першому етапі сприйняття тексту, формуючи комунікативну установку читача. Він задає тон тексту, налаштовує читача на певний лад та допомагає встановити необхідний контакт між автором і читачем [52, 43].

Еліптичні речення можуть слугувати заголовками, не потребуючи опори на текст, але відображаючи його зміст. З прагматичного погляду заголовки поділяються на дві категорії: заголовки-впливи: *Разом з Україною в День Перемоги* (Україна молода, 10.05.2024, с. 3); *Відчуй весняний аромат* (Україна молода, 17.04.2024, с. 2); *За себе і за свого партнера* (Україна молода, 17.04.2024, с.15) та заголовки-повідомлення: *Ваняком у душу* (Україна молода, 10.05.2024, с.1); *«Пташки» для захисників* (Україна молода, 10.05.2024, с.2); *Міжнародна мережа агентів кремля* (Україна молода, 10.05.2024, с.4); *Розмінування по-чорному* (Україна молода, 17.04.2024, с.2).

До найпоширеніших типів еліптичних речень належать конструкції з формально невираженим предикатом (головним членом односкладного речення) із семантикою руху, просторового руху, мовлення, сприйняття, матеріальності. Напр.: *На виставлених світлинах – мальовничі краєвиди цього українського села, його вишневі садки, пейзажі з хатами-мазанками, з вітряками, чумацькими валками, жнивими, випасом худоби* (Україна молода, 18.09.2024, с.2), *Розрахунок на: Конгрес США; 50 млрд єврокредиту під заставу дохідності від заморожених російських активів; грантову допомогу союзників; кредити МВФ і Світового банку та реалізацію цінних паперів уряду, за якими йому все важче і важче платити* (Україна молода, 18.09.2024, с.4), *І волонтери, і студія дійшли загальної згоди: Дмитро зі своєю командою отримали приміщення, де можна було розмістити автомобілі та «гуманітарку» від дружного фонду, а кіностудія – додатковий дохід у вигляді орендної плати, а також підтримку від волонтерів* (Україна молода, 18.09.2024, с.5), *Й одразу – неабиякий успіх, логічним продовженням якого стало запрошення до посольства Держави Ізраїль в Україні* (Україна молода, 18.09.2024, с.8), *Вага амуніції – 22,5 кілограма. Найважчий – балон з киснем Україні* (Україна молода, 18.09.2024, с.10), *А як щодо вироків у реалі – тим, хто не тільки тут, а й досі у владній команді?* (Україна молода, 18.09.2024, с.11), *Дуже багато унітазів, пральних машин, іншої побутової техніки, яку хлопці дістали із затрофесених російських танків і БТРів* (Україна молода, 09.10.2024, с.8); *Тому до справи: беремо 5 кг синеньких, 8 л води, 2 склянки солі, пляшку оцту і варимо, доки овочі не стануть м'якими* (Україна молода, 09.10.2024, с. 10). Найпоширенішими в таких реченнях є обставина й підмет, додаток і залежне від них значення. Підмет можна опустити, якщо це зрозуміло з попереднього чи наступного контексту, тобто речення можна опустити, якщо контекст неповний: *Автомобіль – це слово має для кожного свій сенс. Для когось – це мрія дитинства, можливість мчати по автотрасі назустріч пригодам під драйвову музику. Для когось – купа залізничка, яка димить, торохкотить, створює аварії на дорогах, ламається, забруднює*

повітря тощо. А для бійців Сил оборони України автомобіль – це життя (Україна молода, 18.09.2024, с.5), З одного боку, це упізнавано-індивідуальний стиль, що привертає увагу як до його книжок та персональних аналітичних програм на Espresso TV, так і до інтерв'ю з експертами. З іншого – це знак журналістської якості, що ґрунтується на тридцятирічному фаховому досвіді, на досвіді активного очевидця (Україна молода, 18.09.2024, с.11).

Конструкції з неназваним підметом виділяють у газетних еліптичних текстах. Семантику такого речення з'ясовують на основі залежного від нього означення та предикативними невербалізованими словами *треба, можна* у функції присудка. Зустрічаються еліптичні речення, у яких лексичне вираження буттєвого дієслова, опускається: *Важливе ідеологічне виховання і підготовка, з цим повний провал (привіт марафону...)* (Україна молода, 18.09.2024, с. 2); *Де це все?* (Україна молода, 18.09.2024, с.2); *Він ще герой* (Україна молода, 18.09.2024, с.4); *Війна – завжди цифри* (Україна молода, 18.09.2024, с. 5).

2.3 Експресивні функції питальних речень у мові сучасних українських масмедіа

У мові сучасних українських газет питальні речення часто використовуються на початку тексту, виконуючи функцію зачину. Їхня мета – зацікавити читача, спонукати його до роздумів та активізувати його увагу. За допомогою питальних речень автор публіцистичного тексту може висловити власну думку, поставити під сумнів усталені твердження або запропонувати читачеві новий погляд на проблему.

Основними функціями газетного тексту є такі: привернути увагу читача, зацікавити його, змусити зупинитися на тексті; спонукати читача до дії, наприклад, до прочитання інших матеріалів, висловлення власної думки, участі в дискусії; підштовхнути до певних дій, тобто змусити читача змінити погляд на проблему, особу чи питання, або ж спонукати його до певних дій. У публіцистичних текстах для досягнення цих цілей часто використовуються

речення з питальними характеристиками. Сила цієї стратегії полягає в тому, що питальні речення не лише привертають увагу, виділяючись на тлі оповідних речень, але й породжують інтригу та зацікавленість невідомим. Завдяки цьому вони запускають природний механізм залучення до діалогу, спонукаючи читача до роздумів та пошуку відповідей. Напр.: *6 квітня. Скільки «Патріотів» потрібно?* (Світ, травень 2024, с.2); *У чому полягають інтереси країн групи Б?* (Світ, травень 2024, с.5); *Здається, десанти високопоставлених європейських делегацій у Вашингтоні загнали в кут республіканця-спікера Джонсона, а оприлюднені підозри американської преси про союз Трампа з путіним ціною України змусили їх шукати вихід із незручної ситуації. Але не лише це?* (Україна молода, 01.05.2024, с.4).

У монологі питальні речення часто виступають як емоційно-експресивні висловлювання. Не випадково риторичне запитання із запереченням, яке є фразеологізованою конструкцією, належить до найяскравіших емоційно-експресивних засобів мови: *Чи спекулювала «Матриця» на фобіях простих людей, які вступають у нове тисячоліття, як щось небезпечне і незвідане?* (Україна молода, 09.10.2024, с.16); *А совість не мучить?* (33-й канал, 20.09.2023); *Невже більшість живе за принципами «мене це не стосується», «не моє діло», «моя хата скраю»?* (Україна молода, 14.08.2024, с. 8). Експресивність – це лише один з аспектів функціонування питальних та неповних речень у монологі. Їхня основна мета полягає в актуалізації нового, тобто в тому, щоб виокремити й наголосити на найважливішій інформації.

Питальні речення, орієнтовані на отримання інформації, слугують початком діалогу, сприяючи обміну знаннями. У внутрішньому мовленні та текстах-роздумах запитання часто не потребують прямої відповіді, виконуючи роль стимулятора думки. У газетних текстах інтонація відіграє ключову роль у вираженні питальності, а вже потім йдуть питальні частки, займенники тощо.

У традиційній лінгвістиці інтонація не належить до формальних показників мови, тому дослідники часто обговорюють можливість формальної схожості питальних та непитальних конструкцій. За синтаксичною

структурою питальні речення можуть бути ідентичними непитальним або мати власні особливі синтаксичні патерни.

Спостережено, що в мові сучасних українських газет нерідко трапляється перетворення непитальних речень на питальні. Це відбувається за рахунок зміни структурної схеми вихідного речення, що зумовлюється зміною цільового призначення висловлювання та його комунікативного завдання. Є кілька способів оформлення вихідних інформаційних даних питальними реченнями:

- заміна стверджувальної інтонації на питальну, пор.: *Але наскільки ідеологія монолінгвізму відповідає європейським засадам демократії та верховенства права – Але наскільки ідеологія монолінгвізму відповідає європейським засадам демократії та верховенства права?* (Ідеологія монолінгвізму не відповідає засадам демократії та верховенства права – М. М.) (Світ, травень, 2024, с.6);

- трансформація інтонації на питальну з уведенням часток: *Ну от як просити їх придбати нове баггі для вивезення поранених з поля бою, яке коштує 30 тисяч євро? – про малу ймовірність виконання дії* (Україна молода, 01.05.2024, с.9).

Певні типи питальних речень нерідко ставлять питання про сутність чогось, асоціативно пов'язаного з темою повідомлення, і водночас створюють в адресата установку на розгадування певної загадки, тим самим залучаючи його до «зони дії» пропаганди та впливу. Наприклад, часто використовується фраза «чому б не...»: *То чому б не розробити якесь цікаве меню (але з ухилом на корисність!), у якому було б щось подібне з цих сучасних «трендів» у їжі?* (Україна молода, 17.01.2024, с.11).

Риторичні запитання з частками *хіба це, хіба* використовуються для вираження ствердження або заперечення з емоційною оцінкою. Напр.: *Хіба кохання не є ліком від самотності, альтернативою «скнінню»?* (Україна молода, 27.03.2024, с.13); *Бо вважаю, що кращого місця за малу батьківщину*

немає. Ну хіба можна місто зрівняти з оцим раєм? (Україна молода, 15.05.2024, с.10).

Питальні речення досить активні у великих за обсягом газетних текстах, де їх використовують не лише для постановки запитань, але й для спонукання до дії, емоційного підтвердження певних ідей, а також для вираження погроз. Газетні тексти – це не лише інформація, а й інструмент впливу на читача. Їхні характерні риси – динамічність, емоційна напруженість та діалогічність. З усіх видів мовленнєвої діяльності саме діалогічна форма мовлення є найприроднішою, еволюційно давнішою та поширеною у всіх сферах життя суспільства та на всіх рівнях взаємодії між людьми. *Діалогічність* – це властивість мовлення, яка проявляється в орієнтованості на адресата. Вона виражається через певні мовні особливості висловлення. *Діалогізація монологічного мовлення* – це процес введення до монологу питальних конструкцій. Ці конструкції сигналізують про те, що мовець звертається до іншого суб'єкта, прагнучи долучити його до спілкування.

Вплив – це одна з головних функцій масмедіа. Публікації на політичну тематику посідають чільне місце на газетних шпальтах. Саме з потребою здійснення впливу пов'язана активність функціонування запитань як інструмента діалогізації авторського мовлення. Застосування діалогізованих утворень у газетному тексті має на меті створити враження відкритості авторської позиції, орієнтувати мовлення на максимально активне сприйняття, розуміння та реакцію адресата, забезпечити емоційне передавання семантичних позицій, сформулювати оцінку всіх викладених поглядів.

У мові сучасних українських масмедіа використання запитань у вступних частинах статей слугує потужним інструментом для привернення уваги, адже запитання змушують читача зупинитися й замислитися над темою тексту; відбувається увиразнення ключових моментів, адже використовуючи запитання, автор може чітко окреслити важливі аспекти свого повідомлення; спостережено посилення емоційного впливу, оскільки риторичні запитання можуть емоційно зачепити читача й спонукати його до дії. Зазначимо, що

майже кожне питальне речення в газетному тексті має свою специфічну функцію, залежно від контексту й мети автора.

Основна функція запитань полягає в отриманні інформації та відповіді. Їх можна використовувати для розширення знань, роз'яснення понять або вирішення проблем. Окрім цього, запитання можуть виконувати й інші функції. Є п'ять основних типів вторинних функцій питальних утворень: експресивно забарвлене твердження, експресивно забарвлене заперечення, питальне речення з посиленням експресивних відтінків, спонукання до дії, активізація уваги співрозмовника.

Питальні речення в мові не завжди використовуються лише для того, щоб отримати відповідь. Їх можна вживати й з іншими цілями, надаючи їм додаткового значення. Такі речення називаються риторичними, адже вони не потребують прямої відповіді, а радше підкреслюють певну думку чи емоцію. Питальні речення першого типу, які використовуються для вираження експресивно забарвленого твердження, мають низку цікавих особливостей. Їхньою головною метою є не отримання відповіді, а підкреслення певної думки чи емоції автора: *Але скажімо відверто – які шанси, що таке рішення може бути ухвалено на рівні міжнародних організацій?* – читач розуміє, що шанси досить малі (Світ, грудень 2023, с.5).

Друга група риторичних питань, які використовуються для вираження емоційно забарвленого заперечення, має свої особливості. Їхньою метою є не отримання відповіді, а акцент на неприпустимості, неможливості чи недоцільності певних дій: *Тому в мене питання: чи на часі зараз робити такі радикальні рішення?* – читач відповість, що ні, не на часі (Світ, січень, 2024, с. 5).

Третя група риторичних питань використовується для посилення емоцій автора. Їхньою метою є не отримання відповіді, а увиразнення певної думки чи почуття: *Але це не просто пам'ятка, яку цінують у регіоні. Оборонну фортецю з підземними ходами та скельний храм із рельєфним зображенням внесли до державного реєстру пам'яток. Як можна видавати дозвіл, не*

вивчивши ситуацію на місці? (Україна молода, 10.05.2024, с.10); Отже, владімір путін розколює світ і штовхає його до Третьої світової війни. Цікаво, що рухає Глобальним Півднем: легенди минулого, ставка на ядерного переможця? Але в ядерній війні його точно не буде (Україна молода, 10.05.2024, с.4).

Четверта група риторичних питань використовується для спонукання до дії. Їхньою метою є не отримання відповіді, а заохочення співрозмовника до певних дій: *А якою ви мовою спілкуєтеся? Російською? (Україна молода, 20.09.2023, с. 12).*

П'ята група риторичних питань використовується для активізації уваги співрозмовника: *За однією інформацією, рашисти зайняли шість сіл і рвуться на Липці. За іншою – все добре, все відбили, ситуацію стабілізовано. Але що, на вашу думку, буде далі? (Україна молода, 15.05.2024, с.4).*

Основна функція питальних речень полягає в тому, що мовець хоче отримати відповідь або інформацію. Розглянувши вторинну функцію питальних речень, зазначимо, що вони призначені не для отримання інформації, а для її передачі, що вони мають експресивне забарвлення та емоційну неоднорідність.

Уведення питальних речень, що виконують другорядні функції, в авторський монологічний текст політичних творів слугує органічним елементом діалогізації та сприяє активізації уваги аудиторії. Цей прийом дозволяє автору не лише викласти свої думки, але й залучити читача до діалогу, стимулюючи його до роздумів та аналізу. Використання питальних речень в авторському монологічному мовленні публіцистичних текстів дає змогу експресивно та чітко увиразнити ключові моменти промови або імітувати дискусію автора з уявним опонентом. У монологічному мовленні, збагаченому засобами діалогізації, адресант і адресат стають учасниками своєрідного діалогу, де обидві ролі виконує та сама особа. Цей прийом дозволяє досягти більш глибокого сприйняття інформації реальним читачем.

Використання питальних речень другорядних функцій у газетних текстах дає змогу автору встановити контакт з аудиторією. Діалогізація тексту створює в читача ілюзію самостійного пошуку відповідей на поставлені питання, що стимулює його до активного сприйняття інформації.

Семантичний зміст і синтаксична побудова питальних речень в сучасній українській періодиці мають свої характерні риси, які відрізняють їх від інших типів речень і виконують особливі комунікативні функції. Характерною рисою сучасних масмедіа є використання діалогів в нестандартній формі, коли питання втрачають свою основну функцію і слугують для створення експресивного ефекту. Зокрема, аналізуються нестандартні форми діалогу в авторських текстах, де питання не мають конкретного адресата і виконують скоріше стилістичну функцію: *Здається, десанти високопоставлених європейських делегацій у Вашингтоні загнали в кут республіканця-спікера Джонсона, а оприлюднені підозри американської преси про союз Трампа з путіним ціною України змусили їх шукати вихід із незручної ситуації. Але не лише це? (Україна молода, 01.05.2024, с.4), Бо вважаю, що кращого місця за малу батьківщину немає. Ну хіба можна місто зрівняти з оцим раєм? (Україна молода, 15.05.2024, с.10), Отже, владімір путін розколює світ і штовхає його до Третьої світової війни. Цікаво, що рухає Глобальним Півднем: легенди минулого, ставка на ядерного переможця? Але в ядерній війні його точно не буде (Україна молода, 10.05.2024, с.4), За однією інформацією, рашисти зайняли шість сіл і рвуться на Липці. За іншою – все добре, все відбили, ситуацію стабілізовано. Але що, на вашу думку, буде далі? (Україна молода, 15.05.2024, с.4).*

У масмедійних текстах зростає кількість питальних речень, адресованих певним соціальним групам, які об'єднані за ознаками національної, професійної або політичної належності. Синтаксичні конструкції, вмонтовані в контекст питальних, спонукальних, розповідних та окличних речень, набувають статусу експресивних доміант, посилюючи цілеспрямований вплив на читача. Через призму уявних листів автор передає читачеві власне

обурення та незадоволення, викликаючи у нього резонанс: *Ну що, молодь, скільки сьогодні нагребли?* (Україна молода, 18.09.2024, с.14), *Ці доводи професора П. Гай-Нижника виглядають вельми переконливо, чи не так, шановний читачу?* (Україна молода, 25.09.2024, с.7). Трансформовані власне-питальні конструкції в авторських монологах виконують функцію посилення експресивності викладу та сприяють налагодженню більш тісного контакту з аудиторією.

Конструкція «питання-відповідь» є одним з найпоширеніших і найефективніших засобів організації авторського монологу в сучасній українській газетній публіцистиці, напр.: *Чому я говорю про це? Бо знову полетять голови не тих! Швидше за все, полетять з посад судді, начальник відділення поліції Андрій Аджубей, а голова Котелевської громади залишиться на своєму місці!* (Україна молода, 04.09.2024, с. 11); *Якщо в ухвалах згаданого зібрання 16-м пунктом гарантували тодішній Українській державі допомогу проти орди, то яким чином це було здійснено? А ніяк!* (Україна молода, 31.07.2024, с. 5); *А знаєте, чим тоді популізм завершився? Руїною* (Україна молода, 09.10.2024, с.5). Стилiстична функція конструкцій «питання-відповідь» полягає в акцентуванні ключових ідей тексту та фокусуванні уваги читача на найсуттєвіших аспектах повідомлення.

У сучасній українській пресі помітною тенденцією є використання речень питальної модальності в структурі зачинів публікацій та передтекстів: *Курська операція не пов'язана з жодним із пунктів Формули миру. Чи пов'язана вона з другим самітом миру? Так, бо вона є одним з пунктів плану перемоги України»* (Україна молода, 04.09.2024, с. 11).

Помічаємо тенденцію до нанизування питань в газетному мовленні, що змушує читача зупинитися і замислитися. Це створює інтригу та спонукає до подальшого читання. Такий прийом допомагає виразити емоції автора, такі як обурення, здивування, сумнів, що встановлює більш тісний зв'язок з читачем: *А де якась офіційна інформація про подальший хід? Де розголос?* (Україна молода, 31.07. 2024, с. 4); *Чому ж вони так думали? Чому багато людей*

погоджувалися, що Крим російський? (Світ, №31-31 серпень, с.3); *І які там відповідні процедури? Для чого ці умовності? Кому це потрібно?* (Україна молода, 09.10.2024, с. 4); *І що? Домовилися?* (Україна молода, 09.10.2024, с. 5).

Питально-риторичні конструкції є домінантним типом питальних речень у сучасній українській пресі, виконуючи переважно конотативну функцію. Сфера застосування питально-риторичних структур охоплює як діалогічне, так і монологічне мовлення, що зумовлює багатогранність їхніх стилістичних можливостей. Діалогічна форма мовлення, насичена риторичними питаннями, дозволяє максимально повно відобразити весь спектр людських емоцій. У монологічних висловлюваннях риторичні питання слугують потужним інструментом для фокусування уваги читача на ключових моментах, оцінки ситуації та формулювання шляхів її вирішення: *Ну от як просити їх придбати нове баггі для вивезення поранених з поля бою, яке коштує 30 тисяч євро?* (Україна молода, 01.05.2024, с.9); *То чому б не розробити якесь цікаве меню (але з ухилом на корисність!), у якому було б щось подібне з цих сучасних «трендів» у їжі?* (Україна молода, 17.01.2024, с.11); *Хіба кохання не є ліком від самотності, альтернативою «скнінню»?* (Україна молода, 27.03.2024, с.13); *Чому ж так важливо співпрацювати інституціям, які підписали меморандум?* (Світ, №31-31 серпень, с. 3).

Отже, в мові сучасних українських масмедіа питальні речення є досить різнотипними семантико-синтаксичними конструкціями, які «служують потужним засобом активізації уваги читача, спонукають до роздумів, інтригують, створюють своєрідний колорит інтимізації оповіді, сприяють установленню тісного зв'язку між автором та читачем» [16, 194].

2.4 Окличні речення як інструмент стилістичної експресії: функціональний аналіз

Важливим інструментом експресії в публіцистичному тексті є *окличні речення*. За емоційно-експресивним забарвленням речення поділяються на

окличні (емоційно-експресивні) та неокличні (нейтральні). Цей поділ підкреслює зв'язок між окличністю та експресивністю.

До групи постійно окличних конструкцій належать певні фразеологізовані структурні схеми, які містять фіксовані елементи – службові слова, займенники або вигуки, що зберігаються в будь-якому реченні, побудованому за цією схемою. Ці елементи не підкоряються чинним синтаксичним правилам, а між ними встановлені особливі зв'язки, що впливають з індивідуальної семантики елементів та ідіоматичного характеру зв'язків між ними. Прикладом постійно окличних конструкцій можуть слугувати речення, що містять такі елементи, як *що за, ну й, ох* і под.

У рамках різних мовознавчих шкіл та напрямів проведено численні дослідження елементів мовної структури, що виражають окличність. Ці дослідження, що супроводжувалися цікавими спостереженнями щодо особливостей семантики та формально-граматичного вираження окличних речень, заклали підґрунтя для нового функційного інтерпретування окличної мови.

Окличні речення, як потужний інструмент вираження емоцій та підсилення висловлювань, широко використовуються в українській газетній мові цього періоду. Вони демонструють велику структурну різноманітність та здатні передавати широкий спектр емоцій.

На думку І. Вихованця, М. Каранської, Б. Кулика та інших дослідників, окличні речення є різновидами основних функційних типів речень – розповідних, питальних, спонукальних – і відрізняються від них лише емоційним забарвленням висловленого змісту, яке передається за допомогою особливої емоційної інтонації.

Слідом за Г. Навчук, окличні речення поділяємо на два типи:

1. Біфункціональні окличні речення: мають подібну структуру з розповідними, питальними, спонукальними та бажальними реченнями, але при цьому виражають емоції мовця.

2. Власне-окличні речення: емоційність передається не лише лексичним наповненням, але й самою побудовою речення, незалежно від слів, які в ньому вживаються [53, 16].

Залежно від контексту біфункціональні речення можуть виконувати функції, характерні для розповідних, спонукальних, питальних або бажальних речень. Розповідно-окличні речення, зберігаючи основну розповідну структуру, одночасно виражають емоційну оцінку повідомлюваної інформації, що робить їх домінуючим типом речень у сучасній українській газетній мові: *Сьогодні, в час кривавої війни з російським агресором, коли, як і в період найбільш знаменних випробувань нашої нації, українці об'єднуються навколо захисту рідної землі, поряд з найсучаснішою зброєю кожний з нас має особливо рятівний оберіг: історичну пам'ять Батьківщини!* (Україна молода, 11.09.2024, с.8); *Якщо в попередні роки «невтомні бабусі», як уже було сказано, продукували приблизно сто маскувальних сіток на рік, то від початку повномасштабного вторгнення москалів пішли на рекорд: сплели їх аж тисячу!* (Україна молода, 15.02.2024, с.8); *Сиротами покривається шкіра, коли ступаєш по м'якій степовій подушці, і усвідомлюєш, що це місце ще ніхто не розорював від створення світу!* (Україна молода, 11.06.2024, с.10).

Окличні речення часто трапляються в тих газетних текстах, які містять елементи розмовного мовлення. Це може бути як навмисна імітація розмовного стилю, так і органічний синтез двох стилів: розмовно-побутового та публіцистичного. Напр.: *А ухвалений влітку закон № 7588 відбирає закріплену за галузевими академіями та освітніми закладами землю, залишаючи тільки по 100 га. На черзі, без сумніву, майно!* (Світ, грудень 2023, с. 6); *Ціни на транспорт зросли на 2,1%, в основному через подорожчання пального та мастил на 3,7%. Нагадаємо, що наступного місяця підвищаться акцизи на пальне (привіт, тіньовий ринок!), так що варто очікувати зростання цін на всі групи товарів та послуг* (Україна молода, 15.05.2024, с. 2).

Аналіз сучасних українських газет свідчить, що розповідно-окличні речення найчастіше використовуються для підведення підсумків у публіцистичних матеріалах. Вони дозволяють автору не лише констатувати факти, а й виразити своє ставлення до описаних подій, створюючи яскраве емоційне завершення тексту. Автор залучає читача до активної співпраці, спонукаючи його не тільки погодитися з висловленою думкою, але й пережити весь спектр емоцій разом з ним: *Тобто хтось думає про перемогу, а хтось – про власну кишеню. І найголовніше: як же вони вміло і швидко орієнтуються в ситуації, прикриваючись певними папірцями!* (Україна молода, 15.05.2024, с.4); *Оце мене найбільше дратує. Ми знали про проблему, знали про шляхи вирішення, нас запевняли, що все там робиться добре, але знову штанга! Та скільки ж можна?!* (Україна молода, 15.05.2024, с.4).

Окличні речення, хоч і не завжди численні, є невід’ємним елементом більшості газетних текстів. Їхня емоційна насиченість на тлі нейтральних та неокличних речень слугує потужним інструментом для посилення експресивності висловлення. Проте надмірне вживання окличних конструкцій в одному тексті може призвести до нівелювання їхнього емотивного впливу: *Виявляється, офіцери там (вибачте, по-іншому не скажу)... луплять курсантів. За свою 32-річну службу я жодного разу не чув про щось подібне взагалі! Це за межами мого розуміння і сприйняття. Далі – більше. Курсанта, який виявив свою життєву позицію і відкрито заявив про ці факти, відрахували* (Україна молода, 15.05.2024, с. 4).

Окличні речення відрізняються від інших типів речень значно більшою емоційною насиченістю. Їхня основна особливість полягає в тому, що на перший план висувається той елемент, який містить основний емоційний заряд. До власне окличних речень належать конструкції, які не мають чітко визначених комунікативних завдань, наприклад, вигуки. Деякі лінгвісти вважають, що такі речення не є повноцінними з погляду граматики, адже вони не вписуються в рамки стандартних синтаксичних структур. У публіцистичних текстах власне окличні речення вживаються рідко.

Характерною рисою сучасної української преси є використання розповідно-окличних речень у заголовках, що дозволяє авторам створити яскраві, емоційно насичені формулювання і виділити ключові ідеї тексту. За допомогою таких заголовків автор намагається встановити перший контакт з читачем, викликати в нього інтерес і заохотити до діалогу. Це своєрідний запрошення до спільної розмови, в якому автор висловлює свою думку і спонукає читача до роздумів. Окличні речення несуть в собі потужний емоційний заряд, здатний викликати у читача широкий спектр почуттів і привернути його увагу до тексту. У ролі заголовків застосовується широкий спектр конструкцій, серед яких рівноправно представлені прості двоскладні та односкладні речення. Пор.: *Ой, крадуть!* (Україна молода, 17.07.2024, с.8); *Без праці успіху не бу-ва-є!* (Україна молода, 17.07.2024, с.9); *Разом – до перемоги!* (Україна молода, 17.07.2024, с.9); *Хай буде світло!* (Україна молода, 10.07.2024, с.8); *Та це були далеко не всі відкриття!* (Україна молода, 11.06.2024, с.10).

У нарисах, кореспонденціях, інтерв'ю та публіцистичних роздумах сучасної української преси часто зустрічаються ланцюжки розповідно-окличних речень, а також різноманітні окличні конструкції, що надають текстам особливої динамічності та емоційної насиченості: *Отаман ненавидів того, хто писав його долю, хто б той не був! Якби зміг дістати, то відразу б пристрелив. Бо це справедливо!»* (Україна молода, 15.02.2024, с.13).

У сучасній українській газетній мові спонукально-окличні речення зустрічаються переважно в інтерв'ю, кореспонденціях та рецензіях, де їхня функція зводиться до заклику до дії. Напр.: *Хлопці, давайте рятувати Україну разом!* (Україна молода, 09.10.2024, с.5); *Якщо тобі тут справді так зле, то вперед!* (Україна молода, 09.10.2024, с.5); *Дивись українське!* (Україна молода, 09.10.2024, с.12); *Спробуйте його під курку на грилі, під рибу з вершковим соусом або різні ковбаски. Насолоджуйтесь!* (Україна молода, 09.10.2024, с. 9); *Зробімо так, щоб це поле квітло так далеко, наскільки бачить око!* (Україна молода, 11.06.2024, с.3); *Не бійтеся фантазувати!* (Україна молода,

11.09.2024, с.14); *Живи як справжній художник!* (Україна молода, 11.09.2024, с. 10).

Бажально-окличні речення, хоч і близькі за своєю природою до спонукально-окличних, трапляються у мові сучасних українських газет набагато рідше: *Вітаю збірну України з футзалу з великим досягненням!* (Україна молода, 09.10.2024, с. 14).

Окличні речення поділяються на дві лексико-семантичні групи: 1) оклично-розповідні речення, які виражають емоційно піднесене ставлення мовця до описуваних явищ дійсності: *Тобто хтось думає про перемогу, а хтось – про власну кишеню. І найголовніше: як же вони вміло і швидко орієнтуються в ситуації, прикриваючись певними папірцями!* (Україна молода, 15.05.2024, с. 4); 2) питально-окличні речення, які поєднують у собі питання та емоційне забарвлення, увиразнюючи думку чи зацікавленість мовця: *Оце мене найбільше дратує. Ми знали про проблему, знали про шляхи вирішення, нас запевняли, що все там робиться добре, але знову штанга! Та скільки ж можна?!* (Україна молода, 15.05.2024, с. 4).

Задля посилення емоційного впливу в публіцистичних текстах дедалі частіше поєднують питальні та спонукальні речення з окличними. Цей прийом надає синтаксичним конструкціям емоційної експресивності, робить текст більш яскравим і динамічним. У розповідно-окличних реченнях емоційно-піднесене ставлення автора до описуваних подій накладається на основний зміст речення, не змінюючи його модальне значення та цілеспрямованість. Це поєднує емоційний та інтелектуальний компоненти, створюючи багатогранну семантику речення. Розповідно-окличні речення – це не лише інформування, але й емоційний вираз. Завдяки оклику вони можуть передавати широкий спектр емоцій: смуток, здивування, іронію, обурення, сподівання тощо.

Окличні речення, крім вираження емоцій, можуть використовуватися й для іронічного висловлення думки. У мові сучасних українських масмедіа іронія в окличних реченнях часто слугує інструментом для емоційної оцінки інформації, напр.: *І навряд чи податки з продажу борщу-вареників-пампушок*

з часником із ресторану Макарової-Волинця поповнять бюджет України... А страви там не такі вже й дешеві: порція з 4 вареників коштує \$9! (Україна молода, 20.09.2024, с. 4).

В українському газетному тексті окличні речення відіграють особливу комунікативну роль. Їх можна розглядати як окремий тип висловлювання, який має чітку цільову установку.

Використання окличних та питальних речень у мові – це ефективний спосіб емоційного впливу на аудиторію. Завдяки своїй експресивності та динамічності, такі речення привертають увагу адресата: оклики та питання змушують читачів зосередитися на інформації, що викладається, адже вони порушують звичний ритм мови та викликають інтерес; підсилюють емоційний вплив: емоційна забарвленість окличних та питальних речень робить їх більш переконливими та здатними викликати в адресата співпереживання, гнів, радість чи інші емоції; емоційно забарвлені фрагменти тексту зазвичай краще запам'ятовуються, адже вони роблять його більш динамічним та цікавим.

2.5 Функційна специфіка заперечних речень у медійних текстах

Існує думка, що заперечні речення можуть несвідомо викликати в адресата негативні емоції, тому бажано формулювати твердження в позитивній формі. Обміркованість й обережність у використанні заперечень можна спостерігати в заздалегідь спланованих промовах, виступах та друкованих статтях. Американські науковці рекомендують уникати речень з негативним забарвленням, адже вони важко засвоюються; не містять корисної інформації; несвідомо увиразнюють те, що заперечують; займають зайве місце в тексті [76, 287]. Незважаючи на підтримку деякими вітчизняними мовознавцями, існують підстави для сумнівів щодо можливості перенесення прагматики заперечення з англійської мови на інші мови, наприклад, українську. Заперечення – це не просто спосіб висловити незгоду. У багатьох мовах воно використовується як стилістичний інструмент для досягнення

певних ефектів, наприклад, для вираження ввічливості, пом'якшення висловлювання або створення евфемізмів.

Заперечення відіграє особливу роль у вираженні емоцій. Воно ґрунтується на конфлікті (в широкому сенсі), який, своєю чергою, породжує психологічний протест, незгоду з чимось або негативну оцінку ситуації. Тому усунення заперечуваного «поганого» неминуче веде до позитивної оцінки, яка зазвичай емоційно забарвлена. Автори газетних текстів використовують ресурси семантики заперечення в поєднанні з образними засобами, щоб підкреслити неприємність ситуації, яку вони описують, напр.: *Мета нашого фільму – нагадати всім у світі про те, що відбувається в Україні, і продовжувати працювати до тих пір, поки це не закінчиться, поки Україна не повернеться до своїх первинних кордонів і люди України не зможуть жити в мирі (Україна молода, 29.05.2024, с.2); Тепер ще раз. Що саме пошкоджено або зруйновано – окупанти, як зазвичай, не покажуть. Це означатиме, що втрати авіаційної техніки можуть бути суттєвими (Україна молода, 29.05.2024, с.2).* Емоційна забарвленість тексту зростає з кількістю вжитих у ньому заперечних конструкцій.

Спостереження за мовою українських газет сьогодення засвідчують, що заперечні конструкції часто вживаються не лише для вираження незгоди, але й для емоційного впливу на читача. Це відбувається завдяки їх використанню у спонукальному, питальному або окличному контексті. Заперечення робить оцінку якості більш експресивною, супроводжуючись протилежним бажаному, яке виражається прикметником чи прислівником: *Головним проєктом став автошлях Луганськ – захід України, який, за їхнім задумом, мав з'єднати всю країну. Ідея начебто теж непогана, з огляду на розвиток внутрішньої мережі (Україна молода, 29.05.2024, с.4); Також завдяки небайдужим підприємцям передали херсонським ДСНСникам портативну акумуляторну станцію від ТОВ Viko Mebli та інверторний генератор від Dan NaraDaylo. Пишаюся нашими представниками бізнесу, що наближають Перемогу (Україна молода, 10.05.2024, с.3); Зустріч із захисниками у*

столичному реабілітаційному центрі, за словами співачки, стала можливістю подякувати хлопцям та дівчатам, які невтомно дають відсіч ворогу (Україна молода, 24.04.2024, с. 2); Стосовно матеріальної складової, то тут, я вважаю, все досить непогано (Україна молода, 24.04.2024, с.4); А хтось, кому небайдужа наша боротьба, надихається відео чи публікаціями про роботу українських підрозділів, розповідями про наших воїнів і долучається до спротиву окупантам зі зброєю в руках чи до волонтерського руху (Україна молода, 24.04.2024, с.4); Коли бракує певної суми коштів, щоб придбати якусь дорогу річ для потреб наших захисників, він завжди приходить на допомогу, хоч, думаю, в нього немало таких людей, які просять гроші на благодійні витрати (Україна молода, 24.04.2024, с.6); Саме тому кожна розмова з представниками малого, але винятково новаторського бізнесу перетворюється на захопливий екскурс у персональну історію, що містить невелику життєву драму та сміливий крок у повну невідомість (Україна молода, 24.04.2024, с.8).

Заперечні речення поділяються на дві основні категорії: загальнозаперечні та частковозаперечні. До загальнозаперечних речень належать ті, які заперечують ознаку предмета, виражену присудком або головним членом односкладного дієслівного речення: *За словами Федорова, до повномасштабного вторгнення в Україні не було жодної розробки РЕБу ближньої дії* (Світ, травень 2024, с. 2); *Якщо виконання обіцяного не затягнеться у часі, то в цьому фінансовому році військова допомога країни зросте ще на 500 млн фунтів стерлінгів і загалом становитиме 3 млрд* (Україна молода, 24.04.2024, с.2); *Європарламент ухвалив резолюцію, у якій засуджує те, як проходили «вибори» в росії та закликає не вважати їх легітимними, а путіна – не визнавати президентом росії* (Світ, травень 2024, с.2); *А через Раду Безпеки ООН не вдасться створити спеціальний трибунал та комісію з репарацій за заподіяну шкоду довкіллю, оскільки росія накладе вето на таке рішення* (Світ, травень 2024, с.4).

Частковозаперечні речення характеризуються тим, що заперечення охоплює не все висловлювання, а лише один з його компонентів, крім присудка: *Не менш важливими є й інші напрями програми, зокрема створення нових радіаційно стійких матеріалів, нові методи розв'язання проблеми поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами, створення технологій нанесення захисних покриттів і особливо – ядерні методики діагностики та лікування людини* (Світ, квітень 2024, с.4); *Водночас українські військові продовжують воювати не кількістю, а вмінням* (Україна молода, 25.10.2023, с.2); *На жаль, у цьому навчальному закладі багато чого від початку складається не так, як потрібно для офіцера* (Україна молода, 15.05.2024, с.4); *Людина з боргами – найподатливіший інструмент для вербовки. Росіяни знають про це не гірше за нас і користуються гіперактивно* (Україна молода, 03.04.2024, с.2); *Це трибунали за те, що, вбиваючи людей, вони робили це не пропорційно, не за правилами війни, з надмірною жорстокістю* (Україна молода, 01.05.2024, с.5).

Через свою емоційну насиченість, заперечення, на відміну від твердження, володіє значним стилістичним потенціалом. Це твердження справедливе не лише для запитань та спонукань, але й для інших типів речень, тому стилістичний аналіз заперечних речень є важливим напрямком мовознавчих досліджень. З погляду теорії інформації заперечні конструкції володіють значним експресивним потенціалом. Це пояснюється певними інформаційними закономірностями, які й роблять їх такими виразними та емоційно насиченими. У рамках теорії інформації стверджують, що кількість інформації, яку містить повідомлення, залежить від імовірності виникнення елементів, що його складають. Що менш очікуваним є елемент, то більше інформації він містить. Уявімо, що в тексті стверджувальні та заперечні речення вживаються з однаковою частотою, тобто їх імовірність виникнення однакова. У такому разі семантико-синтаксичні особливості окремих речень не будуть нести значущої інформації з погляду загального змісту тексту. Саме завдяки меншій частоті вживання, порівняно зі стверджувальними, заперечні

речення мають особливу інформативну цінність. Їхня поява в тексті – це певний акцент, увиразнення важливих аспектів або контраст з попередньою інформацією.

Варто також зазначити, що експресивність заперечення значною мірою залежить від його функції – підкреслювати відсутність зв'язку між елементами, про які йдеться в реченні. Наявність заперечення в реченні завжди передбачає контраст між тим, що могло б бути, і тим, що є насправді. Цей контраст і робить заперечення емоційно виразним та оцінним.

Використання заперечних конструкцій у мові цікаве з погляду функціональної стилістики, адже воно має свої особливості залежно від ситуації спілкування. Наприклад, подвійне заперечення використовується як додатковий посилювальний засіб у мовленнєвих актах, пор.: *Реальність, у якій ми живемо – жива, складна (часто дуже складна), непередбачувана, і аж ніяк не схожа на поразку* (Світ, грудень 2023, с.1); *Злочину нацистів, якому ніколи не буде забуття* (Світ, лютий 2024, с.3); *Обстріл стався вночі, нікого, окрім звичайних охоронців там не було* (Світ, лютий 2024, с.2). Нагромадження заперечних часток *не і ні* в одному реченні є більш виразним способом заперечення, порівняно зі звичайним. Це посилює намір мовця зробити акцент на заперечуваній інформації та чітко донести свою думку. Такі засоби роблять мовлення емоційно забарвленішим.

Згідно з психологічними дослідженнями, активне вживання заперечних конструкцій людиною може бути ознакою її внутрішнього хвилювання. Нерідко під впливом емоцій – збудження, хвилювання або поживлення – мова людини рясніє заперечними конструкціями. Найчастіше це буває в інтерв'ю, виступах та промовах, рідше – в монологічному викладі газетних публікацій: *Сьогодні немає консенсусу щодо відправки сухопутних військ, але відкидати нічого не можна. Ми зробимо все можливе, щоб росія не змогла виграти цю війну* (Україна молода, 20.03.2024, с.5).

Заперечні конструкції використовують здебільшого з прагматичною метою – акцентувати на певних фрагментах тексту, увиразнити їхнє ключове модальне значення на тлі нейтрального викладу. Заперечні конструкції можуть чітко організувати модальні значення в певному реченні або абзаці, але їхня здатність впливати на загальну тональність або сенс тексту є обмеженою. Якщо заперечні конструкції використовуються як стилістичний та прагматичний інструмент, впливаючи на модальну сферу контексту, їхня логічна структура стає менш важливою, порівняно з їхнім стилістичним потенціалом.

Заперечні мовні конструкції в газетних текстах відіграють значну роль у формуванні модальних значень. Високий експресивний та стилістичний потенціал заперечних конструкцій робить їх потужним інструментом для впливу на модальну сферу тексту. Використання логічної структури заперечення в газетному контексті створює умови для реалізації модальності.

2.6 Висновки до розділу 2

Публіцистичні тексти вирізняються неординарністю форм вираження. Автори це роблять свідомо, адже певна невідповідність між структурою та змістом тексту робить його більш емоційним та експресивним. Експресивність мовної одиниці виникає, коли вона вживається в мовленні не так, як зазвичай, не в «своєму» середовищі. Це схоже на те, як вона стає «поміченою», «маркованою» нетиповим контекстом. Експресивність часто виникає (і чітко сприймається як мовцем, так і слухачем) завдяки протиріччю між формою та змістом синтаксичної конструкції.

Дослідження комунікативних одиниць експресивного синтаксису в мові сучасних українських масмедіа з погляду їхнього функціонального аналізу продемонструвало значну різноманітність цих одиниць як у структурному, так і в семантичному плані. Дослідження газетних текстів засвідчило, що основним завданням нечленованих речень є вплив на адресата, який належить до прагматичного аспекту мови. Загалом функційний спектр нечленованих

речень значно ширший: це реалізація функцій, які визначаються конкретною мовною ситуацією та контекстом спілкування.

Експресивність неповних речень впливає з їхньої багатогранності та широкого спектра застосування. Стислість, лаконічність та концентрація змісту в цих конструкціях дозволяють скоротити обсяг висловлення, зберегти мовні ресурси та водночас загострити увагу слухачів. Неповні речення у мові сучасних українських газет виконують функцію динамізації й експресивізації викладу.

Питальні речення – це ефективний інструмент для діалогізації публіцистичних текстів. Вони роблять інформацію більш динамічною, жвавою та цікавою для читача. Завдяки питальним реченням автор може встановити контакт з аудиторією, стимулювати її до роздумів та актуалізувати сприйняття матеріалу.

Окличні речення відрізняються від інших типів речень завдяки своїй емоційній спрямованості. Вони виражають почуття та емоції автора, створюючи атмосферу напруження, захоплення, занепокоєння чи інших емоційних станів. Використання окличних речень у газетних текстах має чітку мету: підсилити емоційний вплив на аудиторію та домогтися бажаного прагматичного ефекту.

Заперечні речення – це особливий вид речень, який використовується в мові української преси сьогодення для посилення виразності й емоційності. Ці речення дозволяють автору чітко окреслити свою позицію, наголосити на важливих моментах. Завдяки різноманітності модальних значень та експресивних відтінків заперечні речення роблять тексти більш насиченими та багатогранними.

Отже, різноманіття експресивних синтаксичних засобів у мові сучасних українських масмедіа дає журналістам змогу максимально впливати на читачів, емоційно забарвлювати текст, посилювати його переконливість та досягати поставлених комунікативних завдань.

РОЗДІЛ 3.

ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ)

3.1 Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису в закладі середньої освіти

Зростання складності сучасного життя, динамічні запити суспільства та новітні освітні віяння роблять дедалі актуальнішими вимоги до підготовки учнів до життя в інноваційному інформаційному суспільстві. Їм потрібно мати чітке уявлення про цінності, уміти мислити критично й діяти рішуче в умовах інтеграції, а також володіти бездоганними навичками комунікації. Щоб підготувати учнів до життя в динамічному світі, де знання швидко стають застарілими, важливо зробити акцент на функціональному компоненті навчання мови. Це означає, що замість механічного запам'ятовування правил та фактів, учні повинні вчитися використовувати мову в реальних ситуаціях, формувати вміння та навички, а також розвивати ціннісне ставлення до мови. Сучасні вимоги до освіти диктують потребу оновлення змісту уроків української мови. Це означає, що традиційні підходи до навчання, наукові пріоритети, форми та методи викладання мають бути переглянуті. Натомість варто розробити сучасні підходи, які сприятимуть усебічному розвитку учнів.

В українській лінгводидактиці та психолінгвістиці досі немає чітко визначеного та загальноприйнятого поняття «підхід до навчання». Це призводить до неоднозначного трактування терміна, а також до розбіжностей у моделях його структурно-сміслового наповнення. С. Омельчук стверджує, що будь-який підхід до викладання мови ґрунтується на трьох стовпах: чітко визначеній меті (стратегічній ідеї), системі принципів (концепції) та ключових поняттях (основних категоріях) [56, 3].

Потрібно звернути увагу на багатозначність терміна «підхід до навчання» в психолого-педагогічній літературі. Він характеризується як багатогранне поняття з декількома основними значеннями:

а) світоглядна основа: відображає загальні орієнтири та цінності, які перебувають в основі освітнього процесу. Ці орієнтири та цінності формуються під впливом соціальних факторів та світоглядних переконань учасників процесу навчання. Світоглядна основа визначає, як саме вчителі та учні сприймають світ, розуміють знання та ставляться до згаданого процесу;

б) системно-організаційний каркас, який охоплює всі компоненти освітнього процесу. Цей каркас визначає структуру, зміст, методи та форми навчання, а також взаємодію між учителем та учнем. Системно-організаційний каркас забезпечує цілісність та узгодженість усіх елементів освітнього процесу, що сприяє його ефективності [14, с.75].

С. Омельчук трактує «підхід до навчання мови» як багатогранну лінгводидактичну категорію, що охоплює принципи, технології, методи, прийоми, засоби та форми навчання. Ця система характеризується чітко визначеною концепцією, структурованістю процесу, системністю, керованістю та ефективністю [56, с.4].

Згідно з основними державними документами з питань шкільної мовної освіти в українських школах застосовують три основних підходи до навчання мови:

1) особистісно орієнтований: ґрунтується на взаємодії та розвитку особистостей учителя й учнів. Освітній процес вибудовують на основі рівності у спілкуванні та партнерства в навчанні;

2) компетентнісний: фокусується на досягненні чітких результатів навчання. Учні набувають ключових, загальнопредметних та предметних компетенцій;

3) діяльнісний підхід: спрямований на розвиток умінь та навичок учнів. Набуті знання застосовуються на практиці, що готує учнів до успішного життя в суспільстві [19].

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти України (ДСПЗО) визначає ці три підходи як основні для шкільної мовної освіти.

Згідно з чинною програмою [67], [68] вивчення української мови має ґрунтуватися на комплексному підході, що поєднує в собі чотири ключові напрямки:

1. Особистісно орієнтований підхід. Цей підхід ставить у центр освітнього процесу особистість учня, його потреби, інтереси та можливості. Навчання максимально враховує індивідуальні особливості учнів, стимулюючи їхню мотивацію та активну участь у процесі пізнання.

2. Комунікативно-діяльнісний підхід. Цей підхід акцентує на практичному використанні мови в реальних комунікативних ситуаціях. Учні не лише вивчають правила граматики та лексики, але й навчаються спілкуватися українською мовою в різних контекстах, використовуючи різновиди мовленнєвої діяльності.

3. Компетентнісний підхід. Цей підхід спрямований на формування в учнів не лише знань, але й умінь та навичок, необхідних для успішного використання мови в житті. Учні навчаються критично мислити, аналізувати інформацію, самостійно шукати та використовувати знання для вирішення проблем.

4. Соціокультурний підхід. Цей підхід знайомить учнів з культурою та цінностями українського народу, формує в них повагу до мови та традицій. Учні вивчають не лише мову, але й особливості українського менталітету, історії та звичаїв.

Поєднання цих чотирьох підходів дозволяє створити цілісну та ефективну систему навчання української мови, яка відповідає сучасним вимогам та готує учнів до успішного життя в українському суспільстві.

Сьогодні в освіті стрижневими є гуманізація процесу вивчення мови, повага до особистості учня. Цей підхід ґрунтується на таких цінностях: людина – в центрі освітнього процесу. Усі методи та прийоми навчання спрямовані на розвиток особистості учня, його здібностей та талантів; повага до особистості учня – учні сприймаються не як пасивні об'єкти навчання, а як активні учасники процесу пізнання, учитель враховує їхні думки, почуття та

потреби; виховання мовної особистості учня. Головною метою педагогічного процесу стає не лише засвоєння учнями мовних знань та навичок, а й формування в них мовної свідомості, мовної культури та мовної компетенції.

Мовна особистість в лінгводидактиці – це активний учасник мовленнєвої діяльності, який володіє знаннями мови та вміє їх застосовувати. Теорія мовленнєвої діяльності розкриває модель мовної особистості як цілісну систему, що поєднує в собі такі компоненти: мовну інтуїцію, тобто вроджену здатність відчувати мову, розуміти її структуру та правила; мовні здібності, тобто володіння механізмами продукування, сприймання та розуміння мовлення; мовну компетенцію, тобто знання мови та вміння використовувати її в різних ситуаціях спілкування.

Лінгводидакт О. Біляєв наголошує, що в навчанні мови діяльнісно-комунікативний підхід має особливу вагу серед загальнодидактичних та спеціальних (методичних) принципів [2, 5].

Комунікативно-діяльнісний підхід, який використовується в програмі з української мови для 10-11 класів академічного рівня, акцентує на тому, що мова – це інструмент для спілкування. Учні не лише вивчають правила мови, а й навчаються використовувати її в різних ситуаціях: слухати та розуміти усне мовлення, читати й розуміти тексти, говорити та писати [67, 4].

І. Кухарчук слушно зауважує, що вивчення синтаксису за допомогою комунікативно-діяльнісного підходу дає низку суттєвих переваг. Цей підхід дозволяє досліджувати синтаксичну будову мови як динамічну систему, вивчаючи функціонування синтаксичних одиниць у різних мовленнєвих ситуаціях. Це, своєю чергою, сприяє формуванню вміння комунікативно доцільно використовувати синтаксичні засоби мови [46, 4].

Багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у своїх наукових працях приділяли увагу дослідженню синтаксичної будови мови з погляду її комунікативного призначення: І. Вихованець, В. Богатько, Р. Горобець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, І. Завальнюк, А. Загнітко, Н. Іваницька, Н. Кондратенко, М. Мірченко, М. Плющ, К. Шульжук та ін.

Науковці акцентують на значущості комунікативного підходу до вивчення синтаксису, адже він дозволяє досліджувати синтаксичну структуру мови в широкому спектрі комунікативних можливостей людини та орієнтований на задоволення потреб мовця у спілкуванні.

У низці дисертаційних робіт з теорії та методики викладання української мови, опублікованих протягом останніх років, досліджувалися окремі аспекти впровадження комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення синтаксису. Л. Давидюк у своєму дослідженні зосередилася на вивченні формування комунікативних умінь учнів під час вивчення синтаксису простого речення на комунікативно-діяльнісній основі. С. Омельчук розробив методику формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів на завершальному етапі вивчення синтаксису простого речення, використовуючи комунікативно-діяльнісний підхід. І. Кухарчук дослідила, як цей підхід може бути застосований у мовній освіті вчителів української мови та літератури.

У процесі шкільної мовної підготовки синтаксису української мови відводиться значна увага, адже він слугує фундаментом граматики, де найповніше розкривається функціональна вага мовних одиниць та їхня роль у реалізації комунікативних намірів. Вивчаючи синтаксис, важливо враховувати його зв'язок з іншими розділами мовознавства, особливо з морфологією, адже це дозволяє краще зрозуміти будову мови. Вивчення синтаксису на уроках розкриває мову як складну систему, де кожен елемент пов'язаний з іншими. Більшість мовних понять можна по-справжньому зрозуміти лише на синтаксичному рівні. Знання синтаксичної теорії, своєю чергою, безпосередньо впливають на якість комунікативних умінь та навичок.

Наразі система навчання синтаксису в закладах освіти не в повній мірі забезпечує формування у школярів належного рівня знань і практичних навичок, які їм знадобляться в майбутньому. Традиційний підхід до вивчення курсу української мови не відповідає сучасним вимогам і завданням мовного й мовленнєвого розвитку учнів. На жаль, уроки синтаксису української мови часто сприймаються учнями як надзвичайно складні та нецікаві. Засвоєні

знання з цього розділу не дають їм розуміння, як використовувати мову в реальному житті, і не допомагають у вирішенні проблем, із якими вони стикаються щодня.

Існує низка причин, чому уроки синтаксису української мови учням складні та нецікаві. Одна з них полягає в тому, що освітній процес не пов'язаний з реальним мовним середовищем, у якому живуть та спілкуються учні. Крім того, на цих уроках часто відсутня мотивація, адже школярі не розуміють, як синтаксичні поняття, які вони вивчають на уроці, можуть бути корисними їм у повсякденному житті.

Запропонований у кваліфікаційній роботі метод використання прикладів та самостійного пошуку учнями ілюстративного граматичного матеріалу з сучасних публіцистичних текстів має значний потенціал для вирішення проблеми відірваності вивчення синтаксису від реального мовного середовища. Цей метод дозволить учням досліджувати синтаксичні конструкції – еліптичні, заперечні та питальні речення – на основі актуальних та цікавих для них текстів з реального життя. Це водночас сприятиме кращому розумінню учнями практичного застосування синтаксичних правил та мотивуватиме їх до вивчення мови. Крім еліптичних, заперечних та питальних конструкцій, учні також можуть досліджувати інші синтаксичні явища, такі як порядок слів у реченні, уживання слів, належних до різних частин мови, використання прийменників, сполучників тощо. Важливо, щоб учні не лише знаходили приклади синтаксичних конструкцій, але й аналізували їх, пояснюючи правила, на яких вони ґрунтуються. Використання запропонованого методу може бути доповнене іншими методами активного навчання, такими як дискусії, рольові ігри, проекти тощо.

Наявна система підручників робить акцент на теоретичних аспектах синтаксису та пунктуації, приділяючи недостатньо уваги практичному застосуванню цих знань у реальних комунікативних ситуаціях. Це обмежує вміння учнів використовувати синтаксичні засоби української мови з урахуванням контексту та цілей спілкування. Щоб оволодіти синтаксисом

української мови як інструментом спілкування, учень має зрозуміти принципи побудови синтаксичних конструкцій; вивчити, як ці конструкції адаптуються до різних мовленнєвих ситуацій та комунікативних цілей; оволодіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування.

Вивчаючи синтаксис і пунктуацію за комунікативно-діяльнісним підходом, важливо зосередити увагу учнів на практичному застосуванні цих правил у реальних мовленнєвих ситуаціях. Порівнюючи логіко-граматичний та функціональний напрями в мовознавстві, учитель на уроках комунікації створює умови для розвитку мовлення й мислення учнів. Це стає можливим завдяки аналізу синтаксичних одиниць не лише окремо, але й у контексті тексту, тому публіцистичний матеріал стане в нагоді.

На основі теоретичних знань учні мають навчитися спостерігати за функціонуванням та будовою вивчених синтаксичних одиниць у текстах. Це допоможе їм аналізувати гнучкі способи їх використання залежно від змісту висловлювання, поєднувати синтаксичні одиниці, komponувати тексти та свідомо замінювати одні мовні моделі іншими.

Вивчення синтаксису має на меті ознайомити учнів з основними одиницями синтаксичного розділу, сформувати у свідомості учнів ключові синтаксичні поняття, виробити навички використання синтаксичних конструкцій, розширити учнівський індивідуальний запас синтаксичних конструкцій.

Для ефективного засвоєння синтаксичних знань, умінь та навичок важливо розкрити учням сутність цього рівня мови, а також орієнтувати їхні дії та методи роботи в процесі вивчення на ті аспекти дійсності, які він досліджує. Опановуючи синтаксичні знання, дитина відчуває себе дослідником, який робить нові відкриття у кожній новій темі (понятті, правилі тощо). Вербалізація знань учнем – це невід’ємна частина навчання, яка слугує для вчителя інструментом контролю за ходом засвоєння матеріалу та виявлення помилок. Для учня ж це спосіб екстерналізації внутрішнього

мовлення, що сприяє чіткому формулюванню понять та засвоєнню їх структури.

Отже, мета вивчення синтаксису в закладах освіти є різноаспектною: 1) поглиблене й розширене розуміння учнями функційних виявів синтаксичних одиниць у різних контекстах спілкування, ураховуючи мету й завдання комунікації; 2) розвиток у школярів комунікативної компетенції на основі формування синтаксичних умінь та навичок; 3) підготовка учнів до успішного виконання навчальних завдань з синтаксису в шкільному курсі української мови, що допоможе їм оволодіти мовними знаннями та навичками.

3.2 Специфіка вивчення синтаксису в старшій шкільній ланці

Вивчення синтаксису посідає важливе місце у навчанні української мови в закладах середньої освіти. Це пов'язано з тим, що саме речення, як найменша комунікативна одиниця мови, стає платформою для найповнішого вираження мовних одиниць інших рівнів – фонетики, словотворення, семантики, морфології та стилістики. У реченні мовні засоби набувають функціональної завершеності й логічної оцінки, що робить синтаксис ключовим для розуміння та використання мови.

У контексті неперервної мовної освіти синтаксис відіграє ключову, вершинну роль, підпорядковуючись двом фундаментальним функціям мови: комунікативній та когнітивній. Ефективність професійно-педагогічного спілкування, яке вміщує комунікативний, соціально-перцептивний та інтерактивний аспекти, та вдале донесення інформації, потрібної для суб'єкт-суб'єктної діалогічної (полілогічної) взаємодії, ґрунтується не лише на багатому словниковому запасі мовця. Важливу роль відіграє також володіння синтаксичною будовою мови як інструментом спілкування. Це передбачає розуміння закономірностей сполучуваності слів, побудови речень, виражальних можливостей різних синтаксичних структур та вміння використовувати їх комунікативно доцільно залежно від мовленнєвої ситуації.

Володіння синтаксисом є однією з найважливіших мовних компетентностей, яку повинні набути учні для успішного спілкування в різних ситуаціях. Це передбачає вміння використовувати усну та писемну літературну мову, володіти синтаксичними одиницями різних рівнів (словосполучення, речення, текст, складне синтаксичне ціле), різними типами синтаксичних конструкцій та сполучними засобами (сполучникові, безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні речення з різними видами зв'язку тощо). Учні повинні вміти використовувати мову відповідно до теми, мети, ситуації спілкування та жанру комунікації.

Яскраве й змістовне вираження думок у мовленні ґрунтується на синтаксичній логічності, витонченості мовних форм, унікальних рисах національної мови, інформативній насиченості, а також лексичній, семантичній та синтаксичній різноманітності. Існує тісний зв'язок між синтаксичною компетенцією та високим рівнем загальної культури учнів, який проявляється в їхньому мисленні, поведінці й емоціях. Синтаксична компетенція слугує дзеркалом процесів мовомислення, мовотворення та мовопродукування, які відбуваються протягом мовної освіти.

Наразі бракує ґрунтовних наукових робіт, які б чітко окреслили теоретичні та методичні підходи до викладання синтаксису й пунктуації української мови учням 10-11 класів в умовах реформованої освітньої системи. На основі нашого педагогічного досвіду та постійного моніторингу (анкетування, діагностування, творчі роботи, тестування тощо), що проводиться серед вчителів української мови та учнів старших класів, можна зробити висновок про те, що усне мовлення учнів цього віку потребує значного вдосконалення. Їхні висловлювання часто характеризуються недбалюю синтаксичною будовою, порушеннями структури речень та значною кількістю типових пунктуаційних помилок у письмових роботах. Традиційний підхід до викладання синтаксису в закладах середньої освіти, який ґрунтувався на системно-описовому принципі, де синтаксичні одиниці розглядалися як формальна система, має певні обмеження. Вивчення синтаксичних явищ лише

на рівні розбору окремих речень, аналізу текстів, складання речень за схемами тощо не дає можливості повноцінно дослідити синтаксичну будову української мови як динамічну систему. Такий підхід не дозволяє учням глибоко зрозуміти функціонування синтаксичних одиниць у різних мовленнєвих актах та навчитися комунікативно доцільно використовувати синтаксичні засоби. Навчання синтаксису й пунктуації української мови в сучасній школі має ґрунтуватися на комунікативному підході (комунікативний синтаксис) з метою формування в учнів умінь і навичок вільно й доцільно використовувати мовні засоби в різних мовленнєвих ситуаціях.

О. Курило у своїй лінгводидактичній праці «Уваги до сучасної української літературної мови» наголошує, що складність синтаксичної будови мови зумовлена особливостями уявлень та асоціативних зв'язків між ними, які у різних народів формувалися протягом історії по-різному, залежно від їхнього минулого та інших чинників [45, 20].

З метою формування глибокого розуміння синтаксису української мови потрібно донести до учнів специфіку організації цього рівня мовної системи. Це стосується, зокрема, особливостей побудови синтаксичних конструкцій української мови порівняно з іншими мовами, структурно-семантичних характеристик синтаксичних категорій, правил інтонування різних типів речень та їхнього використання в мовленні для ефективного досягнення комунікативних цілей.

Методика викладання української мови передбачає поетапне вивчення синтаксису в закладах середньої освіти, що охоплює такі етапи:

1. Практичне ознайомлення з синтаксичними одиницями (початкова школа): учні знайомляться з видами речень за метою висловлювання, головними та другорядними членами речення, засобами зв'язку слів, однорідними членами речення тощо.

2. Пропедевтичне вивчення основних понять синтаксису й пунктуації (5 клас): закладається фундамент для подальшого вивчення синтаксису, учні знайомляться з базовими поняттями та термінами.

3. Вивчення синтаксису в контексті морфології (6-7 класи): вивчення синтаксичних явищ поєднується з вивченням морфологічних категорій, що готує учнів до систематичного курсу синтаксису. Акцент робиться на морфологічному та семантичному аспектах синтаксису.

4. Систематичний курс навчання синтаксису (8-9 класи): глибоке вивчення синтаксичних явищ з урахуванням комунікативного та стилістичного аспектів.

5. Удосконалення комунікативних умінь і навичок (10-11 класи): узагальнення та систематизація знань про синтаксис української мови, формування вмінь використовувати синтаксичні засоби для ефективної комунікації.

Навчання морфології на синтаксичній основі є ключовою лінгводидактичною ідеєю шкільної практики. У 6-7 класах при вивченні синтаксису увагу зосереджують на морфологічних і лексико-морфологічних властивостях синтаксичних одиниць. Вивчення морфологічних категорій неможливе без урахування їхніх синтаксичних ознак, які впливають із певних морфологічних властивостей.

У 8-9 класах учні переходять до глибокого й систематичного вивчення синтаксису й пунктуації української мови. Це передбачає актуалізацію пропедевтичних знань, тобто учні повторюють, поглиблюють та розширюють знання про синтаксичні й пунктуаційні явища, набуті в попередніх класах; вивчення нових теоретичних відомостей – учні знайомляться з новими теоретичними положеннями з синтаксису й пунктуації, які розширюють їхнє розуміння мови; формування синтаксичної й пунктуаційної компетентності на основі актуалізованих знань та нових теоретичних відомостей учні формують уміння й навички правильно й доречно використовувати синтаксичні й пунктуаційні засоби української мови. Ця компетентність охоплює широкий

спектр умінь, зокрема: синтаксичний аналіз – учні навчаються чітко й правильно виділяти словосполучення в реченні, визначати головне й залежне слово, розрізняти прості й складні речення, а також їхні види за метою висловлювання, за емоційним забарвленням та за будовою; пунктуаційний аналіз – учні навчаються правильно використовувати розділові знаки відповідно до пунктуаційних правил, що сприяє чіткості й зрозумілості письмового мовлення.

У рамках поглибленого вивчення української мови значну увагу приділяють функціональному аспекту синтаксису. Це передбачає дослідження функціональних властивостей синтаксичних одиниць, тобто їхньої ролі та значення в текстах різної стилістичної спрямованості, типів і жанрів мовлення.

Важливою складовою цього процесу є послідовне збагачення граматичної будови мовлення учнів на рівні слова, словосполучення та різних видів речень. Це стосується речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні), емоційним забарвленням (окличні, неокличні), характером граматичної основи (односкладні, двоскладні, багатоскладні), кількістю граматичних основ (прості, складні), а також видів складних речень (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові) та видів зв'язку в них. Адже цікавим є той співрозмовник, який послуговується не одноманітними структурами, а може варіювати синтаксичні конструкції залежно від завдань комунікації, пунктуаційно грамотно оформлювати діалогічні й монологічні висловлювання тощо. Володіння арсеналом синтаксичних конструкцій допомагає зробити мовлення правильним у функційно-граматичному плані, точним – у смисловому, виразним – в естетичному плані.

Вивчення синтаксису та пунктуації української мови у старших класах має здійснюватися в рамках чіткої лінгводидактичної системи. Ця система характеризується певною метою та завданнями, відповідає організаційним, психолого-педагогічним, науково-методичним, лінгводидактичним умовам, а також суб'єктивним та об'єктивним акмеологічним факторам. Вона ґрунтується на принципах компетентнісного, особистісно орієнтованого та

діяльнісного підходів, на основоположних лінгводидактичних та методичних принципах, методах та прийомах навчання, формах організації освітнього процесу, який реалізується поетапно протягом усього життя.

Навчання синтаксису й пунктуації української мови ґрунтується на трьох ключових методологічних принципах: компетентнісному, особистісно зорієнтованому та діяльнісному. Ці підходи роблять можливим організацію диференційованого, гуманістично спрямованого та акме-синергетичного освітнього процесу. Завдяки їм формується національно-мовна особистість учня відповідно до його індивідуальної освітньої траєкторії. Такий підхід до навчання також забезпечує науково-методичну базу для неперервної мовної освіти, яка зважає на національні надбання світового значення та усталені європейські традиції.

Серед синтаксичних одиниць сучасної української літературної мови неповні речення посідають особливе місце. Ураховуючи значущість неповних речень у сучасній українській мові, ми пропонуємо розглянути методику їх вивчення. Це дозволить не лише забезпечити ґрунтовне засвоєння учнями пропонованої теми, але й відкриє нові можливості для урізноманітнення навчального матеріалу. Одним із перспективних напрямків у цьому контексті є використання газетної публіцистики.

Глибоке розуміння формально-граматичних, семантичних особливостей неповних речень, а також контексту їх уживання є ключовим для професійної підготовки вчителів української мови. Саме на цій основі формується вміння свідомо використовувати ці синтаксичні конструкції в процесі спілкування, що, своєю чергою, сприяє вдосконаленню мовленнєвих навичок учнів.

Уміння розрізняти повні й неповні речення, розуміти особливості еліптичних та односкладних номінативних речень, а також відмінності між неповними контекстуальними й неповними ситуативними структурами є ключовим для розвитку мовних навичок учнів. Це дозволить їм не лише чітко визначати мовленнєві ситуації, в яких найчастіше вживаються ці типи речень, але й свідомо використовувати їх у різноманітних контекстах. Вивчення

неповних речень у школі є надзвичайно важливим, адже сприяє збагаченню синтаксичної структури мовлення школярів.

Для кращого розуміння учнями специфіки неповних контекстуальних та неповних ситуативних структур, варто залучити їх до пошуку ілюстративного матеріалу, який чітко демонструє ці мовні явища, газетні видання можуть стати альтернативою для шкільного підручника. Самостійний пошук ілюстративного матеріалу учнями в газетних статтях стимулює їхню пізнавальну активність, розвиває критичне мислення та навички дослідницької роботи. Під час пошуку прикладів учні мають можливість звертатися до різних джерел інформації, що розширює їхній кругозір та збагачує мовний запас. Важливо, щоб учні не лише знаходили ілюстративний матеріал, але й вміли його пояснювати, аналізувати та коментувати. Так, наприклад, знайшовши в газеті речення *Усвідомлення Батьківщини, нерозривного зв'язку з нею для когось настає раніше, для когось – пізніше* (Україна молода, 24.04.2024 с.6), учні мають ідентифікувати, що це речення неповне контекстуальне, адже на місці пропуску має бути слово «настає», яке ми розуміємо, спираючись на контекст. Прикладом неповного ситуативного речення може слугувати така структура: *Цей проєкт чекає успіх. А якийсь із привабливих, на перший погляд, опиниться у смітнику. Задача Sikorsky Challenge – дати інноваціям шанс, показати привабливість того чи іншого рішення. А головним суддею буде, безумовно, інвестор. Ау, інвестори!* (Світ, листопад 2023, №41-42, с. 7). Учні мають пояснити, що останнє речення не містить головного члена *приходьте*, його наявність і не потрібна в реченні, адже сутність можна легко зрозуміти із ситуації мовлення. Прикладом еліптичної конструкції може слугувати речення: *Допомога – звідусіль!* (Світ, березень 2023, с. 2). Учень має пояснити, що опущений підмет ми добираємо з власного досвіду, до прикладу, «надходить», «дається», «приходить».

Отже, синтаксис є ключовим для розуміння та використання мови, адже саме в реченні мовні засоби набувають функціональної завершеності. Володіння синтаксисом – одна з найважливіших мовних компетентностей,

потрібних для успішного спілкування в різних ситуаціях. Вивчення цього мовного розділу сприяє розвитку мислення, поведінки й емоцій учнів. Синтаксична компетенція слугує дзеркалом процесів мовомислення, мовотворення та мовопродукування.

3.3 Дидактичні вправи та завдання (на матеріалі дослідження)

Одним з основних завдань уроків рідної мови є формування в учнів комунікативної компетентності, тобто вміння вільно та, головне, грамотно, висловлювати свої думки. Для забезпечення активної участі здобувачів освіти в освітньому процесі вчителю потрібно застосовувати ефективні методи та прийоми, що сприяють організації взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Методи навчання мови – це стратегії, які вчитель застосовує для організації освітнього процесу, спрямованого на засвоєння учнями мовних знань, умінь та навичок. Їхній вибір зумовлений віковими особливостями учнів та спрямований на підвищення мотивації до навчання. Кожен метод навчання складається з окремих прийомів, які є його структурними компонентами та забезпечують поетапне засвоєння навчального матеріалу. Прийом є елементарною одиницею методу навчання, що характеризується своєю специфікою та здатністю інтегруватися в різні методичні системи. У процесі вивчення мови застосовується широкий спектр прийомів, зокрема: граматичний розбір, порівняльний аналіз мовних явищ, трансформаційні вправи та моделювання мовних структур.

Ми проаналізуємо методику використання газетних текстів як дидактичного матеріалу для формування у восьмикласників уміння розпізнавати та аналізувати неповні речення. Дидактичні вправи спрямовані на розвиток в учнів свідомості та цілеспрямованості при виконанні навчальних завдань, що сприяє формуванню стійких умінь і навичок. Функція вправи полягає у переведенні теоретичних знань у практичні вміння та навички, що забезпечує готовність учнів до ефективної діяльності в різних умовах.

Ефективне виконання вправ можливе лише за умови міцного засвоєння учнями теоретичного матеріалу та чіткого розуміння алгоритму дій, який поступово ускладнюється задля формування стійких умінь і навичок.

Вивчаючи тему неповних речень, восьмикласники повинні сформулювати вміння розрізняти їх за будовою від односкладних речень; моделювати неповні речення; застосовувати їх у власному мовленні відповідно до мовних норм; використовувати тире в неповних реченнях відповідно до орфографічних норм та аргументувати таке вживання; аналізувати текст на наявність пунктуаційних помилок та виправляти їх, спираючись на теоретичні знання; конструювати тексти різних жанрів і стилів, ефективно застосовуючи неповні речення для посилення виразності.

Пропонуємо дидактичний матеріал у вигляді вправ, розроблених на основі автентичних медіатекстів, для поглиблення розуміння неповних речень восьмикласниками.

1. *Вибірковий диктант.* Прочитайте запропонований газетний уривок. Випишіть з тексту неповне речення. Аргументуйте чому це речення є неповним. Поясніть розділовий знак. Чи використав автор його відповідно до норм української пунктуації?

Є заслуга наших вчених і в тому, що в Україні не настав повний блекаут, що працювали наші атомні електростанції й ТЕЦ. А завдання на кшталт вироблення регульовальних і поглинальних стрижнів для водо-водяних ядерних реакторів – взагалі, окрім наших науковців, мало кому у світі до снаги. Більше про ці здобутки ви можете прочитати на шпальтах «Світу».

Щодо повоєнного відновлення України, то наші науковці готові надати як стратегічне бачення, так і взяти участь у конкретних проєктах. Але, щоб втілити всі амбітні плани, нам потрібна Перемога, якої й хочеться насамперед побажати усім нам! А ще – попри всю складність нинішніх часів – не втратити жагу до наукового пізнання. Слава українським науковцям! Слава Україні! (Світ, травень 2023, с. 1).

Таке завдання є універсальним інструментом, який можна адаптувати до будь-якого віку і рівня підготовки учнів. Регулярне використання цього завдання допоможе учням не лише покращити свої знання з української мови, але й розвинути критичне мислення, творчі здібності та комунікативні навички.

2. *Завдання.* Прочитайте уривок з української газети «Україна молода». Знайдіть у тексті приклади неповних речень. Випишіть їх, поясніть тип неповноти і роль розділових знаків. Спробуйте самостійно доповнити одне з цих речень, зберігаючи стиль автора.

Усвідомлення Батьківщини, нерозривного зв'язку з нею для когось настає раніше, для когось – пізніше. Коли я навчалася в Косівському училищі прикладного та декоративного мистецтва, якраз відбувалися події, що увійшли в історію України як Революція на граніті. Вона на ту пору була мені абсолютно незрозумілою. Під час Помаранчевої революції вже усвідомила, що Батьківщина дана нам Богом і за неї потрібно боротися. Пізніше стала учасницею Революції гідності, неодноразово їздила на столичний Євромайдан. І коли там відбулися сумнозвісні події, пов'язані зі штурмом Майдану, моя Вітчизна стала для мене чимось живим і до болю близьким. Я стала почуватися її невід'ємною частиною (Україна молода, 24.04.2024, с. 6).

За допомогою такої вправи учні закріплюють теоретичні знання про неповні речення на практиці, виявляючи їх у тексті автентичного джерела; аналізують, як неповні речення впливають на стилістику тексту, емоційне забарвлення та динаміку викладу; навчаються виділяти головну інформацію, встановлювати логічні зв'язки між частинами речення й абзацами; демонструють здатність до самостійного конструювання речень, зберігаючи стилістику автора. Текст містить історичні факти, що сприяє формуванню національної свідомості учнів.

3. *Вправа «Знайди зайве»* (на матеріалі газети «Україна молода»).

1. *Дуже важливо підтримувати людей, які бачили, переживали те, чого не бачили ми (Україна молода, 24.04.2024, с.2).*

2. *І якщо раніше на те, щоб звести всю цю інформацію до купи, треба було витратити десь 3-4 години, то зараз комп'ютерна програма робить це за лічені секунди (Україна молода, 02.10.2024, с.6).*

3. *«Строїтелі комунізму»... в басейні з підігрівом (Україна молода, 24.04.2024, с. 11).*

4. *Упродовж усієї української історії московські загарбники прагнуть будь-що перервати національне коріння між поколіннями українців, переінакшити, тобто психологічно і духовно підкорити (Україна молода, 24.04.2024, с.10).*

5. *І якщо раніше дехто з учнів хитрував: мовляв, я не хочу снідати або обідати в їдальні ліцею, бо там дають манну чи перлову кашу, то зараз батьки, які мають змогу ознайомитися з меню, чітко знають, що такого не може бути (Україна молода, 02.10.2024, с.6).*

Ця вправа спрямована на розвиток в учнів кількох важливих навичок: уміння аналізувати текст (учні повинні уважно прочитати кожне речення, виділити ключові слова та поняття, установити логічні зв'язки між ними); розуміння лексичного значення слів (для успішного виконання завдання потрібно знати значення всіх слів, що входять до складу речень); визначення тематичної єдності (учні повинні зрозуміти, яку тему охоплюють усі речення); учні навчаються аналізувати інформацію, порівнювати різні факти та робити висновки; визначаючи зайве речення, учні вчаться встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати та систематизувати інформацію.

4. *Вправа «Створи слоган» (на матеріалі газети «Світ», квітень 2024, № 11-12). Знайдіть неповне речення та придумайте до нього слоган.*

Вправа «Створи слоган» на основі неповного речення з газети «Світ» – це творче завдання, яке спрямоване на розвиток в учнів кількох важливих навичок та компетенцій: учні навчаються визначати неповні речення в тексті, аналізувати їхню структуру та значення; для створення слогану потрібне вміння добирати слова, що точно передають ідею, та використовувати різні словотвірні засоби; здобувачі освіти навчаються добирати слова та вирази, які

відповідають стилістиці слогану (лаконічність, образність, емоційність), розвивають здатність генерувати нові ідеї та нестандартні рішення.

5. *Інтерактивне гра «Так чи ні»* (на матеріалі речень із газет «Світ» та «Україна молода»).

Учитель називає речення, а учні піднімають картки з відповідями «так» або «ні», визначаючи, чи є речення повним чи неповним.

Приклади речень:

1. *У дитинстві, прокидаючись зрання до школи, єдиною радістю було вдягти теплі колготки, які мама заздалегідь клала на батарею* (Україна молода, 23.10.2024, с. 3).

2. *Одного разу бачу, як повз наш двір проходить вдова Малофєєва, жінка років 50, вона тягне за собою возик, а на возику – мішечок, у якому десь 30-40 кг пшениці* (Україна молода, 28.20.2022, с. 8).

3. *Усі діти різні* (Україна молода, 23.10.2024, с. 7).

4. *Разом – до перемоги* (Україна молода, 06.03.2024, с. 14).

5. *Але мене тягнуло у Львів* (Україна молода, 23.10.2024, с. 5).

Інтерактивна гра «Так чи ні» з використанням речень із газет «Світ» та «Україна молода» є ефективним методом навчання, який спрямований на розвиток кількох важливих навичок учнів: здобувачі освіти навчаються відрізнити повні речення від неповних, а для того щоб визначити, чи є речення повним, учні повинні проаналізувати його структуру, знайти підмет і присудок; гра вимагає від учнів зосередитися на кожному слові речення, щоб правильно визначити його тип; восьмикласники повинні швидко проаналізувати речення і дати відповідь.

Після відповіді «так» або «ні» бажано, щоб учні могли пояснити свій вибір, аргументуючи його. Це розвиває вміння логічно мислити та обґрунтовувати свою думку. Гру можна проводити в групах, розвиваючи командну роботу, це сприяє розвитку навичок співпраці та взаємодопомоги. А оскільки речення взяті з реальних текстів, то завдання стають більш цікавими, наближеними до реального життя.

6. *Вправа «Конструктор речень».* Учні отримують картки зі словами і повинні скласти з них різні типи неповних речень, які вибрані з газет «Україна молода» та «Світ».

Виконуючи вправу, здобувачі освіти навчаються правильно поєднувати слова в речення, дотримуючись граматичних норм; закріплюють знання лексики, розширюють свій словниковий запас; складаючи речення зі слів, учні проявляють креативність, шукають нестандартні поєднання слів; використання слів із газетних статей допомагає учням розуміти, як слова набувають різних значень залежно від контексту; восьмикласники навчаються узгоджувати слова за родами, числами і відмінками, будувати різні види зв'язків між словами в реченні.

7. *Індивідуально-дослідне завдання.* Створити проєкт «Неповні речення в арсеналі української публіцистики».

Учні мають створити 2 блоки: 1) теоретичний, який пояснює, що таке неповні речення, яку функцію вони виконують, які розділові знаки потрібно вживати; 2) практичний – учні на матеріалі українських газет демонструють відмінності між неповними та односкладними реченнями.

Цей проєкт є надзвичайно ефективним інструментом для комплексного розвитку різноманітних умінь та навичок учнів. Восьмикласники досконало вивчають поняття повного та неповного речень, їхні різновиди та функції в мові; навчаються правильно вживати розділові знаки в неповних реченнях; досліджуючи використання неповних речень у публіцистичних текстах, учні розуміють, як ці конструкції впливають на виразність мови. Восьмикласники навчаються знаходити потрібну інформацію в різних джерелах (підручниках, наукових статтях, газетах); виділяти головне, порівнювати, робити висновки; аналізувати публіцистичні тексти, виявляючи в них приклади неповних речень. Під час створення теоретичної частини проєкту здобувачі освіти демонструють свої вміння чітко і логічно викладати думки; ефективно презентувати свій проєкт перед однолітками або вчителем.

Отже, вправа – це найкращий спосіб перевірити, як добре учні зрозуміли тему. За результатами вправ ми бачимо, чи можуть школярі використовувати свої знання креативно. Вправи, розроблені на газетному матеріалі, надають урокам української мови низку важливих переваг. Газетні статті відображають сучасні події, що робить навчання більш актуальним та цікавим для учнів, що дозволяє пов'язати теоретичні знання з реальним життям. На основі прочитаних статей здобувачі освіти можуть писати рецензії, есе, створювати власні новини тощо. У сучасних газетних публікаціях висвітлюються суперечливі теми, що стимулює учнів до обговорення та формулювання власної думки. Газетні тексти містять широкий спектр лексики, що дозволяє поповнювати словниковий запас учнів новими словами та словосполученнями.

Наведено модель уроку, сконструйовану відповідно до сучасних освітніх стандартів, яка демонструє ефективні методи інтеграції результатів наукових досліджень у процес вивчення теми «Неповні речення» учнями 8-го класу (див. додаток А).

3.4 Висновки до розділу 3

Завдяки впровадженню комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мови досягають значного рівня засвоєння синтаксичних понять, а також формують стійкі пунктуаційні вміння та навички. Значення вивчення синтаксичних категорій виходить далеко за межі простого пізнання мови. Воно набуває практичного значення, коли кожна синтаксична одиниця розглядається як елемент тексту, що сприймається чи створюється в ході комунікації. Ефективність засвоєння синтаксичних понять залежить від того, наскільки добре учні вміють перетворювати здобуті знання на практичні навички.

Застосування комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення синтаксису набуває дедалі більшої актуальності й стає важливим чинником оновлення шкільної мовної освіти. Мова – це не лише інструмент для

спілкування, а й засіб самовираження та творчості. Рівень цієї творчості ґрунтується на цінностях культури, тому головне завдання – це розробка методики, яка допоможе кожній людині досягти цього рівня. Глибоке та послідовне вивчення синтаксичного рівня мови на основі комунікативного підходу робить значний унесок у формування національно свідомої мовної особистості, яка не лише володіє значним словниковим запасом та граматичними знаннями, але й має розвинену мовну культуру, тонкий мовний смак та стійкість до негативних мовних впливів.

Аналізуючи матеріал сучасної української преси, учні навчаються оцінювати інформацію, виявляти маніпуляції, формувати власну думку на факт, явище, подію. Розроблені в дослідженні вправи та завдання постали на ґрунті цього матеріалу. Вони допомагають учням оволодіти мовними одиницями, моделями, передусім неповними синтаксичними конструкціями, що дозволяє школярам вести діалог у будь-якій ситуації, сприяє формуванню мовнокомунікативної компетентності.

ВИСНОВКИ

1. Публіцистика як один з основних типів мовлення відрізняється від інших завдяки впливу зовнішніх чинників, особливій комунікативній меті та специфічній ситуації спілкування, де мовці віддалені один від одного та інформація йде в одному напрямку. Газетна мова, як одна з підкатегорій публіцистичного стилю, найбільш чітко демонструє ці особливості. Газетна мова прагне захопити увагу читача, зробити інформацію актуальною для нього, вплинути на його емоції та викликати певні асоціації. Ця мета зумовлює постійну потребу публіцистики в експресивних засобах. Наслідком цього стає яскрава експресивність публіцистичного мовлення, що проявляється на лексичному, фразеологічному та синтаксичному рівнях. Автори свідомо обирають експресивні конструкції. Ці стилістичні інструменти, подібні до непрямих мовних актів, дозволяють їм ефективно передати емоції та прихований зміст.

2. Дослідження динаміки та дистрибуції експресивних синтаксичних конструкцій у мові сучасних масмедіа дозволяє зробити висновок про її насиченість стилістично маркованими інструментами впливу на аудиторію. Експресивність – це лінгвістична категорія, що характеризується сукупністю мовних/мовленнєвих ознак, які дають змогу автору виражати суб'єктивне ставлення до теми чи адресата мовлення. Ці ознаки можуть бути наявні як в окремих мовних одиницях, так і в тексті загалом, роблячи його більш емоційним, динамічним та переконливим.

3. Поглиблення сутності поняття «синтаксичні категорії» як фундаментального поняття синтаксису уможливило висновок про відображення ним системності мови. Узаємопов'язаними поняттями в ланцюжку системних відношень слугують такі поняття, як: «синтаксичне значення», «синтаксична форма», «синтаксичний зв'язок», «синтаксична функція», «синтаксична одиниця» і «синтаксичні відношення». Синтаксичне значення потрактуємо як абстрактне значення, яке виражається в синтаксичних одиницях. Найабстрактнішою синтаксичною значеннєвою

ознакою будь-якого речення є предикативність, яка характеризує зміст речення через його зв'язок із дійсністю. Синтаксичну форму витлумачуємо як поняття, яке узагальнює структурно-формальні характеристики організації синтаксичних одиниць і є носієм синтаксичного значення та синтаксичної функції конкретної мовної одиниці. Синтаксичний зв'язок розглядаємо як формальний зв'язок між компонентами синтаксичної структури, виражений відповідними мовними засобами. Синтаксичну функцію потрактуємо широко, охоплюючи роль мовної одиниці в мовленні з огляду на суб'єктивні й об'єктивні чинники. Указуємо на тісний її зв'язок із синтаксичним значенням та синтаксичною формою мовної одиниці. Синтаксичну одиницю кваліфікуємо як ту, що має одне із синтаксичних значень та виконує певну синтаксичну функцію. Загальне поняття «синтаксичні відношення» витлумачуємо як змістові відношення між синтаксичними одиницями, пов'язаними певними синтаксичними зв'язками.

4. Сила експресії неповних речень полягає в їхній універсальності. Завдяки стислості та інформативності вони дозволяють економити мовні ресурси, експресивізують виклад, що, своєю чергою, сприяє активізації уваги слухачів. Уміле застосування неповних речень робить газетні тексти більш динамічними, емоційними та переконливими, адже вони змушують читачів зосередитися на головному та глибше сприйняти інформацію.

5. Важливу роль в мові сучасних масмедійних текстів відіграють еліптичні конструкції. Цей стилістичний прийом дозволяє автору емоційно впливати на читача, залучаючи його до активного сприйняття інформації. Еліптичні речення, з кількісної точки зору, є найпоширенішим різновидом неповних речень, що ґрунтується на семантико-структурних особливостях. Еліптичні речення – це неповні синтаксичні конструкції, де відсутній один або декілька членів, але зміст цих членів чітко впливає з контексту, лексичного значення та граматичної форми інших слів у реченні.

6. Використання питальних речень робить подання інформації більш динамічною та цікавою, залучаючи читача до процесу сприйняття. Вони

допомагають актуалізувати матеріал та глибше його осягнути. Ці синтаксичні одиниці допомагають установити тісніший контакт з аудиторією й емоційно увиразнити текст.

7. Окличні речення – це особлива категорія, яка відрізняється власною цільовою установкою. Вони виражають емоційний стан журналіста, яскраво передаючи різні психічні стани або штучно їх створюючи. У газетних текстах окличні речення використовуються для посилення емоційного впливу на аудиторію й досягнення певних прагматичних цілей.

8. Заперечні речення в мові сучасних українських масмедіа – це не лише інструмент заперечення, вони збагачують публіцистичний текст, роблячи його більш виразним та динамічним. Завдяки їм стилістичний потенціал тексту розкривається повністю, а мова набуває нових експресивних відтінків. Окрім того, заперечні речення відіграють важливу роль у формуванні модальних значень, надаючи тексту глибину та багатогранність.

9. Вивчення експресивного синтаксису в текстах різних стилів з використанням порівняльного методу відкриває нові перспективи для дослідження мови. Це дає змогу проаналізувати семантику й функції експресивних синтаксичних конструкцій у різних контекстах, а також визначити їхній вплив на сприйняття тексту читачем.

10. Дидактичні вправи і завдання, розроблені на матеріалі реченневих ілюстрацій, узятих із газетних контекстів, сприяють формуванню мовнокомунікативної, прагматичної компетенції учнів загальноосвітньої школи, оскільки осучаснюють освітній процес, практично зумовлюють його, роблячи вихід у життєву практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білодід І. К. Про порівняльну стилістику східнослов'янських мов. *Теоретичні проблеми стилістики*. Київ : Наукова думка, 1972. С. 3 – 21.
2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
3. Богатько В. В. Експресивізація українського публіцистичного мовлення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*: зб. наук. праць. Вінниця, 2006. Вип. 8. С. 122–126.
4. Богатько В. В. Синтаксис і стилістика неповних речень у мові сучасної української періодики: навчальний посібник для спецкурсу. Вінниця : Нова книга, 2010. 176 с.
5. Богатько В. В. Структурно-семантична специфіка еліптичних речень у прозових творах Володимира Лиса. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 50–57.
6. Булах М. Б. Лінгвістична аспектологія дослідження стилю масової інформації в слов'янському мовознавстві. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2013. Вип. 26. С. 164–171.
7. Вахек Й. Лінгвістичний словник Празької школи. Київ, 1964. 350 с.
8. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : «Пульсари», 2004. 400 с.
9. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
10. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
11. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.

12. Вінтонів М. О., Загнітко А. П., Сегін Л. В. Функціонування нерозчленованих речень-висловлень з нульовою темою в поезії В. Стуса. *Український синтаксис : навчально-практичний комплекс : [в 2 ч].* Донецьк-Слов'янськ : ДонНУ, 2010. С. 355–359.

13. Вінтонів М. О. Нечленовані речення в сучасній українській мові : статус, функції. *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць.* Черкаси, 2008. Вип. 6. С. 44–48.

14. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

15. Гладкий М. Д. Наша газетна мова. Київ : Держвидав, 1928. 175 с. (Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача). Мюнхен : Вид-во українського вільного університету, 1992. 175 с.

16. Горобець Р. І. Комунікативно-прагматичний потенціал синтаксичних одиниць у мові сучасної української прози для дітей : дис. ... д-ра філософії : 035 Філологія. Вінниця, 2024. 271 с.

17. Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми. *Актуальні проблеми синтаксису : Матеріали міжнар. наук. конф., 19–21 жовтня 2006 р.* Чернівці : Рута. С. 267–275.

18. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибр. праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

19. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (Проект). *Українська мова і література в школі.* 2011. № 5. С. 53–61.

20. Дзюбак Н. М. Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1999. 203 с.

21. Дзюбишина Н.Я. Про еліпсис. *Культура слова.* Київ : Наук. думка, 1983. Вип. 24. С. 25–30.

22. Дудик М. П. Про мовностилістичні аспекти публіцистики. *Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць.* Київ : НПУ, 2001. С. 191–198.

23. Дудик П. С. Еліптичні речення в українській мові. *Українська мова в школі*. 1958. № 2. С. 3–7.
24. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
25. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 380 с.
26. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наук. думка, 1982. 210 с.
27. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Київ : Наукова думка, 1970. 304 с.
28. Журналістика в умовах гласності / А. З.Москаленко, В. А. Качкан, І. Г. Мащенко та ін. Київ : Либідь, 1991. 192 с.
29. Завальнюк І. Я. Синтаксис мови сучасної української газетної періодики : навч. посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 312 с.
30. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
31. Завальнюк І. Я. Структура та стилістичні параметри вживання складноприєднувальних конструкцій у сучасному українському газетному мовленні. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 198–204.
32. Завальнюк І. Я. Функціональна репрезентація еліптичних речень у мовленні української преси початку ХХІ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Філологія (мовознавство)* : зб. наук. праць. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 108–116.
33. Завальнюк І. Я. Функціонально-стилістичні особливості вживання окличних речень у сучасному українському газетному мовленні. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць на пошану проф. К. Г. Городенської з нагоди її 60-річчя. Черкаси, 2008. Вип. 8. С. 306–326.
34. Загнітко А. П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк, 2009. Вип. 19. С. 79–91.

35. Загнітко А. П., Павлович О. І. Сучасна синтаксична семантика : функційно-структурні вияви. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. I. Adam Mickiewicz University Press, Poznan, 2013. P. 237–243.
36. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни: у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 1. 402 с. ; Т. 2. 350 с. ; Т. 3. 426 с. ; Т. 4. 388 с.
37. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 219 с.
38. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
39. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
40. Зоріна Ю. В. «Називний уявлення» і «називний теми» як лінгвістичні терміни. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2013. Вип. 27. С. 84–88.
41. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі : дис. ... канд. філол. наук. Горлівка, 2007. 218 с.
42. Коваленко Б. О. Мовні особливості та екстралінгвістична зумовленість публіцистичного стилю. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ : Т-во «Знання» України, 2002. С. 171–177.
43. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1978. 375 с.
44. Коструба П. П. До питання про поняття і класифікацію неповних речень. *Питання українського мовознавства*. Львів : Львівськ. держ. ун-т, 1960. Кн. IV. С. 38–75.
45. Курило О. Ю. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 2-е. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 303 с.
46. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у мовній освіті вчителів української мови та літератури : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2006. 20 с.

47. Мамалига А. І. Структура газетного тексту. Київ : Вища школа, 1993. 137 с.
48. Марич С. М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови: навч. посібник. Київ : Наука, 1994. 77 с.
49. Марченко Т. В. Семантика й прагматика неповних речень в українській мові: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Горлівка, 2007. 188 с.
50. Мельничук О. С. Загальні питання синтаксису української мови. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис* / За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. С. 5–50.
51. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 30 с.
52. Мова масово-політичної інформації / І. К. Білодід, М. М. Пилинський, К. В. Ленець та ін. Київ : Наукова думка, 1979. 250 с.
53. Навчук Г. В. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.
54. Навчук Г. В. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Кам'янець-Подільський, 2004. 205 с.
55. Непийвода Н. Ф. Вплив соціальних факторів на розвиток синтаксичної системи української мови (на матеріалі науково-технічних текстів). *Мовознавство*. 1996. № 2–3. С. 45–53.
56. Омельчук С. А. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. С. 2–7.
57. Пилинський М. М. Експресивність стилю масової політичної інформації. *Мовознавство*. 1977. № 5. С. 35–44.
58. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. Київ : Наукова думка, 1976. 288 с.
59. Пилинський М. М. Розмовна лексика у мові преси. *Мова сучасної масово-політичної інформації*. Київ : Наукова думка, 1979. С. 23–42.

60. Підкамінна Л. В. Неологізми в сучасному українському медіадискурсі : особливості виникнення та функціонування. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 9. С. 95–101.

61. Почепцов Г. Г. Комунікативні аспекти семантики. Київ, 1987. 131 с.

62. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля- К, 2011. 844 с.

63. Сербенська О. А. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку с успільства : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 1992. 38 с.

64. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

65. Титаренко М. А. Феномен публіцистики: проблема дефініцій. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. Львів, 2007. Вип. 30. С. 41–50.

66. Українська мова : Енциклопедія. / за ред.: В. М. Русанівського (співголова), О. О. Тараненка (співголова), М. П. Зяблика та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

67. Українська мова. 10-11 класи [Текст] : програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (з українською мовою навчання) : академічний рівень / Укл. Г. Т. Шелехова, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф. Київ : Грамота, 2011. 56 с.

68. Українська мова; Українська література. 5–9 класи. [Текст] : навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів : Укл. Г. Т. Шелехова, М. І. Пентилюк, В. І. Новосьолова та ін. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2013. 160 с.

69. Фердинан де Сосюр. Курс загальної лінгвістики. / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ : Основи, 1998. 324 с.

70. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови : монографiя. Запорiжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
71. Шабат С. Т. Категорiя питальної модальностi в сучаснiй українській мовi : дис. ... канд. фiлол. наук: 10.02.01. Чернiвцi, 2000. 207 с.
72. Шарманова Н. М. Семiотика мовних клiше в сучасному медiадискурсi (лiнгвокогнiтивна iнтерпретацiя процесiв номiнацiї). Могилiв-Подiльський, 2016. С. 56–61
73. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : пiдручник. Киiв : Видавничий центр «Академiя», 2004. 408 с.
74. Щепанська Х. А. Мовний образ чи мовнi засоби вираження образу : кореляцiя понять. *Вiсник Львiвського унiверситету. Серiя фiлологiчна*. Львiв, 2020. Вип. 72. С. 244–250.
75. Charles Bally. *Traite de stylistique francaise*. URSS, 2009. 384 с.
76. Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 2003.
77. Zavalniuk I., Kholod I., Bohatko V., Pavlyuk O. Lexical-syntactical repetition in the system of stylistic figures: status, specification, functions. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12 (1). Special Issue (12/01-XXV). P. 268–274.

8 КЛАС

КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема: Повні та неповні речення. Розділовий знак у неповному реченні. Тренувальні вправи на матеріалі українських газет «Світ» та «Україна молода».

Цілі

навчальні: систематизувати знання учнів про повні та неповні речення; сформувані в учнів алгоритм визначення повних і неповних речень; визначати відсутні члени речення в неповних конструкціях та замінювати їх відповідними словами; покращити пунктуаційну грамотність щодо неповних речень;

розвивальні: розвинути в учнів здатність знаходити неповні речення в тексті; розвинути навички використання неповних речень на письмі та під час усного спілкування; розвивати здатність до концентрації, довготривалого запам'ятовування, утворення нових асоціацій, розкладання цілого на частини та об'єднання частин у ціле, класифікації інформації, а також аналізу мовних конструкцій;

виховні: виховувати повагу до української мови та культури, допомагати учням оволодівати навичками взаємодії з людьми різного віку, будувати позитивні стосунки в колективі.

Тип уроку: повторення та закріплення знань, умінь і навичок.

Методи і прийоми: евристична бесіда, вправа «Мозковий штурм», робота з таблицею, проблемне питання, вправа «Продовж речення», вибірковий диктант, вправа «Знайди зайве», вправа «Створи слоган», індивідуально-дослідне завдання.

Міжпредметні зв'язки: українська література, мистецтво, журналістика.

Обладнання: роздатковий матеріал, підручник за ред. О. Авраменка, газети «Україна молода», «Світ».

Хід уроку:

I. Організаційний момент

Підготовка класного приміщення і робочих місць здобувачів освіти до уроку. Привітання, перевірка стану готовності учнів до уроку.

II. Актуалізація опорних знань, умінь та навичок

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Уведення учнів в освітню атмосферу. Робота з таблицею.

1) <i>Безособове речення;</i>	1. Поважай батька та матір, бо їм ти завдячуєш життям.
2) <i>Означено-особове речення;</i>	2. Навесні та влітку в селах прокидаються з півнями.
3) <i>Узагальнено-особове речення;</i>	3. Чутно спів у садочку.
4) <i>Називне речення;</i>	4. Ой, який величний український Дніпро!
5) <i>Неозначено-особове речення;</i>	5. Плануємо цієї зими відвідати українські Карпати.
6) <i>Речення двоскладне</i>	6. Анна пішла до бабусі по воду, а Оксанка – збирати квасолю на городі.

III. Підготовка до сприймання

Вправа «Мозковий штурм»

1. Який лінгвістичний розділ ми вивчаємо?
2. Синтаксис – це...?
3. Що таке речення?
4. Які речення мають два головних члени?
5. Що таке односкладне речення?
6. Назвіть типи односкладних речень.

IV. Оголошення теми, мети уроку

Сьогодні на уроці ми зосередимося на поглибленні знань про повні та неповні речення. Проаналізуємо правила пунктуації в неповних реченнях.

Проблемне питання

- У чому полягає відмінність між повним та неповним реченням? Як відновити відсутній член у неповному реченні?

V. Відтворення теоретичних відомостей.

Вправа «Продовж речення»

1. Неповне речення – це речення...(у яких пропущено необхідні для повного розуміння слова, але їх можна відновити за допомогою контексту або ситуації спілкування)

2. Якщо ми хочемо показати паузу в реченні, то ми ставимо...(тире).

3. Коли ми ставимо тире, замість пропущеного присудка?

VI. Вправи

6. Вибірковий диктант. Прочитайте запропонований газетний уривок. Випишіть з тексту неповне речення. Аргументуйте, чому це речення є неповним. Поясніть розділовий знак. Чи використав автор його відповідно до норм української пунктуації?

Є заслуга наших учених і в тому, що в Україні не настав повний блекаут, що працювали наші атомні електростанції й ТЕЦ. А завдання на кшталт вироблення регулювальних і поглинальних стрижнів для водо-водяних ядерних реакторів – взагалі, окрім наших науковців, мало кому у світі до снаги. Більше про ці здобутки ви можете прочитати на шпальтах «Світу».

Щодо повоєнного відновлення України, то наші науковці готові надати як стратегічне бачення, так і взяти участь у конкретних проєктах. Але, щоб втілити всі амбітні плани, нам потрібна Перемога, якої й хочеться насамперед побажати усім нам! А ще – попри всю складність нинішніх часів – не втратити жагу до наукового пізнання. Слава українським науковцям! Слава Україні! (Світ, травень 2023, с. 1).

7. Вправа «Знайди зайве». На матеріалі газети «Україна молода».

6. Дуже важливо підтримувати людей, які бачили, переживали те, чого не бачили ми (Україна молода, 24.04.2024, с.2).

7. І якщо раніше на те, щоб звести всю цю інформацію до купи, треба було витратити десь 3-4 години, то зараз комп'ютерна програма робить це за лічені секунди (Україна молода, 02.10.2024, с.6).

8. «Строїтелі комунізму»... в басейні з підігрівом (Україна молода, 24.04.2024, с. 11).

9. Упродовж усієї української історії московські загарбники прагнуть будь-що перервати національне коріння між поколіннями українців, переінакшити, тобто психологічно і духовно підкорити (Україна молода, 24.04.2024, с.10).

10. І якщо раніше дехто з учнів хитрував: мовляв, я не хочу снідати або обідати в їдальні ліцею, бо там дають манну чи перлову кашу, то зараз батьки, які мають змогу ознайомитися з меню, чітко знають, що такого не може бути (Україна молода, 02.10.2024, с.6).

8. Вправа «Створи слоган». На матеріалі газети «Світ» (квітень 2024, № 11-12, с. 2) знайдіть неповне речення та придумайте до нього слоган.

Вправа «Створи слоган» на основі неповного речення з газети «Світ» – це творче завдання, яке спрямоване на розвиток в учнів кількох важливих навичок та компетенцій: учні навчаються визначати неповні речення в тексті, аналізувати їхню структуру та значення; для створення слогану потрібне вміння використовувати різні словотвірні засоби, добирати слова, що точно передають ідею, відтворюють стилістику слогану (лаконічність, образність, емоційність), а також розвивають здатність генерувати нові ідеї та нестандартні рішення.

VII. Підсумки уроку.

Рефлексія.

Молодці! Сьогодні ми з вами стали справжніми дослідниками і відкрили багато нового. А тепер пограймо у гру «Смайлики»! У мене є два види смайликів: усміхнений і сумний. Я буду говорити про те, що ми сьогодні робили, а ви показуйте, як ви себе оцінюєте: піднімайте усміхненого смайлика,

якщо ви вважаєте, що гарно попрацювали протягом уроку, і сумного, якщо щось було незрозумілим чи важким.

- На уроці мені було цікаво повторити теоретичний матеріал.
- Я зрозумів (зрозуміла) відмінність між повними та неповними реченнями.
- Я навчився (навчилася) бачити та будувати неповні речення.
- Я використовуватиму знання про неповні речення під час реального позашкільного спілкування.
- Я зрозумів (зрозуміла), у яких випадках потрібно вживати тире у неповних реченнях.
- Я був (була) активним під час усього уроку.
- Я задоволений (задоволена) своєю роботою протягом уроку.

VIII. Оцінювання

Повідомлення кожному учню його оцінки (індивідуально).

IX. Інструктаж щодо виконання домашнього завдання

Восьмикласники, ви знаєте, що зараз у нас у школі проходить тиждень української мови, тому пропоную і вам взяти участь. Вашим домашнім завданням буде здійснити індивідуально-дослідне завдання: створити проект, який має назву «Неповні речення в арсеналі української публіцистики». Цей проект ви продемонструєте на шкільному святі. Це буде прекрасна нагода для вас продемонструвати вашу

Ви маєте створити 2 блоки: 1) теоретичний, який пояснює, що таке неповні речення, яку функцію вони виконують, які розділові знаки потрібно вживати; 2) практичний – на матеріалі українських газет продемонструйте відмінності між неповними та односкладними реченнями. Це буде ваша колективна робота! Бажаю вам плідно праці!